

FÖRRochNU vill vara en bred folklig tidskrift, som vill publicera grundliga, utredande artiklar inom ämnena litteratur, bildkonst och historia. Artiklar som blickar in i framtiden, såväl som i det förgångna.

Vad kan du då göra?

Prenumerera!

För den som är intresserad av vår tidskrift och aktivt vill arbeta med utformningen av den finns det många möjligheter:

- ☐ Kontakta redaktionen med idéer och tips om artiklar
- ☐ Bli medlem
- ☐ Bli tidningsombud
- ☐ Värva prenumeranter
- ☐ Bilda en lokalgrupp på din ort och sprid information om FÖRRoch NU.

jag vill

prenumerera 45:- ☐ bli medlem 250:- ☐
stödprenumerera ☐

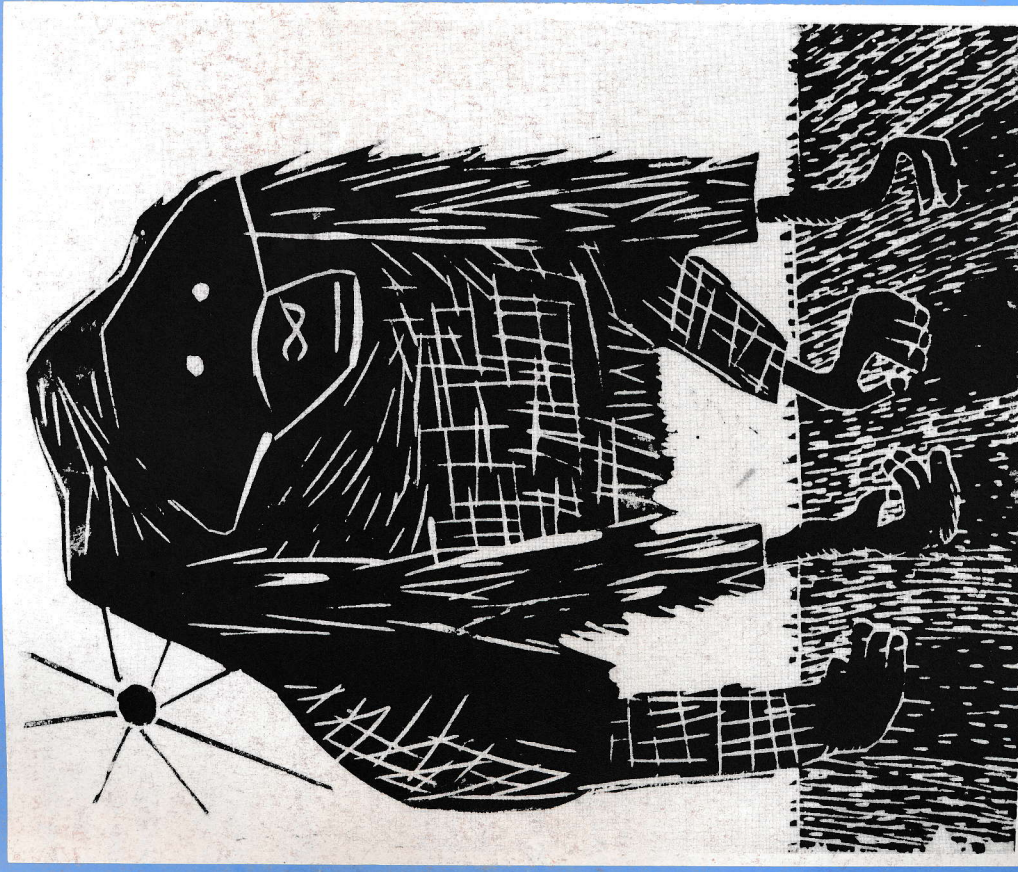
namn _____

adress _____

postnr. _____ postadress _____

FÖRRochNU

TIDSKRIFT FÖR EN FOLKETS KULTUR NR1 1976 PRIS 7:50

OM KARL LÄRKA, SKOGSARBETARE OCH FOTOGRAF ■ DALFOLKETS
ARBETSVANDRINGAR ■ YTTRANDEFRIHETEN ■ SVERIGES SISTA
JÄTTE ■ FÖRFATTARNAS SITUATION UNDER FEM DECENNIER

Tel: 08/21 99 78
onsd. - fred. 9-12
Ansvarig utgivare:
Ulla-Britt Antman

FÖRR och NU

Herkulesgatan 11, 4 tr
Postadress: Box 16 213
103 24 Stockholm
Postgiro: 35 60 72 - 9

Arbetet med Förr och Nu inleddes hösten 1973, då en arbetsgrupp började undersöka möjligheterna att starta en ny kulturtidskrift. Våren 1974 framställdes en väggtidning, »Kunskap är makt», och det hölls möten om och för idén. Hösten 1974 arbetade vi på provnumret. Det kom ut i december, fick ett mycket gott mottagande och såldes i 7 000 exemplar.

Våren 1975 inriktades arbetet på att bredda organisationen. Vi gjorde en ny väggtidning, »Det är vår historia», och hade en kulturfest i Stockholm den 4 maj.

Hösten 1975 anställde vi vår redaktör, Mona Larsson. Det första reguljära numret kom i november.

Citat ur stadgarna:

»§ 1 Föreningens namn skall vara FÖRR och NU. Föreningens uppgift skall vara att utge FÖRR och NU, tidskrift för en folkets kultur, och att genom denna, och efter förmåga i övrigt, verka för yttrande- och tryckfrihet, för en folkets kultur samt genom denna bekämpa imperialismen.

§ 2 Utgivningen av tidskriften FÖRR och NU skall ske i enlighet med vad som stadgas i § 1.

§ 3 Föreningen har sitt säte i Stockholm och utgör en enda juridisk person. Föreningen är uppbyggd av sina enskilda medlemmar. Föreningens högsta beslutande organ är stämman. Föreningens styrelse leder verksamheten mellan stämmorna. Till förening- en bildas, där så är möjligt, lokala arbetsgrupper. Arbetsgrupper godkänns av styrelsen.»

Förr och Nu ägs av föreningen med samma namn.

Föreningens paroller är:

- För en folkets kultur
- För en folkets historia
- Försvar för yttrande- och tryckfrihet
- Antimperialism

Medlemskap 250:-. Prenumeration 6 nr 45:-.
Postgiro 35 60 72-9

Styrelse:

Lars Gustafsson, ordförande
Christina Eriksson, vice ordf.
Lotta Jonsson, kassör
Ulla-Britt Antman, ansv. utg.
Kent Begler
Staffan Glassel
Katarina Jochnick
Annelie Jordahl
Ola Palmær
Redaktör: Mona Larsson

Tel: 08/21 99 78
onsd. - fred. 9-12
Ansvarig utgivare:
Ulla-Britt Antman

FÖRR och NU

Herkulesgatan 11, 4 tr
Postadress: Box 16 213
103 24 Stockholm
Postgiro: 35 60 72 - 9

Innehåll:

Karl Lärka, skogsarbetare och fotograf	4
Herrabete	13
I Älvdalen börjar Masrallyt	21
Dikten som social hävstång	25
Två texter om yttrandefriheten	32
Jätten Vral	42
»La Mezquita» i Planes	47
Fem författare, fem decennier	54
Bokrecensioner	71

Omslaget är ett linoleumsnitt av Torsten Renqvist.

Han gick på Kungl Konsthögskolan på 40-talet, studerade därefter vid Konstakademien i Köpenhamn och sedan vid Slade School i England i början av 50-talet.

Renqvist är känd som målare och grafiker men arbetar sedan tio år tillbaka främst med skulptur.

Han finns representerad på Moderna Museet och Nationalmuseum.

Annelie Jordahl

Prenumerera på Förr och Nu!

Om Förr och Nu skall kunna leva vidare måste vi få fler prenumeranter!
Prenumeration för ett år, sex nummer, kostar 45 kr.

Sätt in avgiften på postgiro 35 60 72 - 9.

Nästa nummer av Förr och Nu utkommer den 22 april. Där kan du bl.a. läsa om hur det var att arbeta som hembiträde i början av 1900-talet; om konstnären Svenolov Ehrén; en novell av den finländska författarinnan Elvi Sinervo.

KARL LÄRKA

skogsarbetare och fotograf

Karl Lärka är 83 år nu. Han har ett långt liv bakom sig som fotograf och folklivsupptecknare. Han tog bilder från sin hembygd och från hela Dalarna, vilka berättar om människorna, arbetet och miljöerna. Unika dokumentära bilder.

Karl Lärka nöjde sig aldrig med att bara fotografera. Han lärde sig t.o.m. att stenografera för att lättare kunna teckna ner berättelser och levnadsöden. Han fick offra mycket för sin sak. Det var dyrt att fotografera vid seklets början.

Karl Lärka kommer från Grudbo, en liten by på Sollerön i Siljan. Han föddes 1892. Han kom tidigt i kontakt med dåtidens ambulande folkbildningsverksamhet. Direkt efter folkskolan kom han med som yngste deltagare på en folkhögskolekurs på Sollerön. Det var 1905.

Redan 1908–09 började han tjäna sitt levebröd i skogen;

– Jag var fjorton år när jag tog hästen och drog till skogs. Jag hade mist min far, och vi måste försöka behålla hemmanet.

– Man åkte iväg på höstkanten och så hem en vända över jul. Sedan kom man inte hem förrän på våren när snön smälte.

– Arbetet var tungt och farligt, man har nästan lyft tarmarna ur sig många gånger om. Riskerat olyckor har man också gjort. Det hörde till ordningen att någon kom i vägen för en trädfällning. När det var djupsnö var det särskilt riskabelt.

– Det blev inte alltid så mycket pengar kvar. Det hände att man måste sätta sig i skuld till bolagen för att få foder till hästen och mat till sig själv. Jag var med i ett körarlag där den bäste köraren i laget fick åka hem och sälja gårdens enda ko för att klara upp räknningarna. Då upplevde jag hela systemet som för jädrigt!

Bolagen motarbetade alla tendenser till facklig organisering, och de gjorde sitt bästa att utnyttja de motsättningar som fanns mellan förmän och körare, huggare och

avmätare.

Förmännen hade upp till 20 – 30 körare under sig. De gick till bolagskontoret och tvingades bjuda under varandra för att få kontrakt. – Det blev som på auktion, fortsätter Karl. Organisation saknades helt, och det var livsfarligt att tala om något sådant. Det var lika med Antikrist och Belsebub.

Till en början var Karl yngst i laget. Men trots att skogsarbetet var tungt och krävande lade han ner mycket energi på sitt stora intresse, fotograferingen.

– En släkting till en av mina kamrater hade varit i Amerika. Han var den förste med kamera i socknen. Hans fina bilder från bygden lockade mig att själv skaffa kamera. Men det var kristid och förfärligt dyrt att köpa allt det man behövde.

– Både kameran och filmen var så ljusvåg på den tiden. Det var aldrig tanke på ögonblicksbilder annat än i solsken eller blixtljus. Man kunde använda de mörka skogskojorna till mörkrum, men det var svårt att fotografera i dem. Man malde ihop magnesium och kaliumpermagnat, lade det på en pappersbit, tände på och lyfte upp det mot taket. Sedan gällde det att knäppa.

1916 kom Karl Lärka in på Brunnsviks Folkhögskola där han fick möjlighet att utveckla sina intressen. Brunnsvik var en radikal skola, som drog till sig den intellektuella arbetarungdomen och hade stor betydelse för många blivande arbetardiktare. Här

träffade Karl Lärka bl.a. poeten och skriftställaren Dan Andersson, och de kom att bli nära vänner. Båda hade också arbetat med skogsarbete och kolning.

Brunnsvikstiden betydde mycket av stilmulans. Han gick där i flera omgångar, och det var här Karl Lärka utvecklade sina dokumentära intressen. Stora delar av hans produktion kom också till under och efter Brunnsvikstiden. Så här berättar han själv:

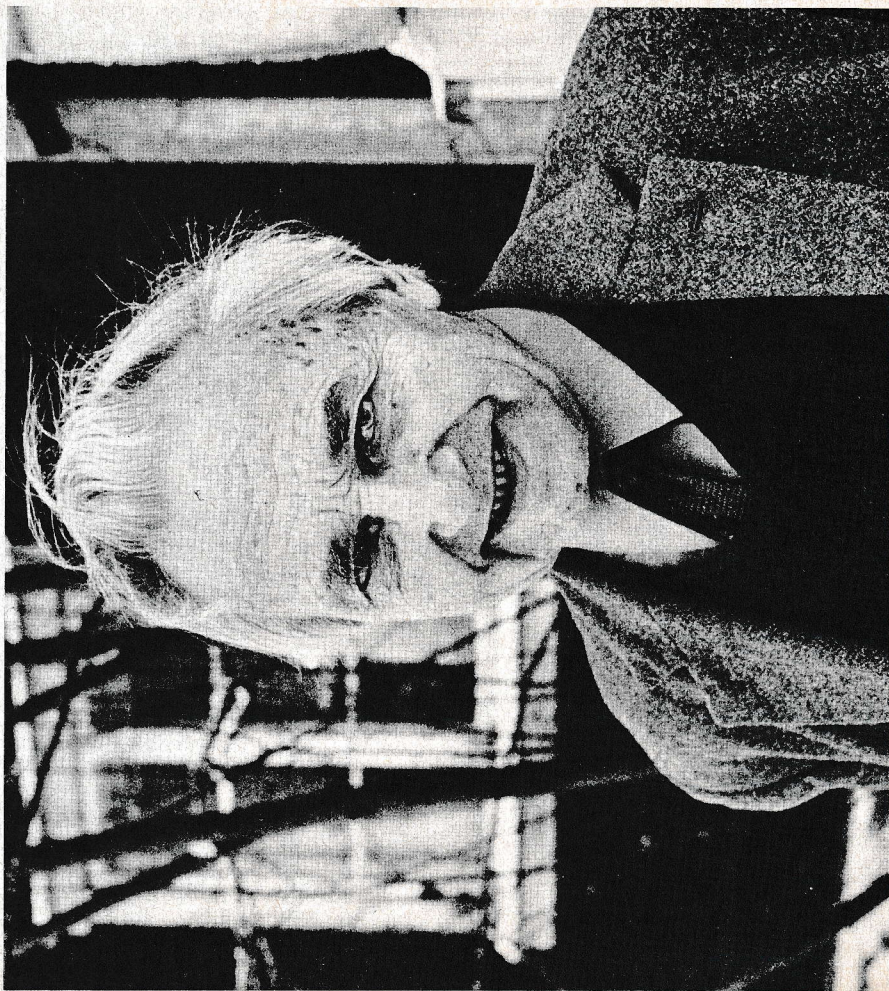
– På Brunnsvik lärde jag mig det mesta. Men jag gav fasen i Sänders nationalekonomi och stängde in mig i mörkrummet i stället.

Senare har han bl.a. gjort sig känd som illustratör till bokserien »Med Dalälven från

källorna till havet», som han arbetade fram tillsammans med författaren Karl-Erik Forslund. I boken »Karl Lärkas Dalarna» har författaren Sune Jonsson samlat många av Lärkas bilder.

Ann Mårtens

På följande sidor några av Karl Lärkas bilder på arbetskamraterna i skogen. Ann Mårtens och Ann Christine Eck har intervjuat honom. Nedan: Karl Lärka hemma i Mora 1975. Foto: Ann Christine Eck.

Huggare och avmätare i Solleröskogen 1920

Skogsarbetet har alltid varit tungt, hårt och farligt. Men det var ett annat slit förr än nu. På 1910- och 20-talen, när dessa bilder togs, körde man med häst, flottade timmer och kolade.

Det var mest småbrukare som arbetade i skogen vintertid — för dem var arbetet i skogen ett livsvillkor. Ofta fick de vistas i skogen i veckor och ibland i månader.

I Dalarna växte det tidigt upp stora och mäktiga bolag. De som arbetade i skogen fick slåss mot Korsnäs, Siljansnäs, Bergslaget och andra bolag för rätten att organisera sig, för skälig betalning och bättre förhållanden. 1918 bildades Skogs- och Flottningsförbundet.

Kolmila i Solleröskogen 1917

— Huggarna hade de tyngsta och farligaste jobben. De högg med yxa och svans och lönen rörde sig omkring tre och femtio om dagen. Arbetetsdagen var i genomsnitt nio timmar under de mörkaste vintermånaderna. I februari, mars och april, när snön smälte blev det tio, elva timmar och längre. Någon fritid var det aldrig tal om. Det primitiva hushållet tog lång tid och på kvällarna måste yxor och sågar filas.

Frisörsalong i Solleröskogen en vårsöndag 1920

— På vårvintern när tövädret satte in brukade det droppa från taket. Röken och den råa luften sved i ögonen när det fuktade från timret och veden var sur. Man hade inte en torr tråd på kroppen, maten möglade och hästarna stod i vätan och fick kvarka (hosta) och elände.

— I största kolan var det ofta fin stämning. Det var rymligt med rejäla britsar där flera låg i bredd. Eldpallen var kolas centrum, och där samlades man för att hålla sig varm. Över den hängdes kläderna till tork och där lagades maten.

— Vi åt mest amerikanskt fläsk, bröd och kolbullar. Det var mest salt mat. Och så hade vi potatis hemifrån. En del hade det bra med allt möjligt hemifrån, andra fick nöja sig med mindre. Kolbullarna var svårsmälta, men det gick bra att arbeta på den kraftiga maten.

— Olpers Olsson var kolare. Han var ensam och skötte milan. Kolen måste vaktas för att den inte skulle brinna. I slutskedet river man milan — var den stor var det ett vanskligt arbete. Även om man var säker på att den kallnat, så kunde kolen börja pyra och t o m brinna när den kom fram i luften.

— Olpers Olsson var bara pojken när han gjorde sin första början i skogen. Och det blev bara skogsarbete och kolning och slit i hela hans liv. Han fick ofta besök av sin hustru. Hon brukade oroas sig och kom ut i skogen för att titta till sin man.

— Jag minns när vi inte hade hört av honom på länge. Han kom klivande med konten på ryggen, skäggig och nedrökt. »Ha de vatt messommar?» var det första han frågade när han mötte en människa. Han hade totalt tappat tidsräkningen i skogen.

Karl Lärka i kolvakten 1920, ett själboporträtt

HERRARBETE

om dalfolkets arbetsvandringar

Att ge sig iväg hemifrån för att få tag på arbete är ingenting nytt; i själva verket följer dagens »gästarbetare» och »pendlare» en drygt 500-årig tradition. Då som nu var anledningen, att det inte gick att klara försörjningen på hemorten.

Arbetsvandringar har förekommit i så gott som alla delar av Sverige. Men Dalarna är det landskap, där systemet med arbetsvandringar, eller herrarbete som det kallas där, är äldst, stabilast och mest omfattande. De första skriftliga belägen går tillbaka till 1504. Under 1800-talet räknar man med att närmare 4 000 personer från Dalarna var borta på herrarbete varje säsong. En orsak till att så många gick ut just från Dalarna var den konstanta överbefolkningen där i förhållande till näringskällorna.

Göran Rossander har skrivit en doktorsavhandling om dalfolkets herrarbete, och Mona Larsson har bett honom berätta mera om detta:

— Vad betyder egentligen »herrarbete»?

— Det här ordet har ett folkligt ursprung. Det är belagt redan på 1600-talets slut. Man brukar säga, att dalkarlarna ansåg, att alla som hade råd att anställa någon annan var herremän. Även bönder som anställde extra arbetskraft var alltså »herrar». Och därför kallas det herrarbete. I det här sammanhanget betyder det alltså säsongarbete på annan ort — oftast har det gällt grovarbeten. — Sen hur länge har herrarbete förekommit i Dalarna?

— Det äldsta belägget som finns är från 1504, och där berättas det om hur morakarlarna arbetade nere på berget, dvs Kopparberget i Falun, med bl a vedhugning åt bergsmännen. Men jag misstänker, att det kan gå ytterligare ett par hundra år tillbaka i tiden — men där har vi inga exakta belägg.

— Vilka trakter kom herrarbetet ifrån?

— Det ser ut som om det från början var folk från Mora storsocken, som då omfattade

Mora, Sollern och Våmhus, som var dom första som sysslade med det här. Det är dom som dominerar helt i källorna fram till 1600-talets senare del. Då kommer dom andra socknarna runt Siljan till, och så småningom dyker övriga socknar i övre Dalarna upp och även så småningom södra Dalarna, under 1800-talet.

— Vilka typer av arbete rörde det sig om?

— Det dom jobbade med i äldsta skedet var byggnadsarbeten och rothugning, dvs nyodlingsarbete. Gustav Vasa rekvirerade flera gånger dalkarlar till sina kungsgårdar, så det var en välkänd företelse redan på hans tid. Så småningom vidgades både den geografiska räckvidden och yrkesbredden, och fler och fler sysslor drogs in. Men byggnadsarbeten kom hela tiden att vara en tyngdpunkt i det hela. »Dalkarlsmurar» var en särskilt elegant lagd form av stenmurar kring kyrkogårdar, t ex. Många utförda kajarbeten i kuststäderna. Dom gjorde gårdsgårdar; dom grävde diken,

som var ett stort och viktigt arbete; dom var vedsågare i Stockholm; dom var sågverksarbetare och dom arbetade med tröskning, men det var framför allt en kvinnlig syssla.

Och kommer vi så in på kvinnorna, så dyker dom inte upp på allvar förrän ungefär 1770 — möjligen var det den svåra misväxten 1770-71 som var orsaken till att också de började gå iväg. Kvinnorna dominerar inom tröskning; dom kardar och spinner i Hälsingland; dom blir roddare på Stockholms ström under 40-50 år från 1820-talet; dom arbetar på fabrik på ammunitionsfabrikerna i Karlsborg och Marieberg, och med ljusstöpnin vid Liljeholmen; dom är servitriser, mur-smäckor (bär bruk), »trädgårdskullor» och »kyrkogårdskullor». Kullorna var också på Nordiska Museet som skicksbud och museivakter och på Skansen förstås. Artur Hazelius talade mycket om »sina kullor».

— Vart i Sverige gick man på herrarbete?

— Hela tiden utgjorde Östsvrige tyngdpunkten och i synnerhet slättbygderna kring Mälaren och Gästriklands och Hälsinglands slättbygder. Det är ganska sent som dom dyker upp i Stockholm, av allt att döma. Jag misstänker, att finska säsongsarbetare, vinterliggarna, som dessa kallades, dominerade i Stockholm fram till år 1700 ungefär, sen kom dalkarlarna dit. Men så småningom sträcks färderna ut åt alla håll, till alla svenska landskap, och också till Finland och Riga och lite grann till Norge.

— Vilken tid på året företogs vandringarna?

— Det normala var, att man gick ut när det vart barmark — alltså omkring första maj. Sen kom man tillbaka varierande tid på hösten, framåt oktober, november. Men många var hem en vända och hjälpte till i slåttern i juli, och man passade då också på att besöka Mora marknad, som var en stor begivenhet. Och så gick dom alltså ut en andra vända, eller också kunde dom stanna hemma även över skörden och inte gå ut igen förrän senare, kanske i september. Sen fanns det ju också dom som hade inomhusarbeten, och dom gick inte ut förrän på höstkananten — det gäller framför allt vedsågarna och bryggerikullorna. Men normalt var det alltså fråga om utomhusarbeten, som utfördes under den varma årstiden.

— Varför gjordes egentligen dessa vandringar?

— Det är en komplicerad historia, som inte är riktigt löst. I korthet kan man säga, att det var överbefolkning hemma i förhållande till näringskällorna. Så man tvingas alltså ut för att få bröd för dagen. Och många hade med sig säd som lön, framför allt tröskarna. Dom tröskade »till spans», som det hette, och hade då beting: hade dom tröskat ut 13, 14 eller 15 tunnor, så fick dom en tunn lönsom, som sen kördes hem på vinterföret.

Dels fick dom alltså med sig varor hem, och dels så slapp dom belasta hembygden med sitt ätande under flera månader. Hur överbefolkningen i Dalarna har uppstått vet man inte säkert och det är en tvistefråga. Man kan ju tänka sig, att fertiliteten var högre i Dalarna, men det är inte belagt. Man kan också tänka sig att t ex digerdöden inte slog särskilt hårt just här, men att den gjorde det på andra håll i landet.

— Vilka var det som vandrade iväg?

— Det var inte bara dom allra fattigaste som deltog i arbetsvandringarna, utan dom allra flesta häruppe var i så pass dåliga ekonomiska omständigheter, att dom tvingas vandra ut, åtminstone några stycken per familj. Det var alltså både bondsoner och bonddöttrar och vad vi skulle kunna kalla för hemmansägare som deltog. Det framgår ju inte minst av dom passjournaler, som varit en viktig källa för mitt arbete.

— Hur långt fram i tiden har du följt upp det här?

— Med industrialismens genombrott, så började ju den här typen av arbeten att försvinnna. Och redan år 1850, så nådde arbetsvandringarna sin topp vad Dalarna beträffar. I andra län däremot, så inträffar kulmen kring 1875, dvs 25 år senare. Men i och med att skogsförsäljningarna började i Dalarna omkring 1850, så minskade behovet av utvandring, för då fick dom jobb och pengar hemmavid.

Sen kommer då mer och mer årstjänst, och många av dom tunga sysslorna försvinner, så det hela ebbar sakta ut. Många, framför allt på byggnadsidan, övergick till att resa hem några gånger per säsong, vilket med ökad standard blev regelrätt veckopend-

Leksandskarl och kulla

Vedsågare. Litografi av G.W. Palm 1837

ling. Så småningom bosätter sig många på arbetsorten. Förr hjälptes det hela upp med att SJ satte in särskilda tåg som fraktade hem folk på lördagseftermiddagen till Siljan och sen fick dom åka tillbaka på söndag kväll. Och efter bilismens ökning efter andra världskriget så kommer den berömda »massrumpan», bilfärden fram och tillbaka över helgerna. Fortfarande är dalkarlarnas dominans bland byggnadsarbetare märkbar — och detta bygger alltså på en 500-årig tradition.

Den sista egentliga herrarbetaren jag känner gick ut 1961. Det var en kulla, som då var sista gången i Äppelviken utanför Stockholm. Hon betjänade sex villor med att arbeta en dag i veckan i trädgården hos dom, och gick alltså på kretsgång mellan familjerna. Hon kom i början av maj och stannade till september och skötte trädgårdarna: renodlade, klippte och vattnade. Det är det sista renodlade exemplet, som jag känner till.

— Hur bodde man under arbetsvandringarna?

— Enligt vårt sätt att se, så bodde dom

väldigt illa — det gällde ju att spara så mycket som möjligt. Ofta bodde man i särskilda dalkarlskvarter, och då fick man ju stöd och trygghet av varandra också. I den mån dom arbetade på gårdar och gods, så inkvarterades dom väl i någon bryggstuga eller i något annat utrymme som var över.

Här och var fanns särskilda baracker för inkvarteringen, och speciellt berömd är »kullbaracken» vid Norra Kyrkogården i Solna, med en nästan militärisk ordning. Vid Norra Kyrkogården arbetade som mest 230 kullor.

— Hur var det med lönerna?

— Dessa säsongsarbetare var ofta specialister, och det betyder, att dom var eftertraktade och hade en relativt hyggelig lön jämförelsevis. Bland kvinnorna tycks bryggerikullorna ha tjänat mest. Det var visserligen ett ohyggligt tungt arbete, men dom hade en sparad slant med sig hem. Bland karlarna var det vedsågarna som tjänade bäst. Dom kunde bli smått förmögna — dom kunde till och med ha en dräng anställd som hjälpte dom i Stockholm. Och det märktes på insättningar-

na i Leksands sparbank på vårsidan, när dom kommit hem från bryggerier och från sågning.

— Hur färdades dom?

— Dom gick förstås i äldre tid. Fram mot 1800-talets mitt, så gick dom ofta i stora tåg med spelman i spetsen och någon fora som dom körde ryggsäckarna på. Hem gick dom mera i små grupper.

Dom hade en förvänsvärt hög hastighet — dom gick minst fyra mil om dagen. Det tog alltså 6-7 dagar från Siljan till Stockholm. Sen kom järnvägen mellan Falun och Gävle, redan 1859, och då kunde dom ta den och sen båt, eller också kunde dom ta båt sista biten från Västerås till Stockholm på Mälaren.

I och med att sågverken kom igång på allvar vid Norrlandskusten från 1850, så var det många som riktade om sig från Stock-

holmstrakten till Norrlandskusten, och det var stora skaror människor som blev sågverksarbetare där.

— Vad gjorde dom på vintern, när dom var hemma?

— Då skötte dom hemmet, som naturligtvis hade gått på sparlåga när den duktigaste arbetskraften var borta. Ofta var det väl så, att mannen i familjen var borta, och kvinnan och kanske någon äldre släkting fick sköta jordbruket. En del kombinerade herrarbete med någon form av hemslöjd på vintrarna.

Hemslöjdstillverkningen och -försäljningen är ju ett uttryck för samma brist på näringsmedel hemmavid. Och ingenstans i Sverige har hemslöjden varit så mångfacetterad som just i övre Dalarna, där varje socken och i en del fall varje by var specialiserad på ett eller ett par hantverk. Fortfarande är

Kyrkogårdskullor på Norra Kyrkogården i Haga omkr. 1920

många av dessa hantverk kända: Orsa — slipstenar, Mora — knivar, skinnarna i Malung, korgar och hårbåten i Värmland, mäsingsarbeten i Mora, och mycket annat: vävskedar, laggkär, båtar, smide etc.

Några få av dessa hantverk har överlevt och blivit viktiga näringar i våra dagar. Dels gäller det Mora, där Frosts knivfabrik är ensorts avläggare till moraknivstraditionen, men framför allt gäller det skinnindustrin i Malung. I dag är ju Malung Sveriges skinn-centrum.

Härkullorna är intressantast av allihop egentligen, för ingen svensk allmog har nått så vida omkring som dessa. Härkullorna hade fasta kvarter i Kristiania, Köpenhamn, Riga, Petersburg och Helsingfors, och långt, långt in i Ryssland gick dom. Den sista härkullan gick ut i början av 1940-talet, sen blev det ett avbrott på ca 20 år, men nu har hårbåten tagits upp i Värmland igen som någon sorts hobbyverksamhet och som bibräddning för vissa.

— Men hur har denna rörliga befolkning kunnat bevara sin kultur så levande?

— Ja, nog tycker jag att det är en paradox, att dom har lyckats behålla sin folkliga kultur i den utsträckning som dom har gjort. Man skulle ju tycka, att dom hade kommit så mycket i kontakt med omvärlden genom sina många och långa färder — det fanns socknar där 15-25 procent av den vuxna befolkningen var ute på vandring vid 1800-talets mitt. Ett normalt år räknade man med att mellan 3 000-4 000 personer från övre Dalarna var ute, förutom alla som var förkörare och alla dom som sålde hemslöjd. Bara herrarbetarna var alltså ca 4 000, så talet om att äldre tiders bonde var stationär, det gäller i varje fall inte i skogsbygden, möjligen på slätten. Och sen var dom i fäboden, förstås, och så hade dom skjutskyldighet, så dom var ständigt på resande fot.

Att dom trots allt höll fast vid sin gamla kultur har jag velat förklara med, att dal-karlar åtnjöt ett stabilt historiskt rykte som fäderneslandets räddare vid flera tillfällen. Detta gjorde, att dom fått en slags stolthet, en sorts identitet: dom hade en självkänsla. Denna underblåstes också så småningom av att konstnärer och författare exploaterade

denna folkkultur.

En annan faktor kan ha varit, att under sina vandringar, så led dom mycket av något som vi måste kalla för minoritetsproblem: delvis berodde det på att dom var så särpräglade, att folk la märke till dom. Dom fick utstå spott och spe för sin dialekt, till exempel. Och detta gjorde att dom slöt sig samman i grupper — dom blev hänvisade till sin kollektiva styrka.

Jag har också velat trycka på, att det var en väldigt stark social kontroll i dessa vandrande grupper. Längre tillbaka fanns särskilda förmän, som var talesmän, och som också upprätthöll ordningen i laget. Så fort någon gjorde ett snedsprång, så rapporterades det hem.

Det fanns alltså en stark inre sammanhållning och social kontroll, vilket dämpade anpassningssvårigheterna i storstaden.

Sen kan man möjligen också peka på, att för dom flesta var herrarbete en fas i livsryckeln, som i första hand utövades av dom ogifta. Det finns visserligen exempel på 70-åringar som varit herrarbetare, men den stora gruppen bestod av ogifta. Konfirmationen var det normala datum, då man började herrarbete. Många av männen fortsatte visserligen sen dom hade gift sig, och det hände också att småbarn var med sina föräldrar. Då barnen blivit lite större, kunde gifta kvinnor börja igen.

En annan intressant sak gäller emigrationen: Jag har lyckats få fram i ett fall, det gäller Mora socken under två decennier, att herrarbetet snarast har motverkat emigration. Dom kunde få sin utkomst i hemlandet, trots allt.

— Fanns herrarbete även i andra svenska landskap?

— Ja, men herrarbetssystemet i Dalarna är äldst och stabilast och mest omfattande. Men även i Värmland förekom herrarbete ganska tidigt: många värmlänningar blev skogsarbetare och sågverksarbetare och plöjare.

Även i många andra landskap tvangs man att vandra ut, när folkökningen satte in mot 1700-talets slut och 1800-talets början. Och det märks i lagstiftningen, hur statsmakterna försöker reglera utvandringen genom passlagstiftning, alltså inrikes pass. Så fort man

lämnade hemlandet, så skulle man vara försedd med pass. Detta gällde fram till 1860.

Utvandringen från övriga landskap kulminerade runt 1875, alltså något senare än i Dalarna, och det var då framför allt järnvägsbyggena och skogsarbetena som satte folk på vandring. Det gällde folk från Blekinge, Småland, Dalsland, Värmland, tröskare från Sydhalland till Skåne, jämtländskor som deltog i linslöjden i Hälsingland osv. Det finns en uppgift från en riksdagsdebatt kring 1875, som säger, att det skulle ha varit 25 000 personer på vandring årligen – men troligen är den siffran för låg.

– Hur var det i övriga Europa?

– Våra arbetsvandringar är ändå bara en mycket blek avglans av den jättelika folkförflyttningar, som skedde säsongvis på kontinenten och t o m mellan kontinenterna. Hela liberalismens Europa före första världskriget var en enda gemensam marknad, där det inte fanns något passväg under tre-fyra decennier. Vi i Sverige var först med att upphäva utrikespassen 1860 – sen följde dom andra länderna efter.

Fram till 1914 var alltså arbetsmarknaden fri i hela Europa, och det var väldiga folkströmmar som gick framför allt till befallten i Centraleuropa. Från Galizien, ett gränslandskap till Polen, Tjeckoslovakien och Sovjet i dag, gick ungefär en miljon människor till Tyskland, Frankrike, Danmark och i någon mån Skåne, och dom hade det fantastiskt uselt – det var rena slavarbetet. Från mellersta Ryssland till Sydryssland gick ca 7 miljoner människor som säsongarbetare vid sekelskiftet, räknar man med. Och från Spanien gick det s k »svalvandringar» till sockerskörden på Kuba under ett par decennier fram till 1914. En gång varje säsong åkte man båt till Kuba, jobbade där några månader och for sen hem igen. Det rörde sig om 100 000-tals människor som for över Atlanten på det här sättet för sockerskörden. Och det är väldigt underligt, hur okänt detta är, eftersom det var så stor omfattning på det hela.

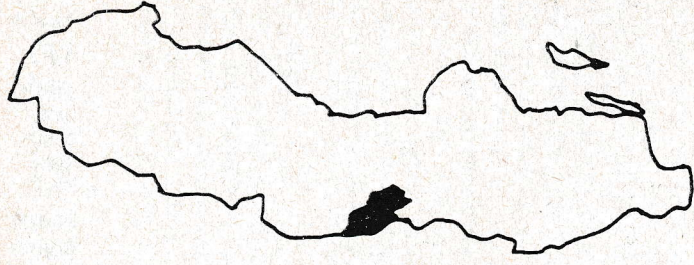
Under mellankrigstiden var det sedan inskränkningar, för det var protektionism och nationalstater etc. Men företeelsen med dagens gästarbetare, det är egentligen ingenting nytt – tvärtom. ■

»Kullbarack» vid Norra Kyrkogården vid sekelskiftet; foto Nord Mus

I Älvdalen börjar MAS - RALIYT

Älvdalen

På institutionen för regional planering vid Tekniska Högskolan i Stockholm gjordes 1973 ett examensarbete om långpendling från Älvdalens storkommun, d.v.s. Älvdalens, Särna och Idre gamla kommuner. Arbetet resulterade bl.a. i en stencilerad bok: Här börjar massrallyt. I boken redovisas pendlingsorsaker och dess konsekvenser för individen, familjerna, hembygden och samhället. Man har arbetat mycket med intervjuer och personliga samtal med pendlare och deras anhöriga.

»Syftet med arbetet är att låta pendlarna förklara hur de ser på sin situation och vilka krav de ställer på arbete och bosättning, och vilka krav de har på omedelbara förändringar för att förbättra sin situation som pendlare».

Boken och den problematik den beskriver har diskuterats på flera möten med pendlare och deras anhöriga i Älvdalen. Oppositionen mot de dåliga arbetsmöjligheterna på hemorten och mot avfolkningen växer i Älvdalen liksom på så många andra håll i landet.

En av bokens författare, Marie-Louise Thuresson, redogör här i all korthet för »massrallyts» bakgrund.

»Här börjar massrallyt» kan köpas via Pendlingsgruppen, Regional planering, A-sektionen, Tekniska högskolan, Fack 100 44 Stockholm 70. Pris 20:-.

Från ett möte om pendlingen i Älvdalen.

I dag är utkomstmöjligheterna dåliga i Älvdalen. Det är mycket ont om arbetstillfällen och gott om folk som måste försörja sig. Några försöker klara sig genom mångsyssleri och olika tillfälliga arbeten på hemorten. Men de flesta tvingas lösa problemet genom att antingen flytta till annan ort, där det finns arbete, eller kanske vanligare, behålla hemmet i Älvdalen och ge sig ut på arbete under veckorna och leva ungarliv mer eller mindre i kappsäck.

I dag räknar man med att ca 400 personer inom Älvdalens storkommun långpendlar — det är 13 % av de förvärsarbetande där.

Detta med dåliga utkomstmöjligheter är ingenting nytt — så har det varit i århundraden. Och därför är det inte heller något nytt med arbetsvandringar. Redan under medeltiden fanns det bönder från Dalarna, som lämnade hembygden under delar av året för att söka sig arbete på annan ort.

Så här berättar Knaut Brit på Åsen: »År 1857 rådde i Älvdalen stor nöd, för det hade varit flera missväxtår efter varandra. Jag och gubben min voro därför tvungna att ge oss av ut för att se, om vi kunde få något till att livnära oss med. Om vi stannade hemma, så var det inte annat än att svälta till döds. Vi

satte därför våra tre barn på dragkälen och gävo oss på vandring in i Hälsingland. Där hoppades vi få något arbete, så att vi kunde tjäna vårt uppehälle och kanske få något med oss hem.»

Man kan dra en skiljelinje mellan det gamla agrara Sverige och det industriella ungefär vid 1860 — 1870. Vid industrialismens genombrott försvann många av de traditionella säsongsarbetena, men utan säsongsarbete kunde man inte klara sig. Jordbruket hade inte blivit mycket bättre efter storskiftet, och hemmansklyvningen tog snart fart igen.

Röster om pendlingen (ur

— Han stiger upp klockan 3 söndag natt och jobbar sen direkt hela dan. Ett tag åkte han 12 på natten, det var inte bra. Ett tag åkte han söndag kväll klockan 6, men det var inte heller bra. Det är bra att åka på natten, det är mindre trafik.

— Det är så tråkigt om man åker själv. Det är otäckt, för man ser att det är olyckor och dödsolyckor efter vägen. Det är jobbigt om man kommer i kön upp mot Dalarna på fredag kväll. Det är så mycket man ska passa på då man kör.

— Jag har jobbat här i nio år. Jag åkte hem varje vecka först. Under sju år åkte jag hem varje helg. Nu åker jag hem tre-fyra gånger om året. Jag längtar hem, men orkar inte åka. Jag har bara två dagar ledigt åt gången

eftersom jag jobbar fyrskift.

— Jag har flackat omkring sen 1952. Jag har jobbat åt Domänstyrelsen med vägarbeten runt hela Sverige. Sen var jag arbetslös i fem år. Jag tog det här jobbet i Borlänge eftersom vi var trötta på att fara och flacka så där, och det här låg närmast till hemmet.

— Jag har pendlat mellan 15 och 20 år. Det har varit olika sorters jobb hela tiden. Dom har hållit sig på ungefär 30 mils avstånd härifrån. Det längsta jag har åkt är 104 mil. Det var på linjearbete nedanför Falkenberg. Det är tre år sen. Jobbet varade ett år. Därifrån flyttade jag till Unsele och Ramsle. Det var också linjearbete åt samma firma. Innan jobbade jag på Domnarvet i Idkerberget och i Bastjärn. Det var rälsläggning åt

Med det industriella genombrottet kom nya områden för vandringsarbetet: dels gällande de kommunikationernas uppbyggnad: kanal-, väg-, hamn- och järnvägsbyggen och dels gällande det skogsindustrin. För dalkarlarna blev de norrländska älv- och skogsområdena det stora »landet» för vinterarbeten innan deras egna skogar nåtts av skogsindustrin. Det stora sågverken vid norrländskusten drog till sig massor med människor.

Från 1800-talets slut och ända fram till 1960-talet var den viktigaste sysselsättningen för folket i Älvdalen, Särna och Idre en kombination av jordbruk och skogsbruk. Man drabbades nu inte lika hårt av missväxt-år som tidigare. Istället dök det upp ett annat problem: depressioner inom näringslivet gjorde att många tidvis tvingades gå arbetslösa. Till skillnad från missväxterna var detta inte resultatet av okontrollerade naturkrafter utan av de mäktiga företagens spel. Särskilt svårt var det under 30-talet.

När det inte gick att få arbete i skogen fick man resa till städerna. Men de flesta

Här börjar masrallyt)

Domnarvet. Allra först var jag på Trängsklet.

Var truckförare och bodde i barack. Jag var där i fem år. För åtta år sen var jag i Västerås ett tag. Jag jobbade på ASEA och som grävmaskinist. Jag har också jobbat som grävmaskinist i Orsa.

— Slafen fyller ut hela fritiden. Bodde man hemma kunde man göra mer arbete åt sig själv. Man kunde göra sig nån sportstuga på fritiden.

— Man trivs med jobbet, det är det som gör det.

— Det är så ovanligt att komma från skogen till Domnarvet. Det är alldeles som att komma till månen här uppfifrån. Jag är alldeles för gammal, men det går väl om man blir van. Det är till att anpassa sig för det får ju lov att

— Han var bara 2 år när pappan började pendla. Nu är han 13. Han pratar aldrig med pappa, frågar aldrig pappa om någonting när han är hemma. Han frågar mig om det är nåt. Hans fröken i skolan frågade en gång: »Varför talar han aldrig om pappa, bara om mamma?» Ja, men pappa är ju aldrig hemma, sa jag.

komst på annat håll. Utflyttningen ökade. I skogen började rationaliseringarna på 50-talet men satte inte riktig fart förrän mot slutet av 60-talet. En del av skogsarbetarna fick helårsanställning, men många blev friställda eller insåg att framtidsutsiktarna i skogen var dåliga och slutade självmant.

Men alla har givetvis inte råd med så höga utgifter. Man ser hur lite det blir över i en del fall och förstår att det är omöjligt. Å andra sidan — har man inte råd med standard, så får man istället betala i uppofteringar. För ett gift par, som t.ex. inte har råd med mer än en bil försvinner extrakostnaden för bil åt frun, men i stället blir hon bunden till hemmet, måste ordna skjuts för att handla, får svårt att hälsa på släktingar och vänner etc. Eller också får frun försöka skaffa sig arbete för att kunna bidra till försörjningen.

DYRT ATT PENDLA

I allmänhet har pendlarna högre löner på arbetsorten än vad motsvarande arbete i Älvdalen skulle ge i lön. Men pendlingen ger också upphov till betydande utgifter: kostnader för resor, fördyrad mat, extra hyra, extra bil etc. Man blir häpen när man börjar räkna på vilka summor det rör sig om. För en

Sysselsättningsutvecklingen

inom vissa branscher mellan åren 1950—1970 i Älvdalen, Särna och Idre

	totala antalet invånare	sysselsatta i jordbruk	sysselsatta i skogsbruk	sysselsatta i bygg o anl	totala antalet sysselsatta
1950	10 851	1 012	1 670	293	4 568
1960	11 470	455	1 247	1 095	4 699
1965	9 998	413	909	672	3 813
1970	9 030	105	578	578	2 976

För en gift byggnadsarbetare som arbetar i Stockholm, som reser hem varje vecka i egen bil och tjänar 45 000 kronor per år, återstår i en del fall inte mer än knappt 12 000 för de normala utgifterna.

Det kan vara intressant att se vilken lön som skulle räcka till för att ge lika mycket eller lite över om han hade ett arbete hemma i Älvdalen och inte hade några avräningar för pendlingen: 14 000 kronor för ett arbete hemma skulle då innebära samma standard som 45 000 kr. för ett arbete i Stockholm.

Visst är lönerna låga i Älvdalen, men nog skulle han tjäna mer än 14 000 på ett arbete hemma. Det betyder att han skulle kunna

hålla högre standard för lägre lön i Älvdalen. I en enkät som vi gjorde i anslutning till examensarbetet på Tekniska högskolan framgår det, att 85 % av dem som långpendlar vill ha arbete i Älvdalens storkommun; att 70 % av dessa kan tänka sig lägre lön om de får arbete hemma; att 74 % av dem som vill ha arbete hemma kan acceptera omskolning eller vidareutbildning.

Men krav som nu anses viktigast att driva för att förbättra pendlarnas situation gäller framför allt skattelättnader för bilkostnader och fördyrade levnadsomkostnader, reseavdrag även för ogifta och en slopning av tidsbegränsningen på avdragen.

Marie-Louise Thuresson

Ivar Lo-Johansson och statarfrågan

Dikten som social hävstång

Text: Lars Furuland

Ivar Lo-Johansson fyller 75 år den 23 februari i år. Denna tidskrift tänker inte fira jubileer. Men det är alltid angeläget att påminna om en sådan insats för en socialt engagerad, kritiskt samhällsskildrande svensk litteratur, som Ivar Lo-Johansson under femtio år har utfört som fri författare – utanför alla institutioner och akademier.

Ivar Lo-Johanssons senast utgivna bok kan räknas som hans femtionde originalverk och bär titeln *Dagar och dagsverken*. Den slutar med orden: »Skada mot livet, det är vad jag skrivit om.»

Denna artikel om Ivar Lo-Johansson och statarfrågan har även aktualitet genom den pågående utställningen på Nordiska museet om statarklassens levnadsvillkor.

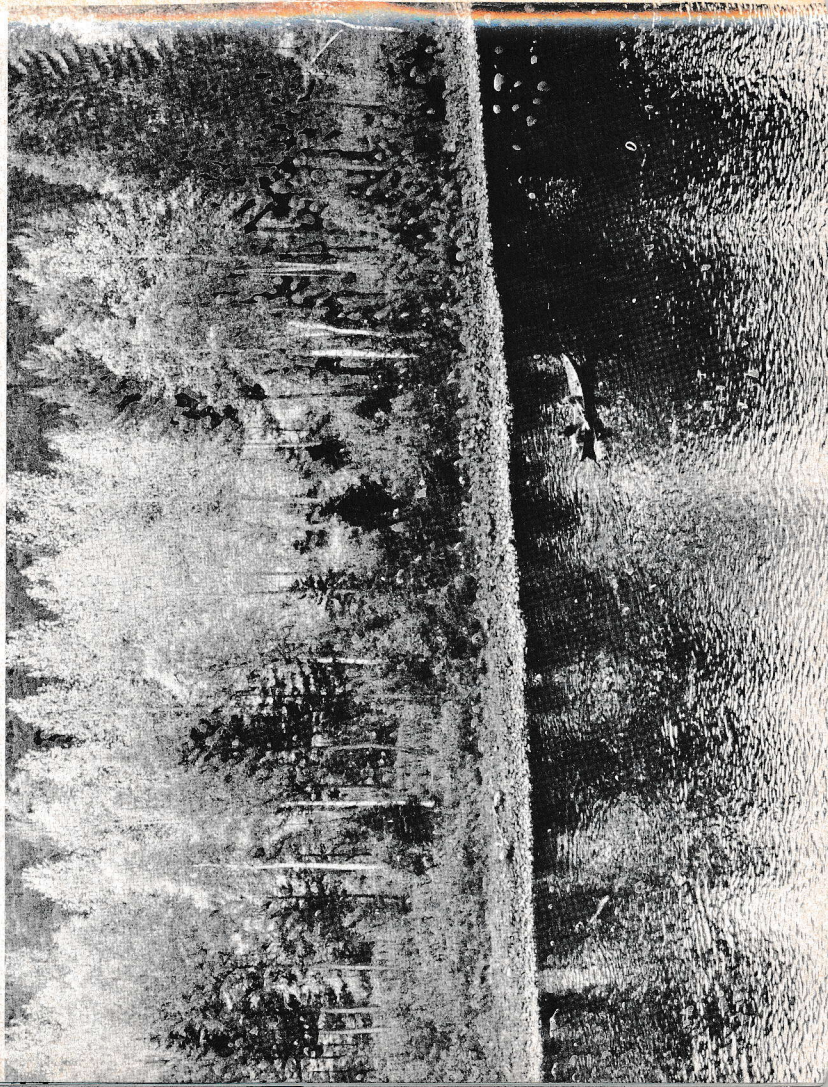
Litteraturhistoriker och kritiker har inte sällan varit alltför snabba att utnämna diktare till sociala pionjärer. Så sker gång på gång i litterära översikter och handböcker. I annan riktning pekar dock alla mer omfattande granskningar av opinionsbildningen i stater med en utvecklad samhällsdebatt och en reell yttrande- och tryckfrihet. Min undersökning *Statarna i litteraturen* (1962) ger exempel på detta. Där dokumenteras en omfattande statardebatt i riksdag, press och broschyrer från 1830-40-talet och framöver.

Berövade möjligheten att så hastigt som brukar ske utnämna diktare till sociala pionjärer får vi pröva andra resonemang och undersökningar för att någorlunda bestämma en diktares roll. Den behöver ingalunda vara mindre viktig för att den sällan eller aldrig är en absolut pionjärroll. De socialpolitiska frågor, som i detta sammanhang kan vara

värda diskussion, är alla så komplexa och vittomfattande, att föreställningen om en enskild reformators eller opinionsbildares ensamma kamp ter sig som en kvarleva av ett romantiskt-idealistiskt tänkande.

Att försöka värdera en samhällsskildring med hänsyn till det inflytande den utövat leder in i en rad vanskliga frågor. Vad Ivar Lo-Johansson beträffar måste hans insatser relateras både till den allmänna opinionen och till lantarbetargruppen. *Utåt* mot nationen uppfattades han som talesman för statarklassen. *Inåt* mot den befolkningsgrupp, som han själv stod nära och identifierade sig med, framstod han som väckare, inspirator, ja, även som önskad kritiker och avslöjare.

Man har också rentav velat hävda att Ivar Lo-Johansson skulle ha avskaffat statlönesystemet, att han genom sina litterära verk bringade en anställningsform med en 200-

årig historia på fall. Lika kategoriskt har andra förklarat att han och de övriga statar författarna ingenting betytt för statsystemets försvinnande.

I syfte att föra diskussionen ett stycke vidare skall jag i de följande avsnitten i korthet söka belysa problemet ur fyra synvinklar:

1. Lantarbetargruppens kulturella läge när Ivar Lo-Johansson utgav sin första statararbok.
2. Spridningsvägar för hans statarskildringar 1933-45.
3. Lantarbetarnas reaktioner på hans statarskildringar.
4. Hans samlade insats i opinionsbildningen mot statsystemet.

Lantarbetarklassens kulturläge omkring 1930

Omkring 1930 företogs två undersökningar, som kan lämna väsentliga upplysningar om kulturläget bland statare och andra lantarbetare.

Viktigast är folkbildaren Carl Cederblads utryckta bokinventering av 3 229 svenska hem på 160 orter under åren 1929-31. 54 procent av lantarbetarhemmen hänfördes till kategorin »yttre bokfattiga», vilket betyder att man inte ägde över tioalet böcker. Motsvarande siffra för bokligt armod, som redovisas för bönder och industriarbetare, var också hög men stannade för bägge grupperna vid 31 procent. Hemmens bokbestånd visade sig enligt Cederblad »tydligt

följa en viss ekonomisk skiktning. Som den obestridligen fattigaste framstår lantarbetarklassen och denna har ju så avsevärt mycket mindre böcker än andra grupper över huvud taget».

Stockholmsstudenter i Clarté och Socialistiska studentklubben samlade 1930 in material om de sömländska statarnas kon-takter med dags- och veckopress. Den fristinnade Södermanlands Nyheter hade 195 och den socialdemokratiska Folket 24 prenumeranter på 325 hushåll. I 58 av de undersökta familjerna saknades till och med ortstidning, men hälften av dessa för övrigt tidningslösa hushåll erhöi fackförbundsorganet Lantarbetaren. Veckotidningsläsningen var ännu föga utbredd.

Folkkrörelserna, de religiösa samfundet och de politiska organisationerna nådde fortfarande på 1930-talet dåligt ut till de sömländska godsbygderna. Allt som kunde noteras vid Clarté-undersökningen var att 43 hushåll var anslutna till konsumentkooperationen samt att 6 personer i de 325 hushållen tillhörde socialdemokratiska partiet, 1 socialdemokratiska ungdomsförbundet, 1 socialdemokratiska kvinnoförbundet, 3 baptistförbundet, 3 missionsförbundet, 2 pingst-rörelsen, 1 NTO och 1 Blå bandet. I runt tal 20 procent av de anställda på de undersökta gårdarna tillhörde Sömlandsdistriktet av Svenska Lantarbetareförbundet.

Carl Cederblad verifierade dessa resultat i en tidningsartikel 1931 (UNT 15.7 1931). I storgodsbygderna »blåsa inga tidens och livets vindar av något slag, det är bygderna av djup andlig stagnation... Saken blir bara värre med att man påpekar klassens egen oförmåga att lyfta sig». I sin bok Bildningens väg (1932) återkom Cederblad till statarklassens kulturproblem — »det mest försummade i Sverige».

Spridningen av statarskildringarna

Som statarförfattare ställdes Ivar Lo-Johansson inför den självpåtagna svåra uppgiften att försöka nå ut till lantarbetarna. Hans böcker utkom sedan 1931 på Bonniers, det ledande förlaget. Men arbetarklassen i allmänhet och lantarbetarna i synnerhet köpte knappast böcker, i varje fall inte genom

bokhandeln. Redan priset på Godnatt, jord — 10 kronor — var oöverkomligt för en lantarbetare. Det måste Alfred Kämpe med beklagande konstatera, när han recenserade boken i fackförbundets tidning. Däremot fick Ivar Lo-Johanssons statarskildringar, som blev utförligt anmälda på kultursidorna och omstridda i tidningarnas sociala debatter, en jämförelsevis god spridning till den bököpande bildade medel- och överklassen, som utgjorde den huvudsakliga publiken för bokhandelsdistribuerad litteratur.

Häftigheten i författarens sammandrabbningar om Godnatt, jord med företrädare för ABF bör ses i detta sammanhang. Han var medveten om hur svårt det var för honom att få läsare bland lantarbetarna och krävde helhjärtat stöd från arbetarrörelsens bildningsorganisation och dess studiecirkelbibliotek — inte återhållsamma rekommendationer och avståndstaganden inför naturalistiska inslag i skildringen.

ABF hade vid sin bokspridning på landsbygden även knutit kontakter med vissa lantarbetaravdelningar, särskilt inom Upplands Lantarbetareförbund från 20-talet. Biblioteksexemplar fick också enligt några lantarbetarminnen betydelse för statarbefolkningens läsning av 30-talets statarsböcker. Det är dock fråga om undantagsfall, eftersom biblioteksväsendet ännu inte i nämnvärd utsträckning nådde ut till godsarbetarna. Det dröjde för övrigt innan statarsböckerna blev allmänt förekommande i bokurvalen för vandringsbibliotek.

Den avgörande förändringen i bokdistributionen kom med FIB:s folkböcker, som startade kring årsskiftet 1940-41. Folket i Bilds förlag, som var förankrat i arbetarrörelsen, inledde kampanjer för att genom ombud sälja böcker till bokfattiga svenska hem och på arbetsplatserna. Något tidigare kom enstaka romaner i »ABF:s serie» med Bonniers som förläggare. Denna kortlivade serie nämns för att bara en mor 1940-41 utgavs där i en upplaga (18 000 ex) som var låg i jämförelse med Folket i Bilds normalupplagor men hög jämfört med originalupplagans exemplartal (2 200 i första tryckningen; totalt med tilltryck 6 200 ex). I statars minnen berättas hur bara en mor just i

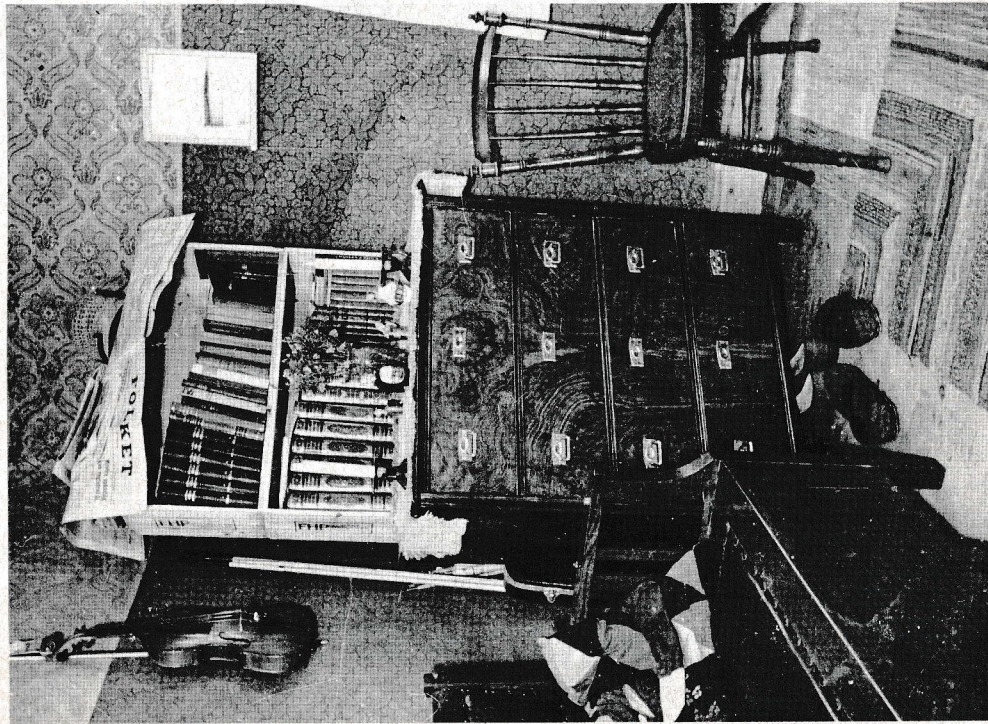
Ivar Lo-Johansson invid ett flyttlass den 31 oktober 1945, dagen när de sista statarflyttlassen rullade. Foto Gunnar Lund/Nord Mus saml.

ABF-upplagan såldes genom studieledare och bokombud till arbetarna ute på en del gårdar.

Det var dock bara några få av statarböckerna som genom den nya kanal som Folket i Bild erbjöd hann ut till lantarbetarna, innan avtalsförhandlingar mellan arbetsmarknadens parter hade resulterat i beslutet hösten 1944 om statssystemets upphävande från 1 november 1945. Den förstärkt statarboken i FiB:s folkböcker var Ivar Lo-Johanssons novellantologi Statarliv som utkom 1941 i 60 000 exemplar. Därmed tog hans

böcker steget upp till en annan upplagehöjd än tidigare. År 1942 (med tilltryck 1945) utgav FiB Jordproletärerna i 55 000 exemplar och 1954 Bara en mor i 90 000 exemplar. Jan Fridegårds första statarbook hos FiB, En natt i juli, kom 1945 och Lars Hård 1949-50 i ungefär samma upplagetal som Bara en mor. Flera av Moa Martinssons böcker hos FiB nådde upp emot eller ända till 100 000 exemplar då utgivningen var som framgångsrikast omkring 1950.

FiB-epoken förde med sig ett nyväckt intresse på bokmarknaden för billighets-

En sällsynt hörna i ett lantarbetarhem. Foto Gunnar Lund/Nord Mus saml.

böcker och en allmän höjning av arbetarfattarnas upplagor, av allt att döma även i någon mån av deras originalupplagor. Bonniers nya billigserie Eliten tryckte 1944 Godnatt, jord och Bara en mor i vardera 20 000 exemplar och 1943 Kungsgatan i 64 000 exemplar – som en följd av filmatiseringen.

Sammanställningarna visar att statarskildringar i *bokform* först mot slutet av perioden 1933-45 i nämnvärd omfattning kunde nå ut till lantarbetarna, främst genom FiB:s folkböcker där två samlingar statarnoveller av Ivar Lo-Johansson fanns med redan 1941 och 1942.

Granskar man närmare hela publiceringssituationen under perioden, finner man att Ivar Lo-Johansson i vida större utsträckning än sina författarkollegor även fann andra okonventionella publiceringsvägar än bokformen för statarskildringarna. Han tryckte hela romanen Godnatt, jord och ett stort antal statarnoveller och debattartiklar i fackförbundets tidning Lantarbetaren redan på 30-talet. Han medverkade också långt flitigare än någon annan med berättelser och artiklar om statarna i Konsumentbladet-Vi, som 1936 beräknades nå ut till 26 000 lantarbetarhem. Det nämnda året publicerade tidningen Vi ett stort temanummer om lantarbetarna, laddat med kritik och reformförslag i statarfrågan. Ivar Lo-Johansson hade varit starkt engagerad i specialnumrets planläggning och utformning. Det bör slutligen tillfogas att han sjutton gånger under åren 1934-44 förekommer i radion med statarnoveller eller andra bidrag om statarna.

Lantarbetarnas reaktioner

När Godnatt, jord gick som följetong i Lantarbetaren 1938-39 duggade protestbrevet från läsarna. »Högar av brev med klagomål låg på redaktionsbordet» (Ewald Jansson, statistikföreläsning 1938 på förbundet). Däravande redaktören Gösta Netzén framhåller att även avdelningar i förbundet protesterade.

Funktionärer och aktiva inom lantarbetarförbundet som var med på den tiden är överens om att reaktionen var kraftig och

ganska allmän. Dåvarande förbundsordföranden och tidigare ombudsmannen Gunnar Sträng sammanfattar sina erfarenheter så: »Lantarbetarna var själva i många fall arga och illa berörda, när de lästa Ivar Los roman Godnatt, jord. Och jag tror att det inte behövdes någon större övertalning utav den gamle studieledaren, som Ivar skildrar (i Socialisten), för att få avdelningen att ta en resolution riktad emot Gösta Netzén, som i egenskap av redaktör för tidningen släppte loss den här romanen som följetong.»

Bevarade skriftliga dokument står främst att finna i statarminnena och en kompletterande kulturminnesinsamling i Nordiska Museets arkiv. Meddelare berättar här om meningsbrytningar bland lantarbetarna om statarskildringarna, främst Godnatt, jord och om hur statarna kände sig utlämnade. Man reagerade mot skildringen av statarmisären men ändå av minnesuppteckningarna att döma främst mot sexualskildringarna och betäckningsscenerna. »Är det något att skriva om?» brukade det heta. Det var människans värld med dess sexuella anspelningar som infördes i hemmen, menade man. Ofta retades lantarbetarna sig mer på den sexuella öppenheten än på den sociala realismen.

Nästän genomgående är det till bidragen i Lantarbetaren eller bokutgivningen i folkboksreien som meddelarna anknäper. I första hand för man Ivar Lo-Johanssons skildringar på tal, därnäst Alfred Kämpes författarskap inom förbundet. Men sedan litteraturläsningen kommit igång på 1940- och 1950-talen har uppenbarligen också Jan Fridegårds och Moa Martinssons FiB-böcker blivit mycket lästa och starkt engagerat många lantarbetare.

Bokpropagandan i fackförbundstidningen och andra organ har vid det laget bidragit till att protesterna försvinner. Alltmer ger man uttryck för stolthet över lantarbetarklassens egna författare. Omsvängningen skedde mycket snabbt och började redan före 1945. Som ett exempel på detta generationsskifte i inställningen må anföras ett brev till Ivar Lo-Johansson från en sörmländsk statarflicka, vars barndom inföll »senare än deras som Ni skriver om i 'Godnatt,jord'»:

Någon gång på 30-talet gick Er bok »Godnatt, jord» som följetong i Lantarbetaren.

Jag minns så väl hur min Mamma och hennes väninna läste den, och de var båda onda och ledsna på Er! Min Mamma sa: »Hur kan han, som är en av oss, skriva så och skämma ut oss för alla andra! När du blir stor, lova mig att du skriver till honom och talar om hur vi skäms och känner oss utpekade!» Jag fick givetvis inte läsa den, den var alltför opassande för en 14-åring! — — — Särskilt var Mamma ond på Er för vad Ni skrev om smuts och ohyra, ingendera förekom varken i mitt hem eller i mina morföräldrars. Tvärtom! Och så skildrade Ni människorna alldeles för »ordentliga», om Ni förstär vad jag menar. Som vuxen har jag läst Era böcker (de flesta) och kan nog inte dela min Mammans uppfattning, även om jag förstär den. Förra året läste jag »Godnatt, jord» i MT, och det var högtidstunder. — — —

Att lantarbetarna äntligen fått bättre bostäder är en stor glädje, fast jag själv för länge sedan flyttat från landet, och nu har egna barn, som vid jämförelse med min egen barndom har ofatbart bra. Och de ska få läsa, och slippa de sociala mindrevärdeskomplex som plågar mig själv ännu, och som kanske grundlades när jag hoppade av cykeln för att noga för »gamla greven», eller ta emot en nådig nick på samma gång som den lilla presenten på julfesten!

Ivar Lo-Johanssons insats i opinionsbildningen

Med direkt anknytning till Ivar Lo-Johanssons skrev man under decenniet före statsystemets avveckling ett tusental tidningsartiklar och ledare om statarfrågan i dagspress landet runt. Det är skäl att observera att det ofta är fråga om en två- eller trestegseffekt i opinionsbildningen.

Flertalet av de krav som han ställde hade förekommit inom lantarbetarrörelsen under lång tid. Men i motsats till åtskilliga andra prioriterade han avskaffandet av själva statlönssystemet högst. Systemets fall var ju inte främst en ekonomisk vinst, lik många andra som arbetsridan undan för undan inkasserade, utan först och sist en psykologisk seger, ett både socialt och kulturellt framsteg. Så många umbäranden och så stor ofrihet hade under två sekler förbundits med statarinstitutionen och statartiteln att ingen

reform för lantarbetarna tedde sig viktigare.

En väsentlig del av Ivar Lo-Johanssons »förlängda» inflytande utanför de egna skrifterna har att göra med hans sätt att iaktta och formulera sociala misförhållanden. Från 30-talet kan man se hans bildspråk och uttrycksätt dyka upp överallt som samlande signaler i ombudsmännens tal och i artiklar om statarfrågan både i Lantarbetaren och i många andra tidningar: de usla stathusen som *de liggande skyskraporna*, mjölkningsplikten som *den vita piskan* osv.

Till och med ordet *stature* gjorde han till en fana. Han godkände helt enkelt inte fackföreningens språkbruk *lantarbetare* för en arbetare i jordbruket som fortfarande lydde under statsystemet. De statavlönade jordbruksarbetarna måste först bringas att inse, att de fortfarande var statare för att sedan själva resa sig, förändra sina villkor och bli klassmedvetna lantarbetare.

En granskning av ledare i Lantarbetaren och otryckta tal av Gösta Netzen och Sven Jerst. dt ådagalägger vad de själva antyder vid samtal: Ivar Lo-Johansson har varit en kraftkälla för dem — liksom för många andra funktionärer. Det är inte bara hans bildspråk som återkommer i artiklar och agitationstal utan man utgår också gärna från gestalter och scener i hans socialhistoriska skildringar.

Alldeles genomgående använder fackförbundsledarna Ivar Lo-Johanssons skildringar av mjölkningssystemet. Men även många enskilda medlemmar i den centrala organisationen eller den lokala avdelningen använde statarnoveller av Ivar Lo-Johansson vid föredrag och i mötesverksamhet.

Ivar Lo-Johansson var inte först i statarfrågan, inte heller som statarskildrare i vår skönlitteratur. Men han har kommit att inta främsta rummet bland statarförfattarna i kraft av sina betygande skildringar ur jordproletariatet. Som opinionsbildare ligger hans pionjärskap i att han förmådde tala *både* till statarna och lantarbetarna själva *och* till nationen — till de påverkbara, upplysta svenska medborgare som följde samhällsdebatten.

Den tidvis livliga 1800-talsdiskussionen i statarfrågan hade helt och hållet förts ovanför de berördas huvuden. När den fackliga och politiska arbetarrörelsen trädde in i

debatten med 1900-talets början *siktade* man redan från början på att söka engagera statarna själva i uppbyggnaden av ett lantarbetarnas eget fackförbund och i verksamheten ute i arbetarkommunerna. Men svårigheterna att uppnå dessa mål och skapa engagemang och medvetenhet var mycket stora. Genombrottet kom först på 30-talet — parallellt med statarskildringens genombrott inom den svenska arbetardikten. Dessförinnan hade ingen — inte heller statarskildraren och den facklige pionjären Alfred Kämpe, vars kunnskap i statarfrågan Ivar Lo-Johansson skattade högt — kunnat tala så att det hördes både till lantarbetarna och till den bildade sociala och litterära opinionen.

Det inflytande som Ivar Lo-Johansson utövade på statsystemets avveckling kan inte med någon siffermässig exakthet avvägas mot andra pådrivande faktorer: näringslivets egen förvandling som förr eller senare ändå skulle ha gjort slut på statsystemet (i flera jordbruksbygder hade man börjat släppa systemet före 1944), fackföreningsrörelsens arbete med frågan och dess syn på om den

skulle prioriteras i förhandlingarna eller ej, andra opinionsbildande krafter insatser, arbetsgivarnas successivt förändrade inställning till statsystemet.

Men den som sett Ivar Lo-Johanssons oerhörda uthållighet i sitt engagemang, hans förmåga att också få andra att gå till attack, den förbluffande vida spridningen av hans argument och bildspråk — den måste tillmäta hans gärning stor betydelse. Tvivelsutan påskyndade hans insats utvecklingen. Bland arbetarpartens representanter har jag funnit olika nyanseringar i uppfattningen, men inga delade meningar om att Ivar Lo-Johanssons statarskildring innebar ett oerhört verksamt stöd. ■

Lars Furulands uppsats är en förkortad och något omarbetad version av ett parti som kommer att ingå i hans inom kort utkommande bok om Ivar Lo-Johansson som »Statarnas ombudsman i dikten».

Skjuts. Foto Gunnar Lund/Nord Mus saml.

Två texter om yttrandefriheten

Sommaren 1975 kom ett betänkande från Massmedieutredningen (MMU), som i närmarer fem år arbetat på en grundlag som skulle ersätta Tryckfrihetsförordningen från 1949. Den tilltänkta grundlagen innebar att jury-systemet avskaffades, att medverkansansvaret i massmedia skärptes och att reglerna om tillsyn och beslag allvarligt försämrades. Det var ett generalangrepp på Tryckfrihetsförordningen.

Men efter en kort remissbehandling och en ganska lam pressdebatt bestämde sig justitieminister Lennart Geijer den 16 december för att spola MMU. Förslaget skulle inte ligga till grund för någon proposition, sa han i ett pressmeddelande.

Faran över, trodde många. De tolkade Geijers beslut som en seger för juryns försvarare. Men man ska inte ropa hej förrän man kommit över bäcken. Faran består. Regeringen, ämbetsmännen och de höga juristerna har inte plötsligt bytt kurs och blivit tryckfrihetsvänner.

Till vårriksdagen lägger Geijer fram en »delreform av tryckfrihetsförordningen», där många av MMU:s förslag med stor sannolikhet kommer att återfinnas. T ex reglerna om meddelar- och anonymitetskydd, tystnadsplikt och beslag. Om juryn säger Geijer att delreformen »bygger på att det nuvarande jurysystemet behålls tills vidare». En ny utredning ska tillsättas för att skriva om det grundlagsförslag som ändade i Geijers papperskorg.

Hotet mot tryckfriheten kommer inte längre från MMU – utan direkt från regeringen. Angreppen tar sig nya former.

I ett historiskt perspektiv är dagens angrepp på Tryckfrihetsförordningen delar i en lång rad liknande angrepp och övergrepp från statens sida. När vi betraktar MMU:s och Geijers uttalanden *genom* tryckfrihetens historia, genom de strider och debatter som

utkämpats i pressen, i riksdagen och på gatorna – då blir angreppen möjliga att förstå, då får de mening och struktur.

Regering och ämbetsmän rustar nu monopolkapitalets stat för djupnande kris och kommande sociala strider. På samma sätt har de härskande klasserna alltid behandlat folkets rättigheter i kris- och krigstider.

Överheten har i 200 år prisat tryckfriheten som *princip* – men i praktiken alltid varit beredd att sätta den ur spel genom indragningsmakt eller censurlagar, spetsfunda lagvrängningar eller administrativa ingrepp. Den ekonomiska och politiska bakgrunden har skiftat, men behovet av att tysta kritik och straffa kritiker har varit detsamma.

Mot denna de svenska ämbetsmännens syn på tryckfriheten har stått en demokratisk opinion som haft sin förankring hos det arbetande folket och uttryckts genom dess progressiva talesmän i bondeståndet, i arbetarrörelsen och i den direkta politiska kampen mot indragningsmakt, transportförbud och censurlagar.

Det är genom den kampen som dagens relativt vida tryckfrihet försvarats och säkrats.

Idag är uppgiften att försvara den nuvarande Tryckfrihetsförordningen mot angreppen från framförallt den socialdemokratiska regeringen och de reaktionära ämbetsmännen. Försöken till inskränkningar görs taktiskt mycket skickligt och skenbart i de vällovligaste syften: de brister i Tryckfrihetsförordningen som IB-affären uppenbarade ska undanröjas, grundlagsskyddet ska utvidgas till andra medier etc.

Det historiska perspektivet gör det lättare att genomskåda avsikterna och allvaret i angreppen på tryckfriheten.

Christer Hellmark

I den nystartade Östgöta Correspondenten i Linköping skrev tidningens grundare Henrik Bernhard Palmaer 1838 en humoresk med rubriken Yttersta domen i Kråkvinkel. I artikeln figurerade två prelater, biskopen X och domprosten Y. De existerade i sinnevärlden och var lätt igenkända under namnen Hedrén och Lidman. Klerkerna hade tidigare efter diverse konspirationer med statssekreteraren August von Hartmansdorff avvisat Palmaers ansökningar till några tjänster vid Linköpings gymnasium.

Palmaer var illa sedd av ämbetsmännen; han skrev i Hiertas Aftonblad och var känd som radikal kåsör och hänsynslös satiriker (med bl a Tegnér som känt offer). Biskopen och Hartmansdorff diskuterade i brev möjligheten att tysta »munnen på den skällande hunden» genom att ge Palmaer en tjänst på villkor att han slutade med sina tidningsskrivelser. Palmaer var överheten obekväm, därför manövrerades han ut. Helst skulle han tystas.

När Yttersta domen i Kråkvinkel publicerats försökte ett nytt angrepp mot Palmaer. Hartmansdorff – som nu blivit hovkansler och högste handhavare av tryckfrihet och indragningsmakt – lät åtala artikeln för »gäckeri med Guds ord».

Palmaer hade »tillåtit sig flera den religiösa känslan djupt stötande uttryck. Änglapacket, ett uttryck, som troligen ännu ingen författare tillåtit sig, uppträder hurrande. Gud själv föreställdes gaspande, en lumpen, mänsklig handling, som om Högsta väsendet icke ens må tänkas. I hans mun lägges yttrandet: I ären får allihop; och i anseende till dubbelheten i betydelsen av ordet får, tror sig författaren hava märkt ett 'småloje på den gode Gudens läppar', liksom skulle Gud själv gyckla med och förakta sitt eget verk.» (Ur stadsfiskalen Öhrnells skrivelse till rådstugurätten i Linköping.)

Efter Palmaers lysande försvar frikänner juryn i målet. Däremot blev han dömd till 3 riksdaler 16 skilling i böter för att han i sitt försvar blandat in sådant som »till saken ej rätteligen höre» och använt ett »missförmeligt skrivsätt»...

Med aktör i detta mål har jag ingen-ting obrytt. Jag ser i honom endast en aktingsvärd tjänsteman, som fullgör sin plikt. En mångårig bekantskap har övertygat mig, att han av egen drift ej skulle vilja lägga två strån i kors till mitt förfång. Det är således bakom honom, som jag måste söka min fiende. Ryktet har påstått, att tvenne här i staden bosatte prelater, som med eller utan skäl, funnit sig i den åtalade artikeln

utpekade, skulle hava givit hr von Hartmansdorff en anstöt. Men jag tror det icke; ty dels är hr von Hartmansdorff så skapad, att han kommer i gång av sig själv, då fråga blir att göra sottiser, vadan man ingalunda behöver tänka sig hans verksamhet föranledd av Hedrén och hr domprosten Lidman, om icke för mycket hjärta, likväl för mycket huvud, att lössläppa förföljelsen. De inse utan tvivel,

lika så väl som jag, att ett åtal, som under täckmantel av ömhet för Guds ord åsyftar utövning av enskild hämd, skulle mötas med all den avsky, som det förtjänar. De inse utan tvivel, lika så väl som jag, att ett åtal måste forskaffa den artikel, som blivit dess föremål, en mångfaldigt vidsträcktare publicitet och en mångfaldigt större uppmärksamhet, än om åtalet uteblivit. Fabeln om den gamla behagsjuka damen kan ej vara dem obekant. Gumman, förtretad över spegeln, som reflekterade ett skrynkligt, ålderstiget ansikte, krossade glaset i hundrade bitar, och vinsten blev, att hundrade skrynkliga, ålderstigna anleten i stället för ett, mötte hennes harmsna öga.

Det är följaktligen icke med herr stadsfiskal Öhrnell, ej heller med prelaterna Lidman och Hedrén, som jag i närvarande fall anser mig hava att skaffa. Det är med hr August von Hartmansdorff. Redan länge, långt förr än jag kunde ana, att en rättegång mot min egen ringa person skulle åt hans utövning av hovkanslers-ämbetet giva den sista, intagande fulländningen, hade jag med ömkan och förvåning skådat hans bragder mot pressen. Han förstod ej och förstår ej ännu i denna stund, att korrektivet mot pressens utsvärningar ligger inom pressen själv, att tanke måste sättas mot tanke, åsikt mot åsikt osv. Han förstod ej och förstår ej ännu i denna stund, att förföljelsen blott giver nya näringsämnen åt de lågor, den ävlas att släcka. Han förstod ej och förstår ej ännu i denna stund, att hans indragningar kunde mötas med samma ord dem Fichte sade till studenterna, som utslogo hans fönster: 'Ein Stein, Ihr Herren, es ist ein schlechtes Argument!' Han förstod ej och förstår ej ännu i denna stund, att hans aktioner hade syskontycke med bondens beteende, som kastade ålen i sjön under utrop: 'nu drunknar kanalen!' Både vänner och fiender sökte hejda hans iver, men allt förgäves. O, då jag skådade detta, huru ofta och uppriktigt suckade jag: 'Barmhärtige Gud! förlåna hr August von Hartmansdorff en smula förstånd, åtminstone så mycket, som han behöver för att förstå att han inget förstånd har'.

Men fäfängt stego mina suckar till skyn. Hr von Hartmansdorff fortfor med indragningar, tills hans egen indragning blev nöd-

vändig, och med aktioner, tills han själv måste försättas ur aktivitet. Må man ej tro att dessa uttryck innebära en oädel glädje över storhetens fall. Jag fröjdar mig endast att litenheten förlorat sitt privilegium att göra sig stor.

Det åtal, som nu bedrives mot Östgöta korrespondenten, är både det sista och det befängdaste av alla de åtal, dem hr von Hartmansdorff anställt. Om jag säger, att det är en upp- och nedvändning av sak, så har jag sagt för litet. Om jag tillägger, att det är en in- och utvändning av sak, så har jag sagt mycket, dock icke nog. Men om jag ytterligare tillägger, att det är en bak- och framvändning av sak, så blir karakteristiken skäpligen fullständig. (- - -)

Aktor stöter sig på följande uttryck: 'De ringaste änglarne, eller, så till sägandes, änglapacket ropade hurra'. Aktor torde likväl, vid närmare eftersinnande, finna att detta uttryck är oskyldigt. En rangordning äger troligen rum ibland änglarne; åtminstone giv der den heliga skrift därtill anledning. När jag nu i början av artikeln kallat de yppersta änglarne excellenser, så måste jag, för att åthålla den en gång påbörjade analogien ända till slut, nödvändigt kalla de

ringaste för pack; ty excellenser och pack äro rangordningens Alpha och Omega. Aktor bör således inse, att ordet pack är taget icke i absolut, utan i relativ mening. Det är endast i jämförelse med de yppersta änglarne, som de ringaste fått heta pack; och gärna medgiver jag, att en jämförelse, anställd mellan människorna och dessa änglar, så vitt vi om dem äga någon kunskap, skulle utfalla till de senares fördel. Vad hurrandet åter angår, kan jag mig till favör till och med åberopa en här vid läroverket nyttjad lärobok i dogmatiska teologien, varest Angeli sägas Majestatem divinam celibrare.

Vidare stöter sig Aktor därpå, att jag låtit Vår Herre gaspa, sedan han en stund betraktat Kråkvinkelsborna. Aktor kallar gäspningen en lumpen handling. Däri stämma vi ej aldeles överens. Gäspar någon vid åhörandet av Tegnér's Frithiof eller av Mozarts Requiem, så är han ett få, och hans gäspning är visserligen en lumpen handling. Gäspar han åter i en societet, där Kråkvinkelsbefolkningen samlat sig för att hava roligt, som man säger - vittnar gäspningen efter mitt ringa förmenande, både om smak och omdömesförmåga. Det kommer således an på vad man gäspat åt. Gäspningen, i och för sig själv, är en indifferent handling. Dessutom bör Aktor försöka inse, att då Gud skall personifieras, måste svalget mellan det oändliga och det ändliga överhoppas, och ett saltomortall vågas, var till även de transcendente professorsben stundom förekommit mig för korta. Följden blir nödvändigt den, att en viss ändlighet grumlar det oändliga, och en viss oändlighet det ändliga. Man kan försinnliga saken, om man föreställer sig en kuckyckling, vid vilken ännu häfta åtskilliga fragmenter av äggskalet, ur vilket han krupit. Därigenom är kontrasten given; lägg därtill hastigheten, varmed kontrasten inses, och det komiska står fullvuxet för våra ögon. (- - -)

Slutligen stöter sig Aktor på Vår Herres uttryck: 'I ären får allihop' och på det skimmer av löje, vilket jag trott mig förmärka omkring hans läppar. 'Liksom skulle den gode Guden förakta sitt eget verk!' utropar Aktor. Liksom skulle den gode Guden kunna hava någon aktning för oss arma syndare! måste jag utropa tillbaka. Vi äro allesamman

utan berömmelse inför Gudi, säger den heliga skrift. Gör herr von Hartmansdorff anspråk på Vår Herres aktning, vare hans sak.

- Sedan jag nu, punkt för punkt, bemött Aktors anmärkningar, skall jag göra en förklaring, som måste förefalla den vällovliga rätten ganska öppen hjärtig och ganska ovänlig, den nämligen att mitt försvar, såsom bevisning betraktat, är hjärtans enfaldigt, lika enfaldigt, som Aktors memorial. Det kommer sig av flera skäl. Först därav, att Aktor nödgats å sin sida att angripa, och jag å min sida att försvara ett skämt, såsom hade det varit ett rent allvar. Vidare därav, att en dikt, en lek av fantasien, blivt dragen inför civil-, i stället för en estetisk domstol. Vidare därav, att då man är i delo med herr von Hartmansdorff, blir man något enfaldig, liksom man blir något sotig, då man hanterat sot. Vidare därav att all bevisning är olämplig av satsen, som ligga inom intuitionens område. För den, som ej inser, att en gång ett är ett, blir ett bevis omöjligt; för den, som inser satsens sanning, blir ett bevis överflödigt. Det är således min tro, att jag icke med mitt försvar, sådant det hittills visat sig, lyckats att om min oskuld övertyga en enda, som ej var övertygad förut. Lyckligtvis finns en 3:dje § i vår nu gällande Tryckfrihetsförordning, som stadgar, 'att vid prövningen av en skrift eller ansvaret för densamma de, på vilka en sådan prövning ankomma kan, hellre bör fria än fälla, alltid mera fästa sin uppmärksamhet på ämnets och tankens, än på uttryckets lagstridighet, på skriftens åsyftning, än på framställningssättet, och alltid utan rättighet att draga obestämda slutföljder av uttrycken'. Det är till denna paragraf, som jag hänvisar de blivande jury-männen, fullt förvissad, att var och en, som genomläser den åtalade artikeln, måste inse, att dess 'åsyftning' ingalunda varit gäckeri med Guds ord. (- - -)

Linköping den 3 december 1838
H. B. Palmær

Under andra världskriget skedde en långtgående anpassning av den svenska tryckfrihetspolitiken efter tyska önskemål. Samlingsregering och ämbetsmän sålde ut Sveriges oberoende bit för bit till en aggressiv imperialistisk stormakt.

Metoderna att komma åt opassande kritik var många. Ändamålet helgade medlen och överheten prisade som vanligt tryckfriheten i allmänhet: »Intet som helst angrepp har... riktats mot tryckfrihetens princip», sa justitieminister K G Westman när transportförbudet skulle röstas igenom i riksdagen.

Till en början åtalades böcker och tidningar. Men åtal väckte onödig uppmärksamhet och 1940 övergick man till att i stor omfattning konfiskera skrifter utan rättegång. Totalt gjordes på tre år 315 beslag – av dem gällde 264 artiklar mot axelmakterna Tyskland, Italien och Japan. 200 av de 315 beslagen riktade sig mot kommunistiska och socialistiska tidningar.

Konfiskationerna grundade sig på lagvångerier som inte stod IB-åklagaren Robert efter. Det var det andra stycket i § 3:9 i 1812 års Tryckfrihetsförordning som kom till ymnig användning under dessa år. Stycket lydde: »Är skriften ej smädlig eller förgriplig, men genom densamma missförstånd med utländsk makt sig yppat, må den, utan rättegång, kunna konfiskeras.»

I början väntade justitiedepartementet tills prinsen av Wied på tyska legationen i Stockholm hört av sig till UD. Men efterhand finslipades rutinerna och de tyska diplomaterna besparades besväret att anmäla sin upprördhet över den svenska pressen. Myndigheterna »presumerade missförstånd» som K G Westman elegant uttryckte det.

Transportförbud, censurlag, och »gråa lappar» från Statens informationsstyrelse var andra medel som brukades för att få tidningsfolket att underkasta sig kraven på »samlingsanda, vaksamhet, tystnad».

Ofta användes också påtryckningar och administrativa ingrepp av det slag som Karl Gerhard beskriver i den följande texten.

”I Folkans revy Gullregn, som hade premiär den 31 juli 1940, blev den ökända trähästen mottagen med stort jubel. Stämningen i lilla Berlin, som tidigare varit mycket protysk, reagerade för en gångs skull till nazi-Tysklands nackdel, och prinsens av Wied promenader i UD:s trappor var så täta att halvsulning av skodon förbjöds i de ockuperade länderna för de närmaste månaderna. När man såg denne herre hade man svårt att föreställa sig att han var mäktig en sådan kraftutveckling. Hans alldeles orörliga ansikte föreföll att vara en plats där fossil furstlighet stämt möte med preussisk enfald av typen högre tysk ämbetsman. Den komiska synen av en äldre junker, till det yttre pinsamt nobel, som diplomatisk gågosse hos det tyska förbrytargänget, var det dess värre få förunnat att småle åt, ty i Sverige togs detta slags »höga» herrar på allvar dessa ruggiga år. Prinsen av Wied gläddade inte den

trojanska hästen och gav alltså order om att den skulle slaktas.

Ungefär 14 dagar efter premiären hade jag nöjet höra Per Albin Hanssons folkliga röst i min telefon. Följande dialog togs upp på mitt minnesgoda stålband:

Excellensen. DOM tycker inte om den trojanska hästen, som det sjunges om i direktörns revy. DOM vill ha den struken.

Jag: Detta slags inblandning i våra inre förhållanden är ju något oerhört.

Excellensen: Nå, det tycker jag ju inte förstås.

Jag: Är det inte oerhört att tyskarna vill införa en ny form för censur, som inte ens svenskarna själva har makt till, eftersom teatercensur ej finnes i svensk lag?

Excellensen: DOM är missnöjda. Den trojanska hästen har upptagits som en skymf mot tyska armén.

Jag: Visan är skriven för svensk publik och har gjort en succé som inte ens de Berlininsylade bladen i Stockholm reserverat sig emot.

Excellensen: Jag har inga lagliga medel, detta är bara en framställan.

Jag: Anser excellensen att det är lämpligt att på detta sätt underrätta svenska folket att vi har en tysk regering?

Excellensen: Vi har ingen tysk regering.

Jag: Men vi har en regering som tar emot order ifrån Berlin, och det är väl ungefär samma sak.

Excellensen: Det är inte samma sak.

Jag: Excellensen bör inte glömma att det är val i höst.

Excellensen: Ni vill alltså inte lägga ned trojanska hästen?

Jag: Nej, det vill jag inte. Det vore för resten oklokt även från tyskarnas synpunkt. Revyns mest uppteckande nummer kan inte försvinna utan att det märks. Ett förbud skulle sätta en strålkastarkäglä på just det som tyskarna vill dölja.

Excellensen: Jag upprepar att jag inte har några lagliga medel i denna sak.

Jag: Det antecknar jag mig till minnes med tillfredsställelse. Lägga ned hästen vill jag inte göra, men den kan måhända ryktas en smula så att den blir fagrare att skåda för ögon, skodda med monokel. Låt oss göra en

kompromiss! Redan i morgon skall jag ha fernissat om hästen.

Excellensen: Jag skall fråga DOM om dom vill vänta till i morgon. (*Avringning.*)

Det var ett samtal som efterlämnade en dålig smak i munnen. Som när man bjuds på smultron som ockuperats av det där lilla djuret som inte syns men som känns så mycket bittrare på tungan, eftersom den är inställd på en helt annan smaksensation. Bärfis är visst dess opoetiska namn. Att höra Sveriges statsministers äktsvenska röst – det är ju så han älskar att kalla den! – ge färg åt tyska önskemål utan att ge till känna minsta obehag över uppdraget var en obehaglig överraskning. Per Albin Hansson hade inte sett revyn och visste ingenting annat om den ökända hästen från Troja än att DOM inte tyckte om den. (---)

Nästa scen i komedin om Den ökända hästen från Troja utspelades, som sig bör, i Arvfurstens palats. Dagen efter samtalet med statsministern uppringdes jag av en diplomatisk röst, sparsamt överdriven med en ferniss sa av välvilja och nedlåtenhet. Jag beklagade att jag ej kunde mottaga utrikesexcellensens vänliga inbjudan till tankentbyte, ty en trevlig lunch som jag tidigare accepterat utgjorde ett behagligt hinder. Stark förvåning bröt fram ur fernissan, men det försämrade inte min lunchaptit. Efter måltiden hade emellertid excellensens handsekreterare fått nytt korn på mig. Nu var tonen så välvillig att jag förstod att polisen skulle komma och hämta mig om jag inte infann mig frivilligt, alltså infann jag mig.

Om folkhemmets pappa kan liknas vid en av de rustika, lantliga typerna i Fritiof Pratens »Bock i örtagård», får man väl gå tillbaka till Strindbergs ämbetsmann typer i Nya Riket för att få tag på en litterär krycka åt Christian Günther. Han ser vid första ögonkastet – som från min sida inte ledde till kärlek – ut som en planka som man satt ett leende på. En mahognyp plank givetvis, putsad och blank, och med detta trälags hela smidighet. Dialogen hos Günther var längre än P.A.s och min telefonduell. Jag kan alltså inte återge den exakt utan får hålla mig till det huvudsakliga intryck jag fick av samtalet. Och det var: Hur i herrans namn

Trojanska hästen

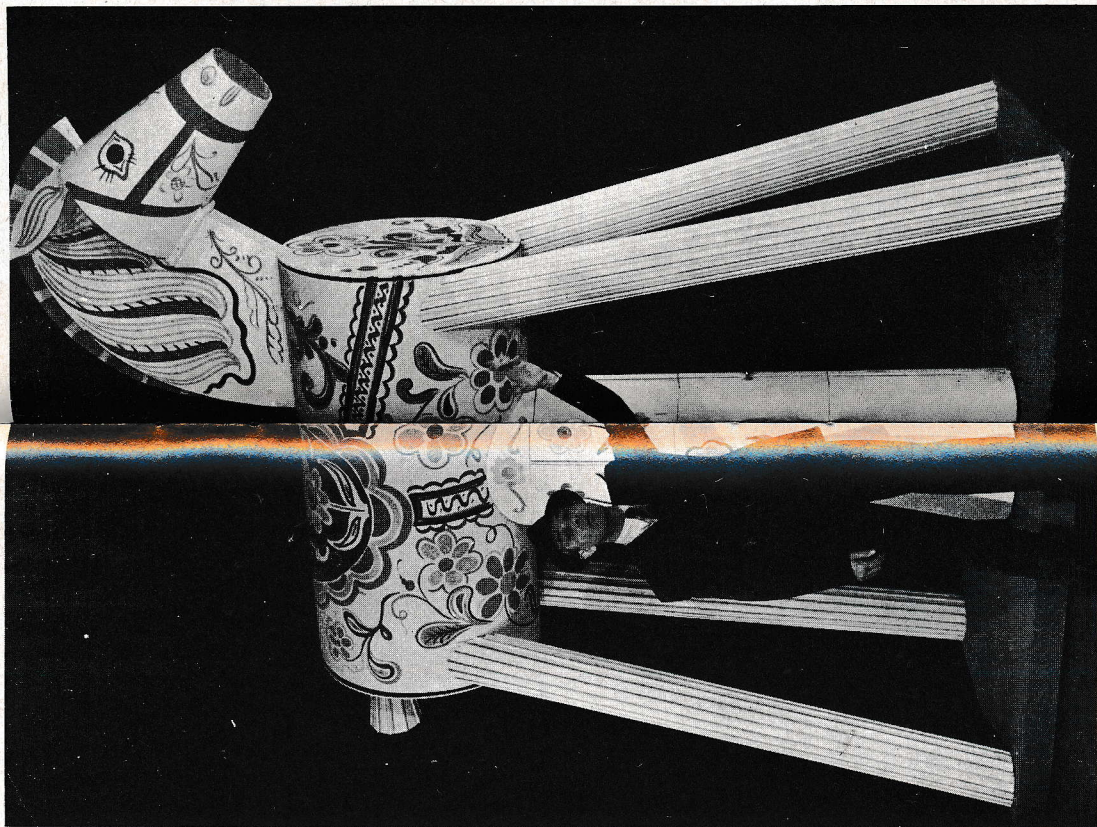
1. Allting går igen, ur tidens grums och mögel dyker upp ett skrämmande fantom.
Även Grekland hade sina Wandervögel, fostrade i Sparta och i Rom.
Ur seklers skuggor, ur årtusens damm ett mystiskt spöke i nutiden glider fram.

Det är den ökända hästen från Troja, moderniserad till »femte kolonn».
Majoren Quising är en papegoja, som imiterar så gott han har förstånd.
Vi äro synbart blott fredliga pågar med grekisk rakborste uti vår hatt – men i ett huj dra vi fram våra bågar och storma Troja – från insidan – »by natt».
Ty det Europa som höjljutt hörs hoja för att makt är rätt har nu fått sin symbol.
Det är den ökända hästen från Troja, som alltiämt spelar sin gamla hjälteröle.

2. Bland de vilda hästar som har galopperat på fru Clios rännarbana är det trojanska hästen som sig minst generat för att lyfta svansen här och där.
I världsmanegen politikerna som dumma Augustar står i parad – hurra!

Det är den ökända hästen från Troja, som sluppit ut ur historiens stall.
I ryttargången sig statsmännen oja – en del ha socker i fickorna ifall att hästen skulle va' möjlig att tämja – det är en högst neutral politik
Vi svenskar umgås med kraken i samsja, han går numera i reguljär trafik.
I vissa tidningar säger man: »Nå ja, på rätt vi håller – men helst på rätt häst.»
Och för den ökända hästen från Troja står odds i dessa dagar onekligen bäst.

3. Både Belgien och Danmark har lagt socker uti hästens mule med en klapp.
Trots herr Winston Churchill och herr Knickerbocker slukar hästen höttapp efter tapp.
När det på frihetens tegar är stopp – så vet vi alla vem vettet har ätit opp.

(Ur revyn *Gullregn* 1940)

Det är den ökända hästen från Troja.
I Köpenhamn gjorde hästen entrén
en vacker morgon när Stauning och Soya
låg uti drömmar om H.C. Andersen.
Korrespondentspropagandan den säger:
I Kongens By är ej tiden ur led,
på Langelinie äts pillade rejer
och Kronprinsessan har lov att komma ned.
Man kan ej tala om tvång eller boja,
ty kungen rider var morgon. . . på vad?
Jo, på den ökända hästen från Troja
tar Konung Christian sin morgonpromenad.

4. Där Akilles fann terrängen ändå »lavre» skena hästen in med stor succé,
ty han börja längta efter att få le Havre
innan han blev inställd på musé.
Med femte ben rusa hästen ästad
om jag ej feltolkat grekernas Illiad.

Så av den ökända hästen från Troja
drogs Marskalk Fochs gamla vagn till Berlin.
Till fots gick ledaren på »Avenoja»
de l'Opéra – och kom fram till Invalid'n.
Han sa god dag till Napoleon Bona' –
som lär ha vänt sig i sin sarkofag
och frågat: Tanker monsieur »Rubiconna»
och gå på vattnet? Det kunde inte jag.»
Då svara Adolf: »Tja, utan att skoja,
det är ej jag som ta't in denna by.
Det är den ökända hästen från Troja,
som just nu släcker sin törst uti Vichy.»

5. Under Gustaf Adolfs och kung Karols dagar
stredo svenskarna i eld och köld.
Svea rike styrdes efter egna lagar
och ett lejon bar det i sin sköld.
En igelkott bli't symbol för vårt lann' –
men jag vet en som är mer aktuell och sann.

Det är den ökända hästen från Troja,
av demokraterna sadlad och skodd.
En samlingskrake för slott och för koja,
med stora skyglappar, rädd att bli beglodd.
Vårt gamla lejon blev fort pensionerat
när »Hesa Fredrik» för första gången tjöt.
Av Bagge blev det till får ondulerat,
det av Rütger fick essen, stackars nöt.
Men har det snart ej gått upp för de loja
i hela världen – båt' fattig och pamp –
att det är den ökända hästen från Troja,
som hela tiden har kallats för MIN KANIN.

Lennart Geijer

Per Albin Hansson

Aug von Hartmansdorff

bär han sig åt när han får ett verkligt knivigt fall att reda ut. Jag försökte sätta mig in i hans situation: »Här gäller det att på övertalnings väg få en revy författare att stryka en visan i en revy, som vänligt sinnad makt inte trivs med. Hur sköter man ett sådant fall? Jag har själv haft kontakt med teatern, är numera en herre utan större fantasi (jag lever mig, som ni hör, in i rollen av Sveriges utrikesminister) men har i min ungdom skrivit poesi. Jag vill minnas att jag som författare var en smula fåfäng, att jag inte var okänslig för att man observerade vad jag skrev. Vore det inte bättre att jag skaffade mig en biljett till Folkan och gick och såg och hörde vad det är som tyskarna vill förbjuda innan jag lämnar min medverkan? Skulle det inte rent av vara en utrikespolitiskt sett mera realistisk bakgrund för ett bedömande! Vi som ensamma sitter inne med överblicken behöver visserligen bara lyssna till den fina instinkt som från början berättat oss om vår plats i det nya Europa, men det kunde kanske smicka den där envetna revydirektören att vi hade en aning om vad han egentligen har begått för fadäs den här gången.» Men den taktiken kom ej den leende mahognypplanen att använda. Han förkunnade framt att han ej lyckats få biljett till Folkan, eftersom det var utsålt, vilket var rätt misslyckat sagt, eftersom den honom så närstående polisen aldrig brukar lida av hämningar när det gäller den rätt den anser sig ha att rekvirera fribiljetter ända till tredje och fjärde hembiträdested.

Följande min generösa naturs impuls frågade jag excellensen om han inte tyckte det

var lättare att fatta avsky för mitt brott mot tysk mark om han fick höra Den ökända hästen från Troja, och det sade han sig ej ha något emot. För första gången i UD:s historien sjöngs det en revykuplett i utrikesministerens arbetsrum, och det var nog inte bara inbillning att jag tyckte mig se ett fint leende liva upp dragen på de oljekonserverade företärarna, som från sina logeplatser runt väggarna åhörde konserten. Christian Günther täcktes själv ta upp en applåd och försäkrade mig att privatpersonen i statsmannafodralet livligt gillade min visa. »Men nu har jag alltså regeringens uppdrag att be Eder stryka visan, om vilkens farlighet för den tyska armén jag är mera övertygad nu sedan jag hört den.» Jag använde en god del av de 40 minuter sammankomsten varade till att försöka övertyga excellensen om det opraktiska, ja ändamålslösa i en sådan operation. När jag påpekade att ett sådant ingrepp knappast kunde ske utan att pressen blandade sig i saken blev excellensens leende nästan hjärtligt. Med stora bokstäver stod det att läsa mellan hans tandrader att det fria ordet var honom förbundet och att jag där ej borde vänta mig något bistånd. Jag sade honom att jag förlitade mig på statsministern, som sagt mig att lagliga medel ej stod till förfogande i denna sak. Jag gjorde min sorti i den trygga känslan att både excellenserna storbeläet skulle rapportera till tyske ministern att hans angrepp mot svensk frihet — eller icke oväsentlig del av denna: att svenska folket får bestämma vad det vill skratta åt — tillbakavisats. MEN, när jag klockan halv sju kom till teatern satt tvenne rättsjäre

utanför min loge. De överlämnade ett förbud från polisen, ett förbud att sjunga Den ökända hästen från Troja, ity att den var förgelseväckande. Statsministern hade inga lagliga medel att stoppa svensk ytrandefrihet med, men olagliga medel gör ju samma sak. Den komedi herrar excellenser uppförde hade alltså till avsikt att bespara dem obehaget att bryta mot Sveriges lag. ÖÅ:s resolution var säkert undertecknad redan före mitt gästspel hos UD. Och som vanligt hade man inga andra »lagrum» att ta till än den gamla löjligen paragraf 13 i Kungl. Ordningssadgan för Rikets Städer av den 24 mars 1868.

Där stod jag med min trojanska succé. Efter att ha tilljubilats av en enig press och publik i knappa fjorton dagar hade den i ett tag blivit förgelseväckande. Hos vem? Jo, tyskarna, hela världens fiender. De duktiga erövrarna bestämde tydligen även i icke ockuperade länder. Och hjälp fick de av stats- och utrikesministern.

När Sverige sent omsider vann världskriget glömde Per Albin Hansson bort att berättat att en av segerns orsaker var — förbundet mot Den ökända hästen från Troja.

Men den envetna träkraken skulle ännu en gång skumpa runt scenen förbundet till trots. Med risk att föreställningen skulle bli avbruten stoppade jag ned polisvärdens resolution i en låda med smutsiga sminktrasor och lade försiktigtvis en munkavle i min mun. Ingen på hela teatern hade en aning om att Sandro Malmquist vackra häst den kvällen gjorde en sista förbjuden galopp i volten. Baletten klädd till tyrolerflickor klättrade upp på stegen i vanlig ordning och intog sina platser i hästens komfortabla inandöme. I det femte benet, som lik en kolonn stöttade hästens buk, gick jag in och stängde dörren, oviss om jag skulle hinna öppna den innan lagens arm ryckt till sig hästens betsel. Vridscenen sattes i gång. Genom den öppna muren gled hästen in, majestätiskt, obönhörligt. Trots det färgglada dalamålningsscamouflaget väckte hästen respekt, inte bara genom sin storlek. Till en munter wandervögel melodi trillade de små tyrolarna ur hästboken och började uppstämma sitt hemlands milda sång. Men i ett slag förändrades melodin,

blev ödestyngd och hotande. Valsen bytte fot och började marschera, gitarrerna föll ihop och förvandlades med ett grepp till maskingevär. Kolonnen under hästen öppnades och ur den steg som en hästtjuv i sitt eget stall den brottslige.

Det kainsmärke UD tryckt på hans panna var så färskt att det började rinna, och om sanningen skall fram, så sångaren morskare ut än han var. Att trotsa lag och förordning är svenskt och manligt, men olagliga ingrepp i vår frihet hyser vi en mystisk respekt för. Jag svalde och svalde för att få ned hjärtat på dess rätta plats och sent omsider strömmade de uppröriska tonerna fritt och obehjdat ur min strupe, i den riktiga känslan att halsen skall man inte bara parkera slipsar på, man måste någon gång riskera att bryta den. Publiken kom i en ovanligt upphetsad stämning den kvällen, och det var nog inte bara den nazistiske stadsfiskalen (ja, vi bestod oss med sådana dessa ärofulla år), som kunde höra att något ovanligt skedde. Den trojanska hästen mätte ha varit alldeles särskilt förgelseväckande den kvällen, ty publikens bifall ville aldrig upphöra. Hugo Lindberg, min vän och advokat, den enda jag invigt i handlingens gång, kom in från sin utrikespost i salongen och gratulerade de överlevande, hästen och mig. Men han trodde inte vi skulle bli långlivade, åtminstone inte som ekipage. Dagen därpå ringde polischefen Zetterquist och hälsade från Ros att nu kommer det ris. »Är det Hästapo?», frågade jag. »Mycket lustigt», svarade Zetterquist, »men i kväll blir det olustigt, ty Folkan skall stängas.»

Under allmänt missnöje ställdes Den ökända hästen från Troja in i sin spåla och regimen Hansson-Günther hade vunnit en av de segrar som gjort den så aktad.

Läs mer om tryckfriheten i broschyren Försvara tryckfriheten! Den är utgiven av Ordfront och FIB-juristerna och innehåller artiklar av Ragnar Gottfarb, Sture Källberg, Ingemar Folke, Lars Furhoffer, Gustaf Petré, Bertil Måbrink, Tom Necander och Christer Hellmark. Beställ den från Ordfront, Fack, 104 32 Stockholm. Tel 08/34 19 23. Pris 5,-.

Jätten Vrål

hans skildring började begravningen med att dom anhöriga bar kistan från gården Hästeskee mot kyrkan. Men när dom kom till den plats där Vrålshögen nu ligger, så blev han så tung, att de inte förmådde bära honom. De spände för hästar, ända upp till tio par, men de fick honom inte ur flacken, och därför måste de begrava honom på gården Hästeskees mark.

»Thetta är i Sanning berättadt för några ock 70 år sen af thenna Wråls Släkt, som kunnat uppräknä sina Förfäder efter honom», avslutar prosten Oedman sin berättelse. Afzelius har inte förstätt att självapoängen i sägnen ligger i den övernaturliga episoden att Vråls lik blir så tungt att inte tio par hästar kan rubba det, och att det därför måste begravas på gårdens ägor. Det är en episod som historiskt sett hör hemma i övergången mellan förkristen och kristen tid i vårt land. Innan ett kristet gravskick slog igenom i Sverige begravdes en storbonde i en hög på den egna gården. Under katolsk tid kan man ha velat ha en godtagbar kristen förklaring till att det fanns en gravhög på den egna marken, antingen den tillkommit före eller efter religionsskiftet. En sådan förklaring ges i den här sägnen.

Vrål är alltså ingen jätte utan en historisk person som levde i Bohuslän under medeltiden. En intressant uppgift hos Oedman är den, att Vråls släkt kunde räkna upp sina förfäder efter honom. I ett bondesamhälle där man inte kunde läsa eller skriva var man tvungen att lita till den mutliga traditionen när man skulle bevara namnen på sina förfäder. Jag hittade för en tid sedan i en norsk samling av folkdiktning en ramsa, som en jättekvinna påstods ha ropat när hon skulle kalla hem sina söner till middagsmålet: »Heim Hallvorsson, Hallvor Hansson, Hans Brynjilsson, Brynjil Ropesson, Rope Ranilsson, Ranil Vrålsson, Vrål Karlsson, Karl Kjellbrandsson, Kjellbrand Hansson, Tippen Tiri, etter kjem han Eirik.» Det är i själva verket inget annat än en ättelängd, där åtta generationers söner och fäder räknas upp med den yngste först. Vi märker att Vrål finns med bland namnen. Det är ett namn som har varit känt på flera håll i Bohuslän och Norge. Enligt språkforskare återgår det på mansnamnet Hróarr, som var mycket

Ill.: Arne Persson

Det berättas, att den siste jätten här i landet levde i Bohuslän och kallades Vrål. Det visar sig emellertid, att traditionens jätte vid namn Vrål finns knuten till åtminstone två olika platser i Bohuslän. Sägner om honom har också spritt sig utanför Bohusläns gränser och nått Dalsland — där han är en dalsländsk jätte.

Bengt af Klintberg berättar här hur sägnerna om jätten Vrål kan ha uppkommit och om den verklighetsbakgrund de kan ha:

Arvid August Afzelius' »Svenska folkets sagohäfder» är en brett upplagd historieskrivning i romantisk anda, där Afzelius har varvat historiska fakta med folksägnerna. I del 4, som utkom 1842, kan man läsa om Sveriges siste jätte. Han skulle ha levt i Skee socken i norra Bohuslän.

»I denna ort, på en gård, Hästesked benämnd, bodde i Konung Magni tid den siste Jätten, sagorna omtala. Han oroaden bygden med öfwerdåd och wäldsgerningar och war efter sägen större än jätten Goliath, den Bibeln omtalar. Men en stark och oförfärad man i Wiken tog trenne bepröfwade slagskampar med sig och öfwerföll Jätten Vrål, så war hans namn, och vann på honom seger samt slog honom ihjäl. — Jättens anhöriga tänkte föra honom i kyrkogård; men, oakadt de satte det ena paret hästar

vanligt under medeltiden.

Jätten Vrål i Hästeskee omtalas också i del 2 av A.E. Holmbergs kända »Bohusläns historia och beskrifning» från 1840-talet. Holmbergs ton är nyktare kritisk: »Berättelserna om honom äro så fabelaktiga, att man av dem inte kan hämta annat än att han varit en på sin tid betydande man.» I ett annat band i sitt omfångrika verk behandlar Holmberg socknen Stala, som ligger i södra Bohuslän på Orust. Han skriver där: »En brant backe i Varekils skog kallas Vråls backe och ett där liggande stenör Vråls grav, efter en vid namn Vrål, som där blivit begravnen. Om denne berättas alldeles samma sagor som äro anförda om Vrål i Hästeske uti Skee socken.»

Traditioner om en jätte vid namn Vrål finns alltså knutna till två olika platser i Bohuslän. Som Holmberg mycket riktigt säger, så är det i stort sett samma sägner som har berättats om Vrål i Hästeskee och Vrål i Varekilsnäs. Så här låter en uppteckning från Naverstad, som handlar om Vrål i Hästeskee: »Vrål hade blivit gift med en flicka som hade gård. Flickan gick till skogen, där träffade hon tre jättar. Dom hette Vrål, Navare och Borr, och dom sa det, att antingen fick hon följa dem in i berget eller gifva sej med en av dem. Hon tog Vrål, förhan var den vackraste. — Dom var gifta en tid, och hustrun undrade varför hon aldrig såg Vrål glad. Så en dag kom det en bergkärning till henne och sa: Du ger honom för lite att äta. Då tog hon och kokade en get och ställde upp hel på matbordet. Vrål skrottade så att huset skakade. Han hade aldrig skrottat förut. — En gång la hon tjugofyra hästkosöm i vällingen och gav sin man. När han kom ner mot botten, hittade han ett söm. — Det var tur att jag fann detta, det kunde blifft min död, sa han. Då hade han ätit upp tjugotre. — Prästen frågade honom: Har du fastat ordentligt idag? Vrål svarade: Ja, jag har bara ätit en fjärding bröd och en grebbing tunnbröd och jag drack ur Söle Siri tjärn, så den sjönk en spann från alla land.» Den sista episoden är särskilt intressant genom att den återspeglar den katolska tidens fasteföreskrifter. Vrål har satt i sej väldiga mängder bröd och bälgat i sej vatten så att stränderna på tjärnen har sjunkit, men han har ändå inte brutit fastan,

eftersom det var tillåtet att äta bröd och dricka vatten.

En annan sagesman, också från Naverstad, berättar: »Vrål gifte sej med en tös från bygden. Han var så stor att han åt för tolv man, och så stark att han en gång drog en stor gran hem från skogen, då släden gått sönder. Då blev hustrun rädd: Du som är så stark, att du inte har slagit ihjäl mej för längesen, sa hon, för hon var stygg emot honom och tänkte att hon på så sätt skulle bli honom kvitt. — Nä, svarade Vrål, då sa inte prästen, när han vigde oss, att jag skulle slå ihjäl dej! En gång kom Vrål hem ur skogen. Jag har fått nåt skräp i ögat, och det ska du ta ur, sa han till käringen sin. När hon då skulle se efter, så var där en hel grankotte. — Innan Vrål dog, hade han befallt att de vid begravningen skulle fara tidigt med liket, så de kom fram före soluppgången. Tjugofyra bockar drog honom. Det gick lätt, tills de kom ner på gårdet. Då gick solen upp, och de kunde inte få liket ur fläcken. De gick efter tolv hästar, men de orkade inte dra honom. Graven kallas ännu för Vrålshögen.»

Uppgiften att liket inte går att rubba när solen går upp är vanlig i sägner om Vråls begravning. För lyssnarna måste den ha tagits som ett bevis för att Vrål verkligen var en jätte; enligt folktron tälde nämligen inte jättarna solens strålar; antingen sprack de eller också blev de förstenade.

Sägner om jätten Vrål har spritt sej utanför Bohusläns gränser och nått Dalsland. August Bondeson kunde teckna upp en hel sägencykel när han på 1880-talet vistades i Ör i Dalsland. Men Vrål har blivit en dalsländsk jätte, som en gång skulle ha levat i Håbols socken.

När man tar del av allt som har berättats om jätten Vrål, så undrar man till slut: den historiske Vrål, han som levde på gården Hästeskee någon gång på medeltiden, hurdan var han? Var han en jättelik kraftkarl, som vuxit ytterligare i traditionen så att han till slut kommit att uppfattas som en äkta jätte? Eller finns det någon annan förklaring till att sägner om honom har uppstått? Låt oss gå tillbaka till vår utgångspunkt, Afzelius' berättelse om Sveriges siste jätte. Så här beskriver han Vrålshögen: »Fyra stenar, en wid

hufwudet och en wid fötterna, samt en på hwar sida, utmärka hans ofantliga kroppps lägerstad.» Uppgiften är nästan ordagrant hämtad ur Oedmans bok, och den ger oss nyckeln till sägner om jätten Vrål. Det är de fyra stenarna som i efterhand, kanske flera hundra år efteråt, har tolkats som ett mått på Vråls storlek. Om den historiske Vråls kroppslängd säger de ingenting.

För några somrar sedan var jag i norra Bohuslän, och jag fick för mej att jag skulle ta en titt på Vrålshögen. Den såg inte mycket ut för världen: en rätt låg gravhög som låg alldeles intill vägen, med taggräs omkring. Den var bevoxen med högt gräs, odonsnår, konvaljblad och några små tallar. En kort bit därifrån låg gården Hästeskee, som fortfarande brukas av ättlingar till Vrål. Jag knackade på köksdörren och klev in. Där satt en ättling som heter Hansson och drack kaffe. En medelålders man av medellängd. ■

Prenumerera på Förr och NU!
Om tidskriften skall kunna leva vidare
måste den få fler prenumeranter!
Prenumeration under ett år kostar
45:-, pg. 35 60 72 — 9.

Frågor kring ett monument i Pyrénéerna

”La Mezquita” i Planès

Text: Jan Myrdal
Bild: Gun Kessle

Högt uppe bland Pyrénéernas berg ligger den lilla byn Planès. Där finns ett kapell, helgat åt gudsmodern, och byggt en gång av sten från trakten. Kapellet är nämnt för första gången i ett dokument från 1442.

Men vid första anblicken ter sig byggnaden inte som ett kapell utan som en muslimsk gravvård. Den ligger i landskapet just där en sådan skall ligga, ser sådan ut och har en sådan plan. Sedan 1830-talet har det också pågått en ihärdig diskussion om vad denna byggnad ursprungligen kan ha varit: moské, muslimsk gravvård, romansk treenighetskyrka, militärt vaktorn eller tempelrid-darfäste — buden är många.

Byn Planès är liten. Den har 54 invånare och ligger på 1 600 meters höjd över havet i franska Cerdagne. (Pyrénéens-orientales.) Vi kommer dit tidigt en morgon i juni. Det är fortfarande frost. Här är vintrarna långa och kalla. Den varmaste sommardag blir inte mer än 18° Celcius.

Vid Pyrénéerfreden år 1659 tillerkändes Frankrike den del av grevskapet Cerdagne som låg norr om passen över Pyrénéerna. Dess huvudort blev det Mont-Louis där Vauban lät uppföra Frankrikes högst belägna fort; det som skulle behärska passvägarna mot Spanien. Där utbildas nu kommandosoldater.

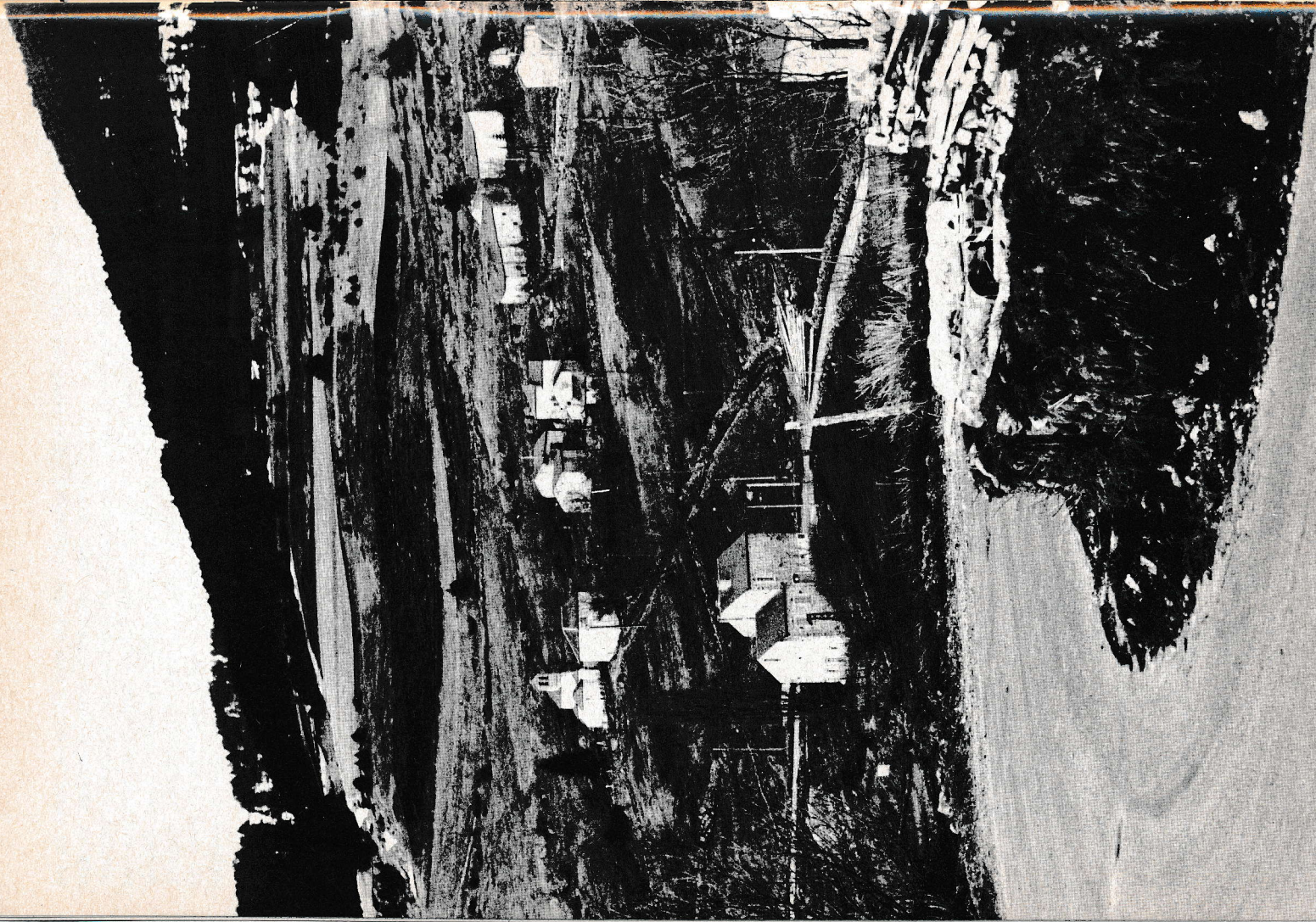
Från Mont-Louis slingrar en liten väg mot söder in i bergen. Den slutar efter sju kilometer i Planès. Vi kommer denna väg och efter en halvmil öppnar sig högfjällsda-len och därborta på andra sidan mitt under de mörka gränsbergen ligger en muslimsk

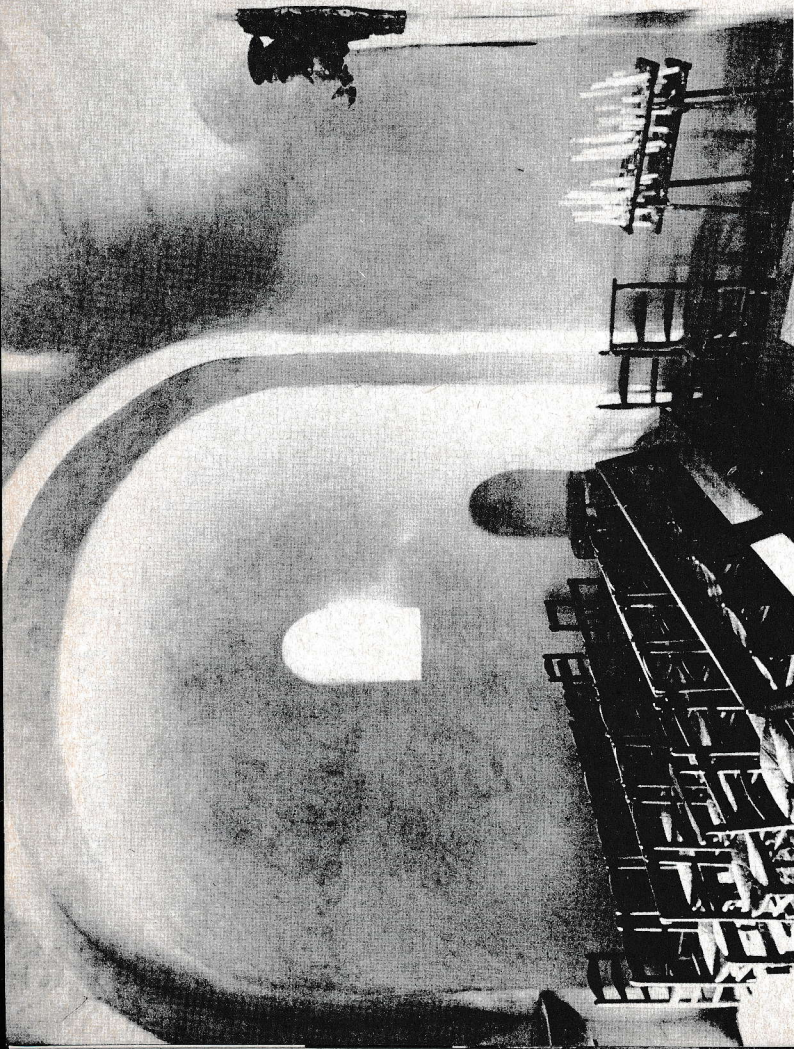
gravvård på tunet och råder över landet. Det är kapellet i Planès och det är helgat åt gudsmodern. Men man kan inte ta miste; det är en muslimsk gravvård. Den enda av sitt slag i Europa.

Det är en sluten byggnad av stor och enkel monumentalitet som är så placerad i landskapet att den behärskar synfältet. Men inte förrän man är helt tätt inpå den ser man hur liten den egentligen är, och när man öppnar porten och går in i rummet upplever man en vilande rymd som i de mest ryktbara muslimska gravmonument — men över en golvyta på mindre än 30 m².

Byggnaden har en kyrklig förklädnad; utskjutande sakristia, påsatt kampanil med klockor och kyrkport mot väster inklämd därunder i ett hörn. Denna förklädnad är dock sen. Ännu på sextonhundratalet vette porten rakt ut mot dalen.

Byggnaden är grovt byggd av lokal sten.

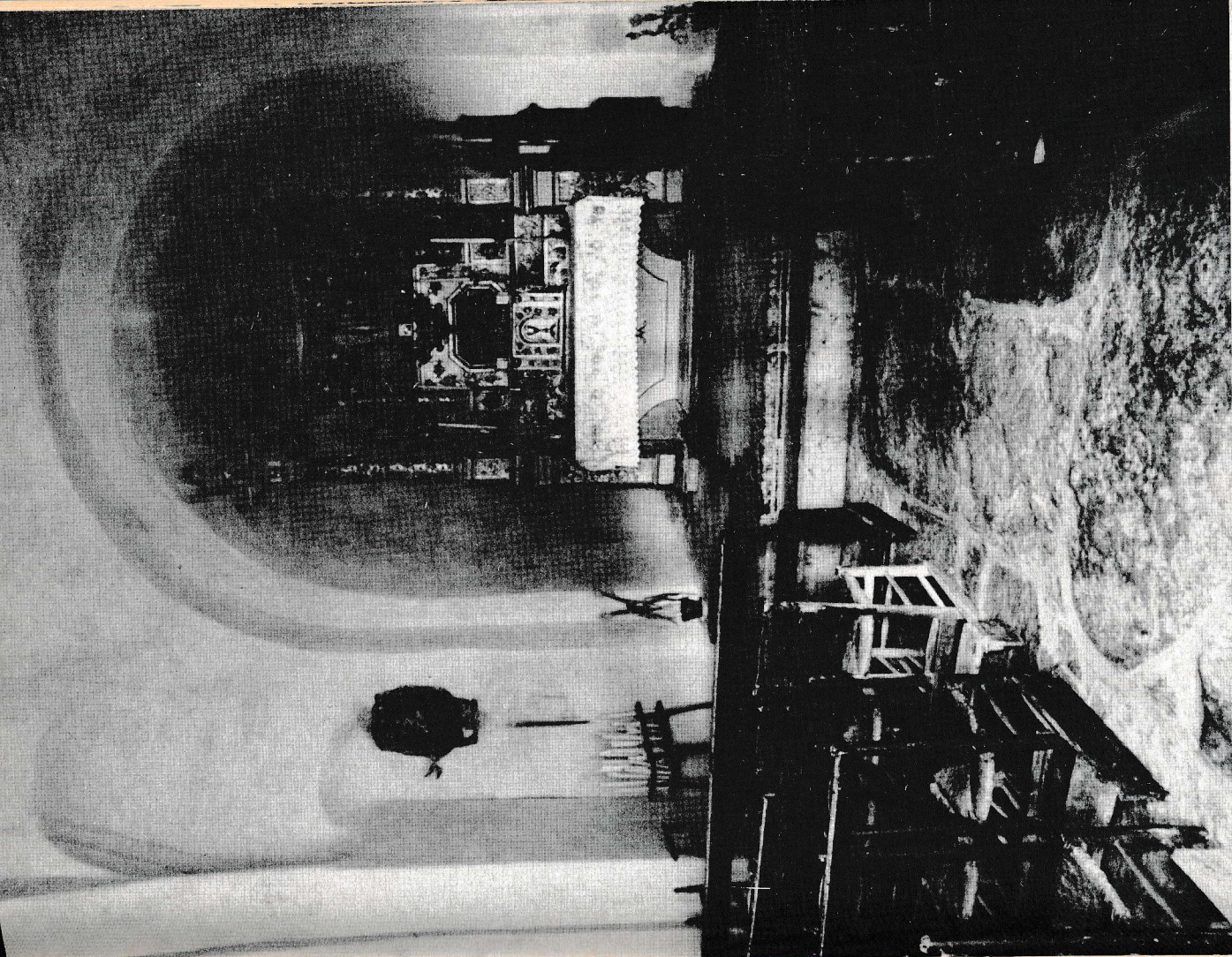
Interiör (extrem vidvinkel) från sydost mot gamla porten.

Men den är kunnigt byggd och därför stabil. Porten har hackats upp rakt genom muren; stödmurar har gröpts ur; i kupolen har fönster huggits upp och satts igen. Men byggnaden står och kupolen har inte fallit in. Ju mer man ser på den ju märkligare framstår dess konstruktion. Den upplevelse av en slutet vilande men dock fri rymd besökaren får inne i det mycket lilla rummet är en avsiktlig effekt; är arkitektur. Planen är en nog uträknad geometrisk konstruktion. Byggnaden har dock varken föregångare eller efterföljare. Inte i Pyrénéerna och inte i hela Europa. Ett helt ensamstående monument högt uppe i en karg högfjällsdal.

Byggnaden är nämnd — och som kyrka — första gången i ett dokument från år 1442: »Santa-Maria-de-Planeses-del-Vegueriu-de-Serdanya.» I ett dokument från slutet av elvahundratalet är orten Planes omnämnd på

ett sätt som kan — eller *inte* kan! — tolkas som att där fanns ett altare helgat till Guds moder och alltså en kyrkobyggnad. Men den första ordentliga beskrivningen gjordes år 1775 av prästen i Saint-Pierre-des-Forcats under vilken kapellet i Planès lydde. Han skrev då att enligt en tradition som gått »från far till son» var byggnaden ursprungligen en muslimsk moské från den tid då morena härskade över landet. Alltså från ungefär 716-760.

Det finns olika legender kring kyrkan; den skulle vara en grav för en muslimsk häröfware som gått över till — eller blott allierat sig med — de kristna och som tog sitt liv hellre än att sedan falla i de muslimska truppernas händer; här finns en naturlig källa — under kriget mot morena skulle man funnit att dess vatten på ett underbart sätt botade från feber — på ett mirakulöst sätt

Interiör (extrem vidvinkel) tagen från porten med öppen dörr.

återfanns också i denna källa när morenna fördrivits heliga Guds moders bild.

Här i Planès har funnits en feodal borg. Norra delen av byn kallas fortfarande: »*Le Castell*». I dokument nämns också herrar till Planès. En av dem tillbeds för övrigt som martyr för sin tro — Poncius de Planèdis från klostret i Barcelona som dödades av katholikerna 1262. Men av borgen finns inga rester kvar. I sin kamp för Frankrikes enhet lät Ludvig XI rasera herreborgarna här 1479.

Sedan 1830-talet har pågått en ihärdig diskussion om vad denna byggnad egentligen ursprungligen var; moské, muslimsk gravvård, romansk treenighetskyrka, militärt vaktorn eller tempelriddarfäste — buden är många. Vissa av dem verkar mindre troliga. Till dem hör att det skulle röra sig om ett treenighetskapell. Fast officiellt fastslagen sanning har byggnadens kristenhet varit sedan den 10 mars år 1841 då »*le Comité historique des arts et monuments*» klubbfastsatte ett beslut om att byggnaden var av kristet slag. Denna sanning står därefter att läsa i olika guider.

För våra ögon var den dock omedelbart igenkänd som en muslimsk gravvård. Den låg där i landskapet just där en sådan skulle ligga. Den såg sådan ut. Den hade sådan plan. Men det bör sägas att vi tagit oss till Planès därför att vi läst om monumentet i en bok som konservatorn i Toulon, Jean Lacam gav ut år 1965: »*Les Sarrazins dans le haut moyen-âge français*.» (*Editions Maison neuve*.) Vad vi nu för övrigt vet har vi mest inhämtat i lokalhistorikern Léon Langlets utförliga materialsammanställning och diskussion: »*L'Eglise ésothrique de Planès*», Perpignan 1966. Han hävdar att byggnaden är

uppförd av kvarvarande tempelriddare ca 1320 efter ordens formella upplösning av konciliet i Wien 1311.

Försåvitt det inte kommer fram några nya dokument eller att någon utgrävning ger något direkt svar tror jag det kommer att förbli omöjligt att exakt klarlägga byggnadens historia. Men det betyder inte att frågan om kyrkan i Planès är »ett mysterium» eller kommer att »förbli en gåta».

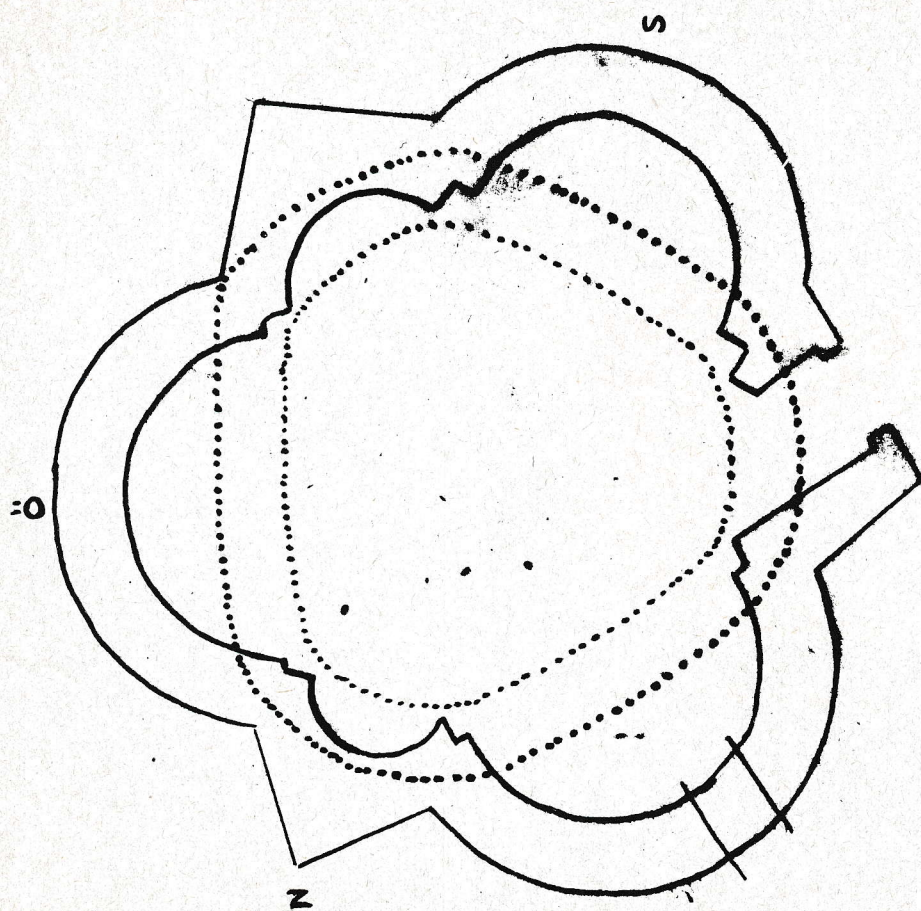
Det är en fascinerande byggnad men den är inte särskilt gåtfull eller mystisk. Den är en gravvård i muslimsk tradition. Med all säkerhet inte uppförd ca 730 utan några sekler senare. Den som gjorde planen var förtrogen med geometri och utvecklad geometrisk spekulat. Därmed är den också placerad i sitt sammanhang.

Ty visst är byggnaden unik på så sätt att ingen annan byggnad direkt föregår eller följer dess planlösning här i Europa, men den står dock samman med mycket annat i en stor tradition. Man kan se denna tradition i kupolen i S.Croix i Oloron-Sainte-Marie längre västerut eller i kupolen och fönsterverken i l'Hopital-Saint-Blaise strax därbredvid eller i utformningen av kapital i S.Pierre i Chavigny norrut invid Poitiers eller i valv i le Puy österöver. Man kan följa den i vetenskapen och diktning; den visar sig i riddarsågor och i lyrik; ljuder hos trubadurer och minnesinger.

»*La Mezquita*» i Planès står som monument över en tid då den arabiska kulturen; dess stora vetenskapliga arbeten såväl som dess filosofiska spekulationer; dess konst och diktning kom att bli befruktande för ett Europa där den tidiga feodalismen frigjort stora krafter. Bönderna hade åt sig erövrat en större del av merprodukten och drev produktionen framåt. Städerna kämpande för sin kommunala frihet. Denna tidiga feodalism var en europeisk pånyttfödelse; befolkningskurvan steg som den sedan skulle göra vid industrialismens och den segrande kapitalismens tid.

»*La mezquita*» i Planès uppfördes kanske åt en muslim — det är möjligt — men troligare över en som studerat vetenskaperna söderut eller en hemvänder korsfarare eller kanske till och med åt en tempelriddare som blivit invigd i sin ordens ismaelitiska och arabiskt spekulativa hemligheter! ■

Interiör (extrem vidvinkel) från altaret mot dörren.

Gamla porten vette rakt ut mot dalen åt nordväst. Den sattes igen efter sextonhundratalet. Nya porten togs upp i väster för att orientera byggnaden som en kyrka.

På Nationalmuseum i Stockholm visas fram till den 29 februari en utställning med Gun Kesses bilder på franska och norska romanska kyrkor. Utställningen bär namnet »När västerlandet träder fram». Av Gun Kesse och Jan Myrdal har även bok i samma ämne utkommit: »När ondskan tar form».

Kapellet i Planés från sydost. Kampanilen och sakristian (utbyggnaden till höger på bilden) tillbyggda efter sextonhundratalet.

Fem författare, fem

Intervjuerna är gjorda av Lotta Jonsson, Mona Larsson och Ola Palmær

Förhistorien till de följande intervjuerna om författarnas situation i olika tider är så banal så att den inte ens behöver berättas. För vad skall en redaktion för en tidskrift som heter Förr och nu lätt komma in på om inte en diskussion om hur det var att vara författare förr och nu. Lika självfallet var det, att man beslöt undersöka saken vidare, för inte ens i kulturtidskriftsredaktioner finns alltid en i alla detaljer övergripande överblick. Vi beslöt att gå till källorna och intervju en författare från varje decennium alltså sedan trettioåret med ungefär samma frågor. De svar, som ERIK ASKLUND, GUSTAV RUNE ERIKS, PETTER BERGMAN, P.C. JERSILD och BUNNY RAGNERSTAM här ger tycker vi i redaktionen är en unik liten litteraturhistoria i det ganska sällan förekommande ämnet Författarens villkor.

Erik Asklund:
30-talskritiken var snorkig

Erik Asklund började skriva redan vid tolvårsåldern. Hans bästa kamrat var Josef Kjellgren, och de båda pojkarna gjorde sin litterära debut i Pojkarnas tidning, som gavs ut av en pojkförening vid Hornstull i Stockholm. I grannskapet bodde också Rudolf Wärnlund, som uppmuntrade pojkarnas skrivelser.

Det var ju på den tiden när Långholmsgatan var en otroligt litterär gata. I ettan bodde Josef Kjellgren, i trean bodde Rudolf Wärnlund, i sjuan bodde jag och i nian bodde en långbent rephoppande flicka som hette Irja Browallius.

Den uppmuntran som de unga skribenterna fick vid tidiga år var mycket betydelsefull. Och ännu mer betydelsefullt var, att de var två. I sextonårsåldern började de skriva i arbetarpresen: i Stormklockan och Folkets Dagblad-Politiken och senare i Brand. Fem kronor var det vanliga honoraret.

Det har sagts, att vi blev författare på grund av den svåra arbetslösheten. Andra har trott att det berodde på den stora heliga skapardriften. Varken det ena eller det andra

decennier

är sant. Att man var så flitig berodde på att det var ett sätt att klara sig. Alla mina kamrater gick och stämplade, satt på kvällarna i Folkets Hus eller satt och spelade schack eller låg i parkerna och spelade kort. Min stackars mor blev alldeles förvånad. Hon trodde, att jag hade lurat till mig de där pengarna som jag fick i honorar.

Fem Unga

Så småningom kom Erik Asklund och Josef Kjellgren i kontakt med andra unga författare: Harry Martinsson, Artur Lundkvist och Gustav Sandgren, och tillsammans kom de att utgöra gruppen Fem Unga, som formerade sig redan 1928.

Man tror att Fem unga möttes med hänförelse. Inte alla, den blev nergjord. Det fanns en oerhört borgerligt snorkig kritik. Och att skriva fri vers mötte ju jämt motstånd även hos redaktörer i arbetarpresen. De ville ju helst ha dikter i Ture Nerman-stil.

Men gruppen arbetade oförtrutet vidare. Tidigt upptäckte man den finlandssvenska modernismen, särskilt Elmer Diktonius, och man intresserade sig för amerikanska poeter som Sandburg, Vachel Lindsay och Edgar Lee Masters.

Lundkvist var ju tidigt väldigt beläst. Han hade gått på Birkagårdens folkhögskola och var orienterad på ett annat sätt än vi. Vi läste böcker på måfå, Kjellgren och jag. Kjellgren var väl den som socialt sett var mest klar över var linjerna gick. Medan jag gillade t.ex. Järnhälen och de andra socialistiska böckerna av Jack London gillade Kjellgren Upton Sinclair.

Clartéist

Redan 1926 eller 1927 fick Asklund och Kjellgren kallelse till att bli medlemmar av Clarté.

Det stod med. kand. på kuvertet, för alla trodde, att vi var akademiker. Vi gick upp på ett Clartémöte på Stortorget och träffade Gunnar Lange, som gick i studentmössa i förstamajtaget. Och som clartépoeter nämndes alltid Arnold Ljungdal och Stellan Arvidsson. Selander, Silverstolpe och Karl Asklund kallade vi föraktfullt för herrgårdspoceterna.

Erik Asklund känner sig som pionjär när det gäller att organisera diktuppläsningar. Tillsammans med Alf Henriksson organiserade han en uppläsningssafton med 14 moderna lyriker i Konserthuset, som fylldes till sista plats.

Om vår uppläsningssafton minns jag, att Landsortspresen undrade vad man hade för sig i Stockholm, när Dagens Nyheter upplät sin första sida åt de s.k. anarkistpoeterna, som vi kallades då.

Men det var ju dåliga tider och vanskligt att tänka sig att kunna försörja sig som författare.

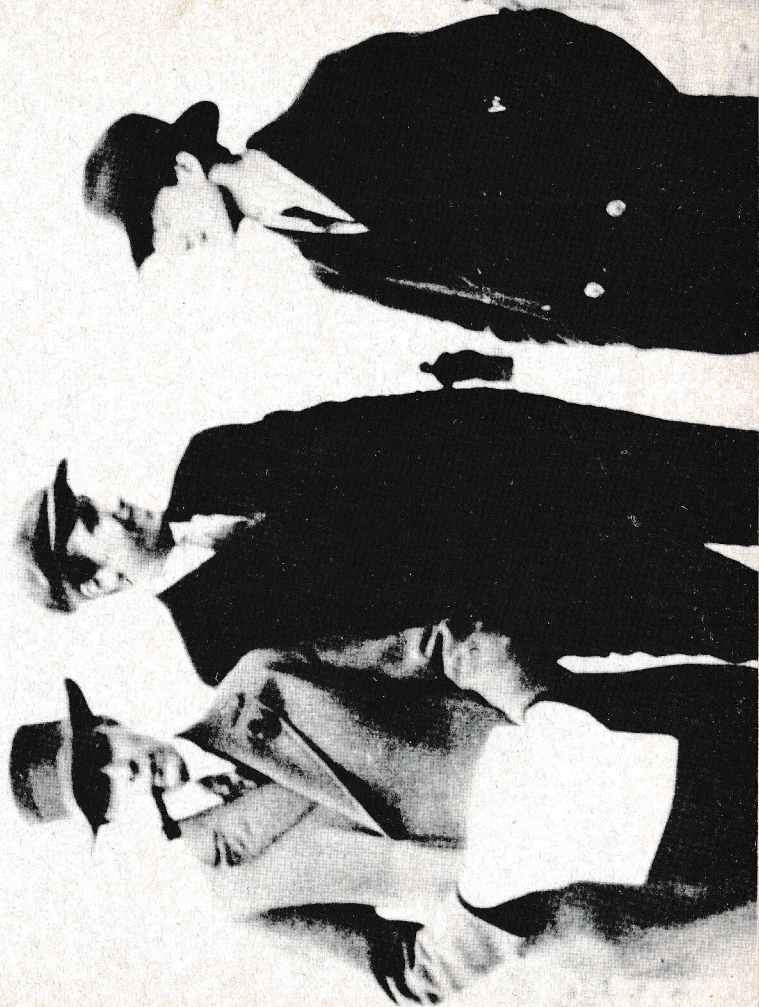
Fick sparken

Jag var just på väg att få sparken från en firma i Gamla Stan och fick det också. Det var 1927. Jag kände en biografmusiker, som också hade fått sparken, för ljudfilmen hade börjat komma. Jag skrev en novell om det och gick upp till Dagens Nyheters redaktion med darrande ben och redaktör Mac Nyblom läste den rätt fort och sa: Det är mycket sällan vi får en novell med något socialt innehåll. Är ni nöjd med 150 kronor? Jag höll ju på att sätta mig – det var vad jag hade i månadslön på den där firman. Men alltför ofta kunde man inte hemsöka Dagens Nyheter. Harry Martinsson röntte ett väldigt intresse av Robin Hood för att han skrev om inte slagars så dock sjömansvisor om fem

eldar och olika flickor i olika hamnar. Det var i Stockholms-Tidningen eleganta och utstyrda söndagsbilaga. Av rena farten tog han in oss andra också. Av Fönstret fick man inget — högst en femma. Så var det jultidningarna — man fick in ett bidrag då och då. — Den flitige Värnlund uppmanade mig: Gå inte ut före klockan två. Skriv färdigt en novell på förmiddagen och arbeta efter ett visst mönster eller schema. Jag såg ju, att han vissa söndagar hade en novell i varje bilaga, men en gång i mitten på trettioåret hade jag en i gamla Sossen också, så jag slog hans rekord. Det var då Gunnar Ekelöf kom fram till mig och sade: Du skriver så förbannat många noveller, hur bär man sig åt egentligen? Har du rest något, så kan du väl skriva om det — du har ju varit i Paris, svarade jag. Jo, jag längtade till Indien en gång när jag var i London, sade han. Ja, skriv om det! Och han skrev verkligen en lång novell som hette Drömmen om Indien, som han sålde till Dagens Nyheter.

Erik Askund har bl a skrivit följande böcker: Ogifta — prosadikter, Frukt, Lilla land, Modisterna, Svensk idyll, Solo i kör, Ynglingaresan, Fanfar med fem trumpet, Manne, En kille från Hornstull, Drakens gränd, Livsdyrkarna, Människor under jorden. Han har också skrivit många Stockholmsböcker.

Stockholm var ämnat för mycket av Erik Askunds skrifter. — Man fick nästan skäll i pressen när man skrev om den moderna stockholmsmiljön, vad som hände på funkisfronten, om Stadsbiblioteket och asfalt och lyftkranar. En gång skrev jag en skiss om några hemlösa, som drack öl på gamla Slussen. Allt det där fanns faktiskt inte skildrat förr. Lundkvist

skrev om busshällplatser och kontorsflickor. Men jag var stämningmålare — det sociala perspektivet var inte så utpräglat hos mig. Kjellgren kritiserade mig för att jag bara var stämningmålare.

30-talet

— Det hände så mycket på 30-talet... Allt det som skulle komma, Hitler och spanska inbördeskriget, visste man ju inget om 1930. Då pekade Stockholmsutställningen och manifestationen fram mot allt det nya som skulle komma, mot det nya samhället. Rent och snyggt skulle det vara, och alla skulle ha vad de behövde. Man tänkte, det är på väg nu, det blir aldrig mera krig, utan det blir ett nytt samhälle som Stockholmsutställningen. Och det hände mycket på alla fronter: i måleri, inom musiken, inom litteraturen och arkitekturen.

Erik Askund tycker, att nu på sjuttiotalet, så är det inget större problem att vara

författare — man klarar sig bra om man arbetar halva dagen och skriver fem sidor. Men det finns ju andra problem som författare inte kan råda över:

— När man hör talas om förlagskrisen, då blir man mörkrädd. Då vet man att det är alltid den bästa, den pejlande, den modernistiska, den experimentella som får sitta i kläm. Men i övrigt så tycker jag att på alla punkter, så finns en rikedom, en förståelse eller uppskattning, som inte är att jämföra med trettioåret. Ta en författare som Åke Hodel — han skulle blivit nedsadlad på trettioåret. Nu behandlas han med vördnad, och det med all rätt. Det är den stora skillnaden.

Erik Askund bor fortfarande kvar på Söder. Just nu har han två manuskript på gång. Det ena blir en dubbelbottnad Stockholmskildring. — Från början fordrades mycket forskning för att man inte skall ta fel, för säger man något fel i en Stockholmskildring så är man såld. Du får skriva om landsbygden och kavajer och gårdsgårdar, då är det ingen som märker någonting. Men skriver du något fel om Slussen... så får du hela bandet på dig. Men börjar du med en ton och en bra början och är frisk, så kan du skriva 250 sidor på två månader.

Författaryrket

Att vara författare är som att ha vilket annat yrke som helst, anser Erik Askund. Måjligen kan en författare ha lättare för att kunna göra politiska uttalanden än andra yrkeskategorier. Ändå är det skillnad på att vara författare på 70-talet jämfört med 30-talet.

— Det svåraste är inte de sociala förhållanden man lever i, utan det svåraste är att skriva. Man kan väl banalt säga, att vi lever i en kaotisk värld och det framkallar förlamning att skriva, men övervinna man det kan man på något sätt ha överblick över det samtidigt ohyggligt spännande, tragiska och hotfulla som finns. Som tid är det ju så, att man inte kan tro på något nu längre. Hot om vätebomber och kärnkrig ligger över oss. På det sättet är det ju svårare. ■

Erik Askund, Josef Kjellgren, Olle Wedholm och Arthur Lundkvist säljer Clarté på Cärdet 1930.

Gustaf Rune Eriks: 40-talet var bokutgivningens guldålder

Gustaf Rune Eriks växte upp i fattigvården på Söder i Stockholm. Under barn- och ungdomstiden betraktade han därifrån staden ur ett grodperspektiv, berättar han. Men på 30-talet vidgades världen undan för undan. Varje dag förde med sig nya möjligheter.

Stockholm gästades av Jimmie Lunceford och Duke Ellingtons stora jazzorkestrar, Louis Armstrong var i stan 1933. Eriks upptäckte jazzen! Och den unga målarkonsten: Amelin, X-et, halmstadsgruppen... Och arbetarförfattarna. Hedenvind-Eriksson, Ivar Lo-Johansson, Eyvind Johnson. Han läste böcker om den egna uppväxtmiljön, de första söderförfattarna: Rudolf Värnlund, Erik Asklund, Hans Botwid, Josef Kjellgren. Det var chockartade, befriande upplevelser.

Den starka livskänslan, som Eriks berättar växte inom honom vid den tiden var dock ingalunda ren och oblandad. Samtidigt fanns en växande känsla av missmod och vanmakt och den känslan var socialt och politiskt rotad.

Gustaf Rune Eriks har bl a skrivit följande böcker: *Det blir bättre i vår*, *Hänsyckningens tid*, *Din ömhet är hunger*, *Stenen och trädet*, *Lindansarens väg*, *Städer och skeenden*. Han har också varit redaktör för *Läsbiten*.

Hitler och Mussolini kastade hotfulla slagsguggor över Europa. Inbördeskriget i Spanien bröt ut.

1943 debuterade Eriks med romanen »Det blir bättre i vår». Själv betraktar han numera denna första bok mer som ett socialreportage än en roman.

— Innan jag vågade tänka på att skriva en bok, innan jag ens vågade göra några »litterära» försök — med undantag för en del enkla dikter — skrev jag hundratals kriminal- och

äventyrsnoveller, artiklar och jazzkåserier. Till min egen förvåning fick jag det mesta jag skrev publicerat. Mina alster från 30-talet står i en alldeles påfallande kontrast till den litteratur jag läste, till den verklighet jag upplevde. Jag kan inte hitta någon annan förklaring än att jag kröp för att lära mig gå. Jag ville väl helt enkelt på det sättet lära mig skriva svenska. Mina första allvarliga satsningar gjorde jag 1939, och då rörde det sig om lyrik och noveller. Ett litet fåtal — fyra eller fem — av dessa tidiga noveller trycktes faktiskt i omarbetad form i mina två första novellsamlingar.

Hur var det kulturella klimatet på 40-talet?

— Reaktionära — ofta rent fascistiska — synsätt vann till att börja med terräng i framförallt borgerliga kretsar. Radikala röster hade svårt att göra sig hörda i önskvärd utsträckning. Flera av våra stora diktare skrev ett slags beredskapspoesi som tedde sig ganska svåruthärdlig. För de då unga författarbegävrarna var det en hård tid. Men där fanns en ny litterär generation redo, avaktande sin tid. Och den kom, förbäddad av Erik Lindegrens på eget förlag utgivna »männan utan väg», av Sven Alfons debut, av bidragen i den litterära kalendern *Horisont* som började utkomma redan 1941. Omsvängningen skedde åren 1943—44.

Förlagen började släppa fram debutanterna, både lyriker och prosaister. Tidningar och tidskrifter visade ett ökat intresse. Generationen fick t o m ett eget forum — tidskriften 40-TAL. Själv tillhörde jag redaktionen under drygt ett år. Kulturklimatet blev snabbt mycket gynnsamt för den unga litteraturens del. Den stora tidsningsdöden hade ännu inte satt in. Dagstidningarna var många och hade vanligen stora söndagsbilagor. De stora veckotidningarna *Vi* och *Folket i Bild* var generöst öppna för det nya, liksom de större och mindre fackförbundstidningarna.

1945 startade Karl Johan Rådström tidskriften *All Världens berättare* som fortsatte att komma ut varje månad under hela tolv

år. Där var det de litterärt oftast högstående texterna och de konstnärliga illustrationerna som gjorde den till en gruldruva som man också nu — med en sammansatt känsla av glädje och saknad — kan fortsätta att ösa ur. Tidigt under kriget redigerade jag delvis en kortlivad, radikal konsttidskrift, kallad *Realisten*. Och efter kriget var jag ett tag med i redaktionen av *Clarté*.

Vilka litterära grupperingar hade du kontakt med?

— De där förenklade etiketterna — »hårdkokt», »nyvitalism», »söderskolan», »40-talism» — är i stor utsträckning konstruktioner. Några gruppbildningar i engentlig mening existerade knappast. Motsättningar har ofta överdrivits, blivit till eftertionaliseringar av litteraturvetare som inte själva var med.

Den mest markanta motsättningen var väl den mellan författarna som dominerade i tidskriften 40-TAL och dem som i *Sesam* sökte frambesvärja »en ljusare trolldom». Själv kände jag mig aldrig särskilt »hårdkokt» eller »amerikansk», även om jag i mina två första böcker använde Ernest Hemingway och Erskine Caldwell som ett slags stödjande förebilder. *Till de viktigaste litterära händelserna på 40-talet vill jag gärna framhålla vad Artur Lundkvist kallade »Novellens renässans»*.

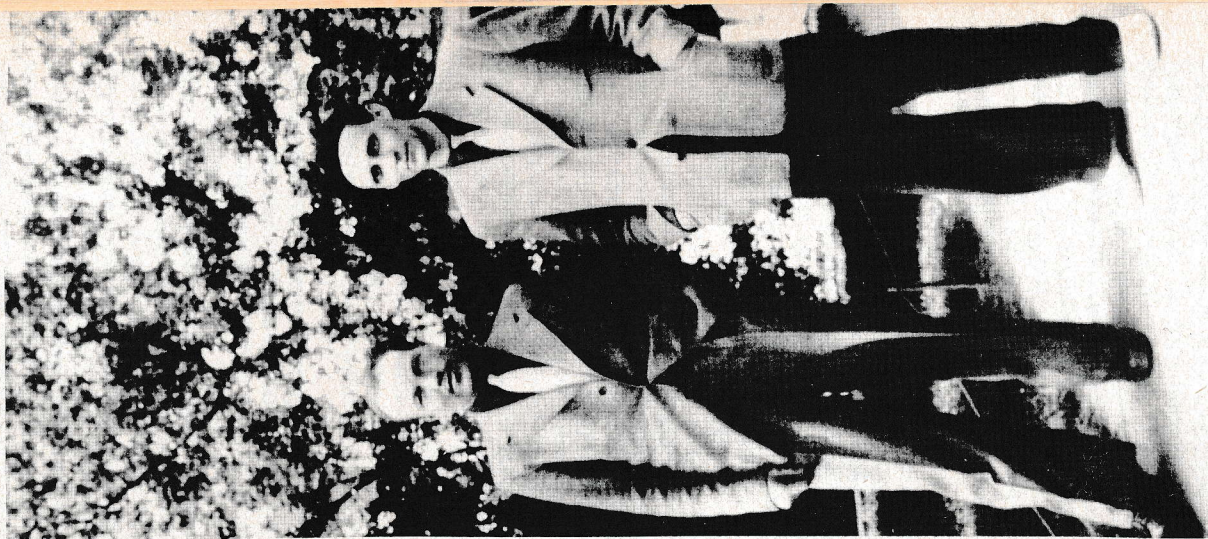
Hur skilde sig de riktningar som stod dig närmast?

— Den bredaste klyftan var väl den mellan berättare som odlade en viss förenklad behavioristisk människosyn, med stark överbetoning av sexualdriftens betydelse, och företrädarna för en mera djuplodande, nyanserad mänsko- och samhällssyn där individen sattes in i ett större — universellt — sammanhang och där frågorna om det mänskliga livets villkor var av central betydelse.

Ytterligheterna speglas åskådligt skärpta i Stig Dagermans debutroman »Ormen» från 1945.

Vad kändes viktigt för dig att skriva om då?

— Jag ville visa på så många som möjligt av de faktorer som hindrade individens fria växt i ett samhälle som påstod sig vilja vara men inte var ett »folkhem». Ville peka på orsakerna till ensamhet, äktenskapskonflikter, mer

Två representanter för »söder-skolan», Harry Ahlberg t.v. och Gustaf Rune Eriks, en tidig sommaridag i mitten av 40-talet.

eller mindre skenbara ohjälpligheter, ville avslöja de falska moralbegreppen och värderingarna. Påvisa maktmänniskans manipulerande med levande material, skevheterna ifråga om hemmens och skolornas metoder att fostra barn, unga människor – kort sagt: ville försöka skapa en »medvetenhet» hos läsarna.

Om vi ser tillbaka på 40-talet, hur skiljer sig författarens roll idag från den som rådde då? Har författarens situation verkligen förändrats?

– På det kan man svara både ja och nej. Beträffande dikteren och hans intentioner inför det vita oskrivna papperet är väl situationen nu som då likartad. Diktaren i arbete befinner sig väl alltid i ett slags elfenbenstorn. Men varken dikteren eller elfenbenstornet hänger i luften. Båda är innesluta i en social verklighet, och dikteren kan knappast undgå att i sitt skapande ta ställning till de förändringar i samhällsstrukturen han själv är präglad och präglas av. Han kan acceptera eller protestera, söka anpassa sig eller känna sig alienerad, men han är en del i ett sammanhang, och det är till sammanhanget han har att ta ställning. På 40-talet fanns det ju ett utbrett behov av böcker – också av de då nya författarnas böcker – och detta behov har successivt minskat, eller i varje fall undergått en förskjutning till andra former. Det har både för och nackdelar.

Till fördelarna hör att radiodramatiken och även dramatiken i stort har fått väsentligt ökade möjligheter att vinna gehör.

Till nackdelarna hör de evinnerligt utdragna tv-serierna som näppeligen kan befrämja litteraturintresset hos folket. Dessutom ligger i tiden en tendens att prioritera den smidiga anpassningen, habiliteten, som aldrig brukar resultera i bestående verk, på mera självständigt arbetande diktares bekostnad. Förenklat uttryckt: vi får i betänkligt hög grad beställningsprodukter som surrogat för diktverk.

Sen har vi de stora grupper som läser mindre skönlitteratur men desto mer debattböcker – debattböcker som genom de allt snabbare skiftningsarna i världsläget ofta ter sig föråldrade redan när de föreligger på

bokhandelsdiskarna. Den mera avancerade diktningen – och då, som alltid i liknande situationer, i första hand lyriken – tvingas till en mer eller mindre underjordisk tillvaro.

För den redan så att säga etablerade författaren är det sociala – ekonomiska läget idag avsevärt förbättrat – genom långtidsstipendier och andra stödjande faktorer. Under 40-talet hade man ju ett ständigt krav på brodskriverier hängande över sig. Så långt är allt bra, t o m mycket bra. Vad beträffar själva kulturklimatet är jag som sagt mera bekymrad. Förutsättningen för en återväxt av unga diktarbegrävningar vore bl a likartade möjligheter att bli publicerade som vi hade på 40-talet, och som generationen före oss också hade. Någon större ansvarskänsla hos de större bokförlagen, tidningarna och tidsskrifterna tycks inte finnas. Men unga diktarbegrävningar finns, också glädjande nog kvinnliga. För mig är det här med återväxten mycket betydelsefullt.

Hur fungerade förlagen och bokutgivningen?

– I början av 40-talet var det oerhört svårt att finna förläggare. Självt fick jag en novellsamling refuserad, men i samband med refuseringen undrade man om jag inte kunde skriva en roman. Och det gjorde jag. Till min egen och förläggarens förvåning fick den många berömmade recensioner. Efter det var det fritt fram för min novellistik. De samlingar jag gett ut rymmer bara en del av de noveller jag skrivit under snart fyrti år, de flesta ligger begravna i tidnings- och tidsskriftslägg. I mitten av decenniet blev ju som sagt allting lättare för den nya generationen.

Utan tvekan var 40-talet bokutgivningens guldålder. Det hade väl aldrig tidigare getts ut så många debutanter som då. Människor verkade att ha gripits av en plötslig och snabb växande läshunger. En av de viktigaste förutsättningarna var ju gamla Folket i Bilds serie folkböcker – där för övrigt min debutbok gavs ut på nytt – och vidare den omfattande och ofta mycket högtstående novellistik som trycktes i bl a FiB och Vi. Bonniers startade Svalans bokklubb. Dåvarande Radiotjänst konkurrerade ingalunda utan verkade tvärtom – genom täta uppläsningar och orienterade litteraturkrönikor – stimulerande på det nyväckta bokintresset

hos svenska folket.

Du hade vänner och fiender bland litteraturkritikerna?

– De yngre kritikerna ställde sig i regel mycket förstående inför beslutet att – som en av de nya författarna uttryckte det – »ge den svenska litteraturen ett nytt ansikte». Flera av dem var ju för övrigt själva diktare. Motståndarna hittade man huvudsakligen i det borgerliga läget och bland kristet-moraliserande skribenter. 1932 hade Sten Selanders i en anmälan av Gunnar Ekelöfs debut förklarat sig oförmögen att fatta »det fina i kråksången». Att han ett decennium senare skulle vara beredd att uppfatta de revolutionerande kvaliteterna i »mannen utan väg», var det väl ingen av oss yngre som tillträdde honom. Jag träffade Selanders ett par gånger på 40-talet, och han gjorde faktiskt ett sympatiskt intryck. Hans »ekensnack» påminde mycket starkt om Rudolf Värnlunds sätt att tala. Sten Selanders var väl en produkt av sin miljö och sina tidiga läsupplevelser, på samma sätt som jag var en produkt av min miljö och min läsning. Man

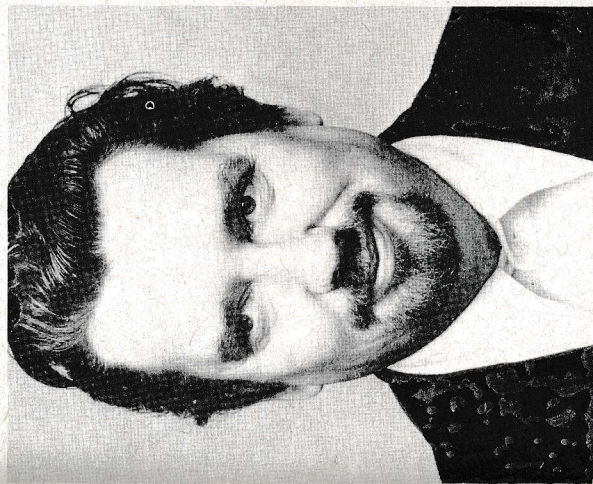
får anta att han var ärlig också när han gav uttryck för sin oförmåga att förstå vad som var livskraftigt i den nya diktnings.

Vad arbetar du med nu?

– Sen jag nu sent omsider slagit mig till ro här i min uppväxtmiljö på Söder – efter ett tidvis kringflackande liv med ganska långa utlandsvistelser – har jag försökt få form på en del av mina väldiga, till stor del handskrivna manuskriptbuntar som samlats under det senaste decenniet, ja som i vissa fall går än längre tillbaka i tiden. Jag har skrivit kontinuerligt med min ytterst tålmodige förläggare, Bo Cavefors, om två böcker. De föreligger båda i sina första versioner, men det återstår ännu många avsnitt att omarbota och stilsätta finslipa. Det ena av dessa manus vill jag inte gärna beteckna som en roman utan snarare som en serie kinesiska askar.

Sen skriver jag givetvis noveller. Sen ungefär femton år gör jag då och då anteckningar för ett smärre arbete om novellens formproblem. Vi har ju en svensk novelltradition, men det saknas alljämt ett arbete på svenska om novellen. ■

Petter Bergman: Författaryrket är bland det svåraste som finns

Petter Bergman var aldrig medveten om, att han valde ett yrke – det var snarare ett yrke som valde honom. Men han började skriva i 15-årsåldern och har fortsatt med det sen dess. Det första han publicerade var ett stencilhäfte i Metamorfos-serien. Det var 1951.

– Metamorfos var en ganska heterogen grupp poeter som hade bestämt sig för att publicera sig utanför dom stora förlagen, delvis beroende, förmodar jag på, att dom stora förlagen inte var särskilt intresserade. I gruppen ingick då Ingvar Orre, Paul Andersson och Lasse Söderberg bland andra, och i en första omgång gav vi ut 10 häften med

dikter – ett för varje poet.

Senare gav Metamorfofgruppen ut 12 häften; det gjordes en antologi i FIB:s lyrikklubb, som hette Sex unga lyriker, och det var kanske den boken som kom att göra Metamorfofgruppen känd för en större allmänhet. Senare övergick Metamorfos till att trycka böcker, och där kom Petter Bergmans första tryckta bok 1953.

Renässans och resignation

Såsmåningom skapades också en lokal, en källarlokal på Vasagatan, som hette Metamorfos, och som i någon mån kom att blandas ihop med själva förlaget. Det var en ganska livlig lokal och det hela fungerade som en klubb. Efter ett par år upplöstes Metamorfofgruppen. Flera av dess medlemmar hade kommit ut på stora förlag.

– Vi hade så olika ideologiska och estetiska synpunkter, så det fanns ingen anledning för oss att hålla fast vid den gemenskap som mer och mer hade blivit en intressegemenskap.

Det kulturella klimatet i Sverige under 50-talet präglades av en stämning både av resignation och renässans.

– Det var en resignation inför det faktum att 40-talets litterära strider var över. Den poetiska modernismen hade segrat, kan man säga. Det allmänna intresse som hade funnits för litteratur genom att ganska många kåsörer hade fått material till sina dagliga spiritualiteter genom dom här obegripliga och pessimistiska skrifterna – det hade på något sätt intresserat svenska folket, och det avgjort nu, när poesin inte längre var kontroversiell. . . . Samtidigt försvann naturligtvis en del av den rationella stränghet, den politiska medvetenhet och den rationalitet, som hade utmärkt efterkrigsgenerationen. Medan dom poeter som kom in i stället i början på 50-talet hade som ambition – och det är här renässansdraget kommer in – att försöka sprida litteratur i vidare kretsar, gärna genom teater. Teater var något av ett favoritämne bland många av dom yngre 50-talisterna. Det fanns alltså drag av både förnyelse och att någonting hade gått förlorat – det berömda 40-talistiska återläget, som Karl Vennberg har skrivit om, det var till ända.

Förlagssituationen under 50-talet var helt

olik den i dag, berättar Petter Bergman. Förläggare var mycket angelägna om att få tag på unga författare.

– Det var en sorts jakt som bedrevs på unga författare som t.ex. Bo Grandien eller Bo Lindblom eller Sven Linnqvist. Dom jagades med papper som dom skulle skriva under om att dom skulle ge ut sina första böcker på ett viss förlag – en situation som är väldigt olik den i dag, då det kräver stora ansträngningar från en författares sida att ges ut på ett så kallat etablerat förlag.

1954 kom Petter Bergmans första bok ut på Bonniers. Han säger själv, att manuskriptet var ganska skralt, men han tror att det accepterades, därför att man gärna ville se vad han kunde göra i framtiden.

– Och sen 1956 kom min första »riktiga» diktsamling – den första som antydde vart jag var på väg.

Vid denna tid – i mitten av 50-talet – kom Petter Bergman i kontakt med ett antal lite äldre författare, som han då bodde i grannskapet av: Lars Forsell, Pär Rådström och andra.

Nya möjligheter

– Vi umgicks nästan dagligen och hade stort utbyte av det. Det blev ett sorts universitet vid sidan av universitetet för mig speciellt som den yngste i sällskapet att höra dom här kollegernas erfarenheter. Och dels öppnade sig ju helt nya möjligheter, nya former, en ny sorts möjlighet att åstadkomma en satirisk men värdefull litteratur – tyckte vi, alltså. Som ett exempel kan man väl nämna Pär Rådströms och Lars Foresells radiokabare »I två åsnor». Jag tyckte att den var utomordentligt rolig, men den var naturligtvis ganska exklusiv med sin inriktning på fransk inrikespolitik. Men samtidigt så kom binnerades detta med ett rikt användande av schlagarsång o.s.v. Det var ju också den tiden när man började skriva litterära kabarévisor – och det var kanske också främst Lars Forsells förtjänst.

– Jag var vid det här laget upptagen av så oerhört mycket. Och man får tänka på att jag var ganska ung – jag hade just börjat en helt ny sorts liv: jag hade gift mig för första gången, och jag hade börjat umgås med en

massa människor som jag inte kände tidigare och fått en massa nya intryck, rest utomlands o.s.v. Men det som upptog mig var framför allt frågan om språket – hur språket skulle kunna användas som betydelsebärande samtidigt som det skulle kunna vara uttrycksfullt. Jag försökte få mina dikter att vara på en gång sångbara och innehållsrika. Och tidigare än vad många nu har för sig, så började det politiska klimatet svänga på 50-talet: det första Indo-Kinakriget, Algerietkriget o.s.v. radikaliserade ju hastigt åtmäns-tone den del av den litterära opinionen jag kom i kontakt med. Detta kom mer att ingå i det vi diskuterade än i våra arbeten, därför att det fanns då en viss »estetisk överkänslighet» – politiska synpunkter framfördes allgoriskt snarare än direkt. Och det ändrades ju inte förrän långt senare, fram på 60-talet, när dom politiska händelserna direkt hamrade på oss. Man kan inte skriva, framför allt inte skriva poesi, utifrån någonting som man med vrede och bestörtning har läst om i tidningarna, utan man måste skriva utifrån något som man har känt personligen lika starkt som det övriga som händer.

Skriver på förmiddagen

Just nu arbetar Petter Bergman med en diktsamling, som skall komma ut i mars och med en prosabok som kommer ut till hösten. Han skriver också litteraturkritik, numera i Aftonbladet.

– Jag utför det aktuella skriveriet på förmiddagarna. Jag börjar ganska tidigt på morgonen och slutar någongång vid 11 – 12. Sen på eftermiddagarna så läser jag seriöst, som det heter, med anteckningar sånt som jag antingen

Av Petter Bergman har bl a följande böcker utkommit: Så länge krampen släpper, Den 20:e december och andra dikter, Närvaron i tiden – dikter, Utsatt i musiken – dikter 1957-73.

en skall tilldogöra mig över huvud taget eller sånt som jag vill kommentera på något sätt. För övrigt så lever jag ett relativt stilla liv – kanske med lite mera medvetet arbetande än tidigare, därför att jag helt enkelt inte har krafter för att både umgås med många människor och skriva. Jag får lov att inrikta mig på det ena eller det andra. Det viktigaste är väl kanske att skriva, därför att på det sättet umgås jag ju med flera människor.

Ingen litteraturkris

Jämfört med 50-talet, så anser Petter Bergman att författarrollen i dag har förbättrats åtminstone på en punkt – när det gäller det ekonomiska. De stipendiepengar som författare i dag kan få från författarfonden gör att beroendet av de stora förlagen minskar.

– Däremot så kan jag tänka mig att ett decennium av diskussion om skönlitteraturens berättigande kan ha underminerat själv-tilliten hos vissa författare, som annars borde ha skrivit skönlitteratur. Men antalet blivande poeter tycks ju inte vara mindre nu än förut.

– Beträffande bokförlagen och bokhandelskrisen, så tror jag att det är just vad det är – en förlägs- och bokhandelskris; jag tror inte att det är en litteraturkris som många talar om. Även om det kan hända att några blivande författares självförtroende har rubbats en smula, så kommer dom säkert tillbaka. Poeter brukar på sitt sätt vara ganska hårföra personer.

– Men det är alltid svårt att vara författare. Det är bland det svåraste man kan ägna sig åt, därför att det är så otroligt ensamt. Jag har inga arbetskamrater. Och man har heller inga arbetsuppgifter att lösa, utan man måste först uppfinna sina arbetsuppgifter och sedan lösa dom. Och man måste skaffa sig nåsots självdisciplin, eftersom ingen tvingar en direkt att börja skriva på morgonen eller eftermiddagen eller natten eller när man nu vill skriva – man måste bestämma det själv. Ja, jag skulle vilja understryka ensamheten i det hela – det är faktiskt ett av dom ensammaste yrken man kan tänka sig. ■

P C Jersild:

Före 1965 kände jag mig dum

Som flera andra av de författare vi intervjuat har PC Jersild svårt att ange när han började skriva.

– Jag tror att jag började hitta på historier och senare skriva, därför att jag inte stod ut med verkligheten. Antingen tråkade den ut mig, eller också hotade verkligheten mig. Jag ljög också mycket som barn; först i självförvar, senare också som en sport helt enkelt. Min första roman skrev jag 1950 när jag var 15 år – den handlade om luftstrider i Koreakriget. Senare under tonåren handlade det jag skrev mycket om sviken kärlek och om metafysiska problem. Jag hade en våldsam dödsängest. Den blev mera hanterlig om man försökte skriva ned den.

Andra yrken

PC Jersild har aldrig valt författaryrket. I hela sitt liv har han haft andra yrken och sysselsättningar.

– Jag har inte sett skrivandet som ett yrke utan som en existensform, den för mig numera enda möjliga. Jag skriver jämt, antingen tyst i huvudet, eller med papper, penna och skrivmaskin. Jag formulerar mig praktiskt taget hela min vakna tid; finner ord som fascinerar, för imaginära samtal med folk jag träffat eller historiska personer.

Han upplever inte heller att hans andra, »yttre» sysselsättningar hindrar honom, utan tvärtom ger hans borgerliga yrke som läkare och lärare i socialmedicin stora kunskaper om omgivningen. Han läser nästan aldrig in ämnen eller fakta, utan skriver om de problem som han känner till.

PC Jersild minns det 60-tal då han debuterade som författare som utomordentligt ryckigt och nyckfullt i fråga om kulturellt klimat. Det var lätt att stirra sig blind på BLM och DN:s kultursida och förväxla skrivierna där med verkligheten.

– Man vaknade en morgon och fann att det enda som dög var Konkretismen. Man hade knappt ätit lunch förrän kvällstidningarna kom ut och anbefallde nyenkelhet i stället.

På kvällen skulle det vara metaroman, mitt i natten ringde någon och flåsade om Dokumentarismen, och nästa morgon berättade DN om Den Nya Fantastiken. Det fanns inte en chans att hänga med, man släppte taget och kände sig efterbliven. Just en känsla av dumhet minns jag från första delen av 60-talet. Alla andra var klyftigare och mera belästa; alla andra hade internationella kon-takter och visste precis hur den nya, d.v.s. den enda, litteraturen skulle se ut.

– Före 1965 kände jag mig alltså dum, efter 1965 i huvusak dåligt politiskt medveten, flamsig och borgerlig. Det var inte längre eftersträvanvärt att vara bildad, intellektuell etc. – i stället skulle man visa att man var röd, röd som revolutionen. Litet märkligt var kanske, att det ofta var samma personer, som före 1965 fick mig att känna mig dum, som efter 1965 fick mig att känna mig hopplöst politiskt bortkommen.

– Jag menar inte att raljera med alla intellektuella som blev socialister på 60-talet; i de allra flesta fall var det säkert ett ärligt politiskt uppvaknande. Men litet tål de säkert att skratas åt – utan att de går och blir centerpartister i rena förgelsen.

Tidigt uppmärksamrad

PC Jersild hadeturen att bli tidigt uppmärksamrad, och förlägen och bokutgivningen var inget problem för honom. Det fanns andra författare som hade svårigheter,

PC Jersild har bl a skrivit Calvinols resa genom världen, Prins Valiant och Konsum, Grisjakten, Uppror bland marsvinen, Djurdoktorn, Stumpen, Drömpojken.

men Jersild tror ändå att de flesta hade tämligen lätt att finna förläggare under större delen av 60-talet. Vid slutet av 60-talet blev det annorlunda, och det ledde bl.a. till att Författarförbundet startades 1969.

Men under denna tid levde Jersild i en annan värld än den litterära. 1963 hade han börjat som amanuens hos Gunnar Inge, legendarisk socialmedicinare. Mycket av läromaterial under 60-talet fick han den vägen. Vändpunkten för Jersild blev alltså inte Vietnamkriget, som annars brukar tas fram som det viktigaste under 60-talet – för honom var det huvudsakligen den politiska insikten via socialmedicinen som hade tyngd.

Vändpunkt

1966 började han som läkare vid Statens personavårdsnämnd; det blev en av vändpunkterna.

Jag kom rakt in i arbetsmiljöproblematiken, fann snart att de anställda i stort sett inte hade något inflytande över sin miljö och började ta itu med företagshälsövråden som var arbetsgivarskyldiga. Detta ledde snart till kollision med LO och andra maktcentra, inte minst när Folksam 1969 presenterade sin s.k. Mentalhalskampanj.

Jersilds erfarenheter inom denna sektor speglas också i hans romaner från denna tid: i »Grisjakten», »Vi ses i Song My» och i »Drömpojken». Tidigare hade han valt romanämnen från mera personliga utgångspunkter, ofta anarkistiska.

Men med »Grisjakten» kände jag att mina böcker hade en socialpolitisk funktion, att det jag skrev också hade betydelse för andra än mig själv. Under 70-talet har denna utveckling fortsatt. För mig är 60-talet helt enkelt ingen naturlig angreppspunkt: vid mitten av decenniet hände något med många författare inklusive mig. Och på den vägen är det.

Förändrad situation

Just nu arbetar PC Jersild med en roman som heter »Barnens ö». I den vill han spegla sin egen utveckling från individualist till att ha en större öppenhet för andra människor. – Boken handlar om en elvaårig pojke som

sommaren 1975 hoppar av från sommarkolonien på Barnens ö och försöker klara sig ensam i Stockholm, därför att han tror, att ensamhet är lika med frihet.

Författarens situation är förändrad i dag jämfört med på 60-talet, anser Jersild. Författarens roll har också ändrats – han är inte längre en övermanniska som blickar ut från sin balkong. Förlagskriserna, bokhandelskriserna och bokklubbarna har gjort det svårare för udda författare att komma till tals – för poeter och för begåvningar som inte passar in. Nu finns också en större osäkerhet om yrandsfrihetens gränser – att någon skulle stoppas för sina åsikter var en otänkbar tanke på 60-talet. Däremot har ekonomin blivit bättre för många genom Författarfondens olika stipendier och bibliotekspengar. – De författare som brutit genom en gång behöver knappast längre leva i misär – men det är inte så säkert att de blir publicerade. Denna utveckling liknar ju det övriga samhällets: färre svälter men fler får inte arbeta.

– Det kommersiella förlags- och distributionssystemet knakar ju också i fogarna. Vi kanske är på väg in i ett segregerat system med en kommersiellt överhettad bestsellermarknad kompletterad med subventionerade utgivningar av s.k. svårsäld litteratur. Det är farligt på många sätt, inte minst för solidariteten författare emellan.

– Om det är svårare att vara författare i dag? Inte för den som är framgångsrik. Men jag tror vi har fått ett snabbare och effektivare utslagningsystem för dem som inte brutit igenom, som det heter. Kanske leder detta på sikt till att svensk litteratur spottar ut de verkligt originella författarna. ■

Bunny Ragnerstam har skrivit: Brottet som kom bort, Innan dagen gryr och Uppbrottets timme.

Bunny Ragnerstam: Författarrollen har inte förändrats

säga upp mig för att försöka leva på mitt författarskap. Det har gått väldigt bra för mig och kanske för fort. Jag vet att jag är privilegierad. Min senaste bok har sålt bra. Fast egentligen är det genant att säga så. Det är skamligt att vara nöjd med upplagor under 10 000 ex.

– Det här med författarnas ekonomiska villkor är en knepig fråga. Jag har inga färdiga lösningar på problemet. Som det är idag har olika författare så enormt olika lön för lika arbete. Var och en skulle ju få avlöning efter det arbete han eller hon lägger ner.

Att bli författare eller vara författare är, enligt Bunny Ragnerstam, lättare än tidigare om man ser till det rent ekonomiska läget. Ur andra aspekter kan det vara precis lika knepigt som tidigare under 1900-talet. Författarens roll har inte ändrats. Den som skriver vet väl vilka han vill skriva för, men inte vem som verkligen läser och köper hans böcker.

– Det är klart alla författare säger att de skriver för »vanligt folk». Men hur vet man det? Här i Kristianstad tror jag, ja vet jag, att många läser vad jag skriver. Men annars...

»Innan dagen gryr» och »Uppbrottets timme» handlar båda om Kristianstad – staden – och människorna i staden. De tar upp faktiska händelser. Den som bor där kan känna igen miljöer och kanske också sina mor- eller farföräldrar. Men den som aldrig satt sin fot i Kristianstad kan se böckerna som berättelser om en stad vilken som helst. Staden finns där, bildar ramen, men betyder i själva verket mycket litet.

Den första i »trilogin» – Ragnerstam har just satt igång med en tredje del – trycktes 1974 i 3 000 exemplar. Av dessa köptes 1974 tusen av biblioteken runt om i landet, trehundra såldes på andra platser medan människor i Kristianstadstrakten köpte femhundra – total försäljning: 1 800 ex. Men nu har båda sålt slut och är ute i nya upplagor. Bunny Ragnerstam läses av »vanligt folk» i Kristianstad.

– Under de sista åren har människornas förhållande till mig förändrats. En del placerar mig på en pedestal. De tycker att det är jävla fint med en författare. Andra betraktar mig med misstro.

Bunny Ragnerstam är yngst i raden av de författare Förr och Nu talat med. En 70-talsdebutant med tre böcker bakom sig, de två senare uppmärksammade och applåderade. Ragnerstam har givit sig på en genre, som få före honom vågat sig på – kollektivromanen.

Bunny Ragnerstam är lika lite eller lika mycket representativ för 70-talet som Petter Bergman för 50-talet eller Gustaf Rune Eriks för 40-talet. Det går inte att dela in tiden eller historien i decennier utan att förgripa sig på verkligheten. Däremot finns det omständigheter som gör författarens och debutantens situation annorlunda idag än för tjugo, trettio eller fyrtio år sedan.

– Det är enklare att vara författare idag än tidigare. Jan Fridegård t ex kunde aldrig leva på sitt författarskap. Trots att han lästes av massor av människor. Och naturligtvis beror det på att alla människor har fått det materiellt bättre. Men trots det får författarna leva på nåder. För än har vi inte kommit så förfärligt långt. Ingen människa slår sig på författarskapet av ekonomiska skäl.

Under de fyra år som gått sedan Bunny Ragnerstam debuterade har han haft kvar sitt arbete, jobbat som journalist först på Kristianstadsbladet sedan på tidningen Arbetets lokalredaktion i Kristianstad. Först nu har han fått en sån position att han kan lämna journalistiken och kalla sig författare på heltid. Det tack vare bl a ett tvåårigt arbetsstipendium om 15 000 kr per år. – Nu har jag kommit i en sån sits att jag kan

— Problemet är att författarna inte lyckats — eller velat — ändra den gängse författarrollen. Och när de sen börjar skriva sånt som folk inte förstår, som inte berör dem och som de inte är roade av att läsa — då ska man inte undra över varför folk blir missstroga. Själv växte jag upp med den inställningen att skönlitteratur var något vansinnigt svårt och fint. Jag växte upp med en enorm misstro mot sk allvarliga författare. Däremot läste jag massor av deckare.

Men varför blir man då författare, om man är skeptisk mot både dem som skriver och vad de skriver?

— Vet inte, menar Ragnerstam. Trots min misstro har jag alltid velat skriva. Vi behöver

alla underhållas ibland. Är den ena genren för svår tar man till den andra. Det var vad jag gjorde. Jag hade en deckarperiod när jag slutade allt. Jag tror absolut att underhållningen kommer först, budskapet sen. En bra bok — ja, det är en bok som för fram sitt budskap på ett underhållande sätt. Då kan man börja tala om kvalitet.

Bunny Ragnerstam debuterade också helt följdriktigt med en detektivroman, »Brottet som kom bort», 1971. Dessförinnan hade han skrivit en rad noveller i »boulevardblad» och en tre — fyra romaner. De blev alla refuserade.

— De första romanerna ser jag som uthållighetsprov. Böckerna var ju inte annat än skrivövningar. Jag har aldrig känt mig förtryckt av förlagen. Refuseringarna var riktiga. Det ser jag nu. Det är klart, ibland behandlar förlagen de unga okända författarna nonchalant. De kan ligga på manuskuipen, många månader utan att ge besked. Men jag tror inte att förlagen är alltför hårda i sin bedömning av de manus som kommer in. Tyvärr är det nog så att förlagen inte får in tillräckligt bra material. Se bara på Bonniers stora romanpristävling för något år sedan. Den fick lov att inställas eftersom manuskriften inte höll måttet. Dessvärre tror jag att den bedömningen stämmer många gånger.

Bunny Ragnerstams två senaste böcker har kallats historiska romaner, dokumentärskildringar, kollektivromaner. Och visst, det är en bit historia han velat plocka fram. Historia på ett underhållande sätt. Det är kollektivets historia han velat skildra. Bakom böckerna ligger ett mödosamt arbete. Åtskillig tid har han tillbringat i arkiv och letat i de gamla dokumenten i respektive kvarter och hus. Det var som att lägga pussel.

Hösten 1973 läste han Ivar Lo-Johanssons programartiklar och fick modellen för kollektivromanen. Han läste Ivar Lo om igen och dessutom amerikanen John Dos Passos. Dos Passos skildrar kollektivet genom medelklassögon och vill framställa hela USA som ett kollektiv.

— Men USA var ju på 30-talet minst av allt ett kollektiv. Dos Passos romaner är inte heller kollektivromaner även om formen

närmar sig kollektivromanens. Inte heller vet jag om jag skriver kollektivromaner. Jag sitter alldeles för nära för att kunna bedöma böckerna så. Men det är klart — det är en massa folk i en och samma roman. . .

De politiska avsikterna då? Har Bunny Ragnerstam några uttalade sådana?

— Jag har inga dagspolitiska avsikter med mina böcker. Däremot visar ämnesvalet på ett visst politiskt ställningstagande. Jag är socialist. Det jag vill är att återöppna historien. Jag vill skriva den renodlade historiska romanen.

— Vissa politiskt aktiva personer menar att jag borde ha skrivit en allegori i stället, en skildring som visar på parallellerna mellan dagens LO och de liberala arbetarföreningarna på 1800-talets slut. Men det är inte allegorier vi behöver. Jag menar att folkets historia återstår att skriva. Och jag vill hjälpa till att skriva den och samtidigt visa att såna påståenden som »historien upprepar sig» är felaktiga. Det gör den nämligen inte även om det kan se ut så ibland. Tiden är alltid en annan, förutsättningarna förändras hela tiden.

— En författares mål kan heller aldrig vara att skriva bara revolutionärt. Då blir resultatet bara den omvända sedeskidringen. Och den vill ingen läsa. Jag tror inte på partipolitiska, dagspolitiska inlägg i romanform. Budskapet måste komma i andra hand. En roman måste som sagt vara underhållande först och främst.

— Det skrivs en massa historiska romaner just nu. Risken är att författaren av historiska böcker fastnar för bygdehistoriska krumlurer som förstör de historiska linjerna. Tiden är det viktiga tycker jag. Inte pikanta färglickar. Jag skulle kunna ta fasta på en rad såna efter allt jag läst om Kristianstad. Men sånt måste man slå ifrån sig. Då skulle mina intentioner gå om intet.

Alltför länge har nästan all kulturdebatt koncentrats till storstäder. Många får för sig att allt händer där. Att det är där diskussionerna förs och kulturen utvecklas. Men för Bunny Ragnerstam innebär avståndet från storstaden bara fördelar. Det är skönt, tycker han, att inte sitta så nära Stockholm. En författare i Stockholm kan få för sig att han är någonting. Halka in i kottier och tvingas

åka runt och hålla föredrag.

Men sånt slipper inte heller Bunny Ragnerstam. I höstas åkte han runt på åtskilliga Folket i Bild-möten och författarträffar. Självfallet tar såna engagemang tid. Tid som annars skulle användas till att skriva. Tid som är speciellt dyrbar för den som, likt Ragnerstam då, jobbar med annat på dagarna.

Hösten 1974 utkom alltså »Innan dagen gryr». Ett år senare »Uppbrottets timme». I höst hoppas Ragnerstam att den tredje delen ska ligga på bokhandelsdiskarna. Kritiken har lovordat de två första böckerna. Men har den då givit några konstruktiva impulser, hjälpt till på vägen?

— Nej, inte det minsta. Recensionerna har varit många och väldigt positiva och det är jag i och för sig glad för — men ur en synpunkt dåliga. De har aldrig varit konstruktiva. Kanske låter det hårt mot kritiker, men så är det. Kritikernas uppgift borde vara att just kritisera, för författaren skulle det innebära att han är hjälpt när han sätter sig att skriva nästa bok. Så kritik har jag inte fått.

— Tvärtom är det lätt att helt mista förtroendet för kritikerna. En skrev t ex att jag var direkt påverkad av Ivar Lo-Johanssons »Iraktorn», ryssen Gladkovs »Energi», Josef Kjellgrens »Människor kring en bro», Zola, Martin Koch och Strindberg. Av alla dessa hade jag i själva verket bara läst Strindberg. Efter såna påståenden tar jag faktiskt ganska lätt på kritikernas subjektiva tyckande och väntar med spänning på en vettig, progressiv litteraturkritik och -historik här i landet.

Skämtsamt säger Bunny Ragnerstam att den andra boken säljer så mycket bättre än den första tack vare att den recenserades i Svenska Dagbladet — det är där de köpstarka läsarna näs. Men samtidigt påpekar han att TV och radio gav en helt annan uppbäckning av »Uppbrottets timme».

— Ändå kan man, tyvärr, se en indikation på vilka som köper böcker i det här landet. Och detta fastän böcker faktiskt inte är dyra. För det tycker jag inte. Jämför med en flaska brännvin — underhållning som underhållning! Och dan efter önskar nog de flesta att de köpt en bok istället. Det gör i alla fall jag.

Bunny Ragnerstam

VÅRT LAND SVERIGE

Ordfronts 1-majböcker börjar bli en tradition — årets bok blir den fjärde i ordningen.

Den första 1-majboken gavs ut 1973. Sara Lidman tog initiativet till boken, som då skulle dokumentera den solidaritet och kampvilja som växte ur vietnamarbetet i Sverige. Bokens titel var »För Vietnam».

Sedan dess har ytterligare två 1-majböcker utkommit: Arbete 1974 och Kvinnobilder 1975.

Årets 1-majbok skall handla om »Vårt land Sverige». Ämnet har valts av Föreningen Ordfront, en ideell förening, som äger Ordfront tryckeri och förlags AB. Dess politiska plattform uttrycks i följande fyra paroller:

Bekämpa imperialismen
Bekämpa kommersialiseringen av kulturen

Förvara yttrande- och tryckfriheten
För en folkets kultur.

Till 1-majboken välkomnas bidrag från alla — både »amatörer» och yrkesförfattare, -tecknare och -fotografer.

Skicka ditt bidrag till **Ordfront**, Fack, 104 32 Stockholm. Märk kurvetet »Förstamajboken», och ange om du vill ha materialet tillbaka. Publicerade bidrag honoreras. Alla foton och teckningar måste vara i svart/vitt.

Bidragen måste vara inne senast den 1 mars 1976.

Nej, vi äger inte Sverige. Vi äger inte gruvor och fabriker, inte åkrar och skogar. De flesta av oss har inte ens råd att arrendera en liten jordplätt på radhuskontrakt, än mindre köpa den. Vårt förhållande till landet skiljer sig från herrarnas. Men det är vårt land: vi har byggt upp det, vi håller hjulen snurrande. Det är alltid vi som har försvarat det.

Förstamajboken 1976 ska handla om Sverige. Den kan rymma både björkar och hagelskurar, fjällbäckar, landskapshistorier och vitsar, folkvisor och skränor. Den kan skildra det landskap varigenom tysktågen drog en gång, och den kamp vi förde då. Vad var det vi slog vakt om när vi bekämpade hemmanazisterna?

Boken om Sverige handlar också om människor — om alla oss som bor och arbetar här. Den kan skildra en kaffepaus i solskenet, berätta om lokalerbytt i fotboll, om småstadsliv och skolavslutningar. Den kan ta upp hur det känns att tvingas lämna sin hembygd för att kunna försörja sig. Berätta om skolan, arbetsplatsen, fritiden. Och den kan handla om hur det är att komma hit som invandrare, hur man blir bemött, hur det känns att lämna sitt land.

Förstamajboken kan också ta upp Sverige i ett större sammanhang: visa vad det betyder för oss att de multinationella företagen får växa sig feta här och konsekvenserna av att den svenska industrin allt mer monopoliserar.

I förstamajboken om Sverige finns också solidariteten med andra länder och folk, som liksom vi hotas av USA och Sovjet i deras kamp om den ekonomiska och militära makten i världen.

En förstamajbok om Sverige blir inte en bok i nationalistisk yra. Den måste ta upp problemen — visa också trångsynt byråkrati, missräksamhet, ensamhet och klassförtryck. Den måste ge en bild av Sverige som gör det lättare för oss att förstå varandra och vår egen verklighet — vår historia och vår framtid.

Bokrecensioner

Ill.:Kaj Stuart-Beck

Lyrisk

P. Huchel.. GYCKLARNAS ÅR BORTA...
Urval och tolkning av Johannes Edfeldt. 47 s. Coeckelberghs förlag. Stockholm 1975.
Pris: 22:-

ISBN 91-7250-032-8.

En urvalsvolym i Coeckelberghs djärva satsning på utländsk poesi, och en god inkörsport för vidare forskning i Huchels författarskap. Dikterna emanerar alla från hörnpelarna i Huchels poetiska geografi: den klassiska bildningsvärlden, det nordtyska slättlandskapet, krigsfångenskapen och — mer indirekt — erfarenheterna från ett politiskt och litterärt allt kärvare DDR — dubbel upplevt för Huchel, i sin roll som både poet och tidskriftsredaktör. Många dikter tenderar mot det intima, mot »tingens vemod», medan Huchel i andra använder landskapsskildringen som en dyrk, för att teckna en mer övergripande samtida erfarenhet. Dikterna kan beskrivas som ett slags stilsamt filosofierande resonemangspartier, detta är visserligen ingen barrikadpoesi, men icke desto mindre vittnar denna poesi — också — om ett politiskt skeende — men hela tiden i enlighet med sina inre villkor, sin grundstruktur:

»...
Lerkärlt gick sönder
där förseglat
livets köpebrev låg.»

Kent Begler

Jorge Luis Borges. TIGRARNAS GULD.
(Övers. av Marina Torres och Artur Lundkvist). René Coeckelberghs förlag. Borås 1975.
Pris: 22:-

ISBN 91-7250-050-6

Den argentinske poeten och bibliotekarien J. L. Borges förefaller djupt försänt i den Stora Traditionen och dess vimmel av mytbråte. Hans poesi är allusionsrik, intellektuell och ibland sluten. Genomgående finns upplevelsen av tidlöshet: Borges levandegör legenderna, inympar liv i förfäder som stupat i frigörelsekrigen och är närmast sentida hjältekyrkare. Historien skrivs utifrån de klingande svärdens i berömda slag.

Hans livshållning är den utanförstående melankolikerna, den obotliga ensamheten i en universell labyrint. Han betraktar ofta världen som en villa, en illusion den Ewige Betraktaren drömmar åt oss. Men trots Borges magistarka konservativa hållning: man lyssnar. Till ett personligt och egenartat tonfall. Och från den delvis fränvände estetiken utgår väsentligt och gripande vittnesbörd om en existentiell problematik. Den gäller de flesta av oss.

Lennart Carlsson

Gabriela Melinescu. KYSKHETSLÖFTET.
Övers. Ingrid Duke, Magda Ljungberg och Kerstin Thorek. Illustrationer Gabriela Melinescu. 63 s. Coccekelberghs. Borås 1975.
Pris: 22:-

Coccekelberghs håller på att göra Rumänien till ett litterärt grannland. Hitills har det inneburit mycket gott.

Gabriela Melinescus dikter förmedlar bilden av en ung kvinna mitt emellan det förgångna och framtiden; hennes lyrik är i mycket grundad på personliga erfarenheter. Hon dyker ner i barndomens starka känslor för färg, natur och värme. Hennes texter är fyllda av spänningar, delvis grundade på osäkerhet om vilka roller hon och andra har i tillvaron.

Melinescus dikter har en avrundad, melodisk form, men de är koncentrerade och rymmer starka motsättningar. Man kan kalla dem självanalyserande, och i så fall med tillägget att de är sällsynt uppriktiga.

Det är sinnlig och dramatisk diktning. Dess oro och rörlighet förefaller mig vara en angelägenhet även för oss.

Ulf Bergqvist

Paul Eluard. SMÄRTANS HUVUDSTAD.
Övers. Pierre Zekeli. 55 s. Coccekelberghs. Borås 1975.
Pris: 22:-

Att Paul Eluard tog avstamp i surrealismen märks ganska tydligt i hans bildspråk. Men det första intrycket av den här boken är den lätthet med vilken dikterna tycks skrivas. Språket är även i sin översättning på en gång exakt, luftigt och vigt. Eluard plockar samman känslor, tankar och idéer till lättfordade enheter. Vissa dikter är betagande vackra.

Eluard brukar betraktas som en kärlekslyriker, och det var han. Men hans synfält sträckte sig längre än till den individuella kärleksupplevelsen; särskilt bokens sista dikter präglas av social känsla, solidaritet och tro på människors möjligheter. Denna poesi bärs upp av varm humanitet, och den är inte opolitisk.

Förhoppningsvis kommer denna volym, som är Eluards första på svenska, att följas av flera. Så många som möjligt bör bekanta sig med denne fine diktare.

Ulf Bergqvist

Rolf Aggestam. GLIMMER. 58 s. Wahlström & Widstrand. Uddevalla 1975.
ISBN 91-46-12359-8
Pris: 25:-

Rolf Aggestam, som är redaktör för Lyrikvännen, kommer här ut med sin andra diktsamling. En diktsamling som kanske ger ett lite tunnare och tråkigt helhetsintryck. Men ensamma, för sig själva, står sig dikterna väldigt bra. Dikterna ger uttryck för ett enkelt funderande, ett vardagligt fantiserande och grubblande. De flesta är vackert enkla, formade på ett mjukt naivt språk. Det prasslar

nere vid brandgraven. en groda
sitter med våta fötter på en sten.
vinden
springer och nosar ute i åkern.

(Ur Jag kom till farbror. . .)
För mig var många dikter en fin upplevelse.

Mats Hansson

Karl Vennberg. DU MÅSTE VÄRJA DITT LIV. 116 s. Svalans Lyrikklubb, Stockholm 1975.
Pris 20:-
ISBN 91-039916-7

Karl Vennbergs väsentligaste dikter, från hans andra diktsamling »Halmfackla» 1944, han debuterade med »Hymn och Hunger» 1937, till hans tionde och senaste »Sju ord på tunnelbanan» 1971, med ett entusiastiskt om än något vagt förord av Krister Wickman. Dikterna är en intressant vandring i Vennbergs författarskap, från kritiken av de officiella värdenormerna, över resignation och självförneklelse fram mot ett allt större intresse för socialismen och dagspolitiken. »Du måste värja ditt liv» visar en debattör vars språk och form är klassiskt behärskat, kanske ibland alltför behärskat för den som vill höra det oartikulerade ropet.

Hans Stertman

Dramatik

Bo Andersson. SVART DRAMA — från slavtid till Ghettorevolt. Fack Forum. Stockholm 1975.
Pris: 35:-
ISBN 91-37-05863-0

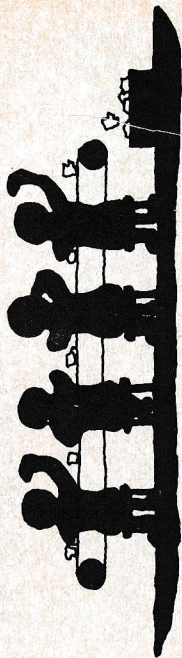
Svart Drama är en faktarik bok om den dramatik som skrivs och spelas av Afro-amerikaner i USA. Men boken är mer än det. Den placerar dramatiken i ett större perspektiv, där mycket väsentlig historia läggs fram som en grund för att belysa teaterns utveckling; dess betydelse för den frigörelsekamp som har pågått allt sedan den första lasten afrikaner tvingades lämna Afrika och som pågår än idag.

Bo Andersson tar oss från Bonnyfloden utanför Guineakusten till slavrevolter, lynchningar och de tidiga stereotyperna från Jim Crow-tiden, där det teaterhistoriska lära ha börjat, till Inbördeskriget.

Trots att den är något kortfattad får läsaren en inblick i Afro-amerikanernas riktiga historia. Därefter redogör han genom utförliga referat och pjäsutdrag för tiden efter sekelskiftet fram till det bokstavligen brinnande 60-talet, där bokens sista kapitel ägnas åt en av den tidens mest uppmärksammade och för perioden viktiga författare/Imamu Ameer Baraka (Leroi Jones).

Förutom det teaterhistoriska och det faktum att författaren redogör för, en för svensk publik stor mängd okänt historiskt material, anser jag att bokens främsta tjänster är att den återger konkreta exempel på rasismens ideologiska funktion: Hur den gjorts till institution, samt de sociala och psykologiska konsekvenserna den har, inte bara för de närmare 30 miljonerna Afro-amerikanerna, utan för hela befolkningen. I synnerhet i kampen mot det fallande monstret — USA-imperialismen. Inom USA är det viktigt att förstå detta för att få perspektiv. Det finns en del mindre saker att anmärka på, men bokens kunskapsvärde anser jag överordnad det.

N.J.R.

P O Enquist. TRIBADERNAS NATT. 85 s. PAN/Norstedts. Stockholm 1975.
ISBN 91-1-751381-2

Hela dramat utspelas på Dagmar-teatern i Köpenhamn år 1889. Några personer skall repetera en enaktare av August Strindberg. Det är Strindbergs hustru, skådespelerskan Siri von Essen, hennes väninna Marie David och en dansk skådespelare, Viggo Schiwe. Plötsligt kommer Strindberg själv till repetitionen. Och detta blir utgångspunkten för en uppgörelse mellan de fyra personerna — en uppgörelse som bl.a. visar vår stora »national-dramatiker» som en vanlig människa: svartsjuk, förörrättad och osäker och samtidigt vädjande, ironisk, överlägsen. Antagligen var det precis sådan han var. Dramats titel syftar på ett kärleksförhållande mellan Siri von Essen och Marie David; tribad betyder lesbisk kvinna.

Pjäsen rör sig i första hand på det psykologiska planet, och därför blir det inte de kända centralfigurerna som blir det viktiga gaste. I stället handlar pjäsen om relationer och reaktioner som är lika aktuella i dag som för 80 år sedan.

Mona Larsson

Litteraturhistoria

Ragnar Mattsson. Svenskt 30-tal. KRISEN OCH LITTERATUREN. Gidlunds. Stockholm 1975.
Pris: 35:-

ISBN 91-7021-098-5

Detta är ett försök att teckna de 30-talistiska arbetarförfattarnas trettioårliga, det som speglar 30-talet i deras verk, deras debatter. Det är nyttigt med en sådan genomgång och den är bra som bakgrundsbok. Materialet är mycket disparat: klaradebatter, Keynes, Brand och Marquis de Child och den gryende nazism; och dessemellan långa referat ur 30-talsromanerna. På något sätt fattas själva förankringen i 30-talet: det blir en slags skildring om skildringarna. Men det är i alla fall en bok om ett viktigt skede i svensk litteratur och historia. Tänk t.ex. en så bra studiecirkelbok den skulle kunna bli.

Ola Palmaer

Kjell Espmark. ATT ÖVERSÄTTA SJÄLEN. 287 s. Norstedts. Stockholm 1975.
Pris 62:-

ISBN 91-1-753161-6

Modern poesi kan se ut som en deformation. Vem vill Mallarmé Eliot Celan meddela sig med och vad säger de? Espmark tar det stora greppet: Från Baudelaire utgår en tradition som medvetet släpper verkligheten och vars ambition är att uttrycka själstillstånd, till nöds med världen som illustrationsmaterial men aldrig med respekt för dess existens. Espmarks diktanalyser leder resonemanget och visar hur formella drag utvecklas och fortplantas: även författare utanför ghetton som Majakovskij och Neruda är märkta av traditionen från Baudelaire. Boken är krävande och givande och vässar intresset inför nästa del, om den svenska modernismen.

Stefan Hjertén

Carl Ivar Ståhle. VERS OCH SPRÅK I VASATIDENS OCH STORMAKTSTIDENS SVENSKA DIKTNING. 470 s. Norstedts. Stockholm 1975.
Pris: ca 95:-

ISBN 91-1-753052-0.

Den som vill fördjupa sig i 1500- och 1600-talets svenska litteratur måste läsa denna bok. Författaren verkar ha gått igenom allt som skrivits i bunden form: psalmer, begravningspoesi, bondescener, skillingtryck, kärlekslyrik m.m. De många och långa citaten ger direkt kontakt med denna ofta helt bortglömda litteratur; de utförliga källhänvisningarna gör det lätt att gå vidare.

Som titeln anger är författarens huvudsyfte språk- och stilhistoriskt. Materialet är disponerat huvudsakligen kronologiskt och efter versform (knitteldikt, stavelsräknande vers, alexandrin etc.). Eftersom en viss form ofta är knuten till ett visst innehåll, är det för det mesta lätt att följa framställningen, men någon gång kan det bli besvärligt för den som vill följa en specifik genre, t.ex. bröllopsdikter eller kärlekslyrik.

Olle Josephson

Lars Wolf. TIGANDE DIKTARE. En studie kring litterära reaktioner på 1909 års storstrejk. Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen. Uppsala 1975.
Pris: 48:-

ISBN 91-85178-04-7.

När storstrejken pågick som mest var 290.000 av 334.000 LO-anslutna ute i strejk. Lars Wolf undersöker för första gången hur denna jättelika envig skildras av samtida författare. De etablerade författarna anklagades av kritikern Erik Hedén för att tuga och därmed inleds en viktig debatt om författarna och samhället. Rätten att få syssla med det rent estetiska hävdas av Hjalmar Bergman: I våra dagar finns det godt om realpolitici, riktiga, ordentliga riksdagsmän, som med ljus och lycka letar efter sociala frågor. Wolfs panorama från 1909 är ett imponerande pionjärvverk. Bland de talande diktarna under storstrejken blir man väl främst nyfiken på Maria Sandels Virveln. Belysande tabeller är ytterligare ett stort plus för denna bok.

Ola Palmaer

Norrbottens bildningsförbund/TRU, antologi. NORRBOTTEN BERÄTTAR. 296 s. Norrbottens bildningsförbund/TRU. Luleå 1974.
Pris: 25:-

ISBN 91-7310-017-X.

Drygt 5.000 människor i studiecirklar i Norrbotten forskade 1973-74 i sin egen och sin bygds historia. Utgångspunkt var TRU:s studiematerial och en del av resultatet, 115 bidrag, presenteras i denna bok.

De flesta bidragen är på ett par sidor. Det är både berättelser, dikter och bilder.

På ett konkret och levande sätt illustreras begreppen folkets kultur och folkets historia.

Motsättningar mellan fattig och rik, mellan människa och natur skildras. Vi får en inblick i umbäranden och glädjemen under det senaste århundradet, skildrade av dem som »var med». Det är kyrkofärder, politiskt arbete, renskötsel, arbete i skogen och på jorden, sjukvård, skola, traditioner mm.m.

Berättelserna visar att kamp lönar sig. Därigenom har levnadsstandarden stigit och utvecklingen gått framåt.

Boken är läsvärd, särskilt för dem som känner Norrbotten. Framförallt manar hela projektet till efterföljd.

Staffan Glassel

Skönlitteratur

Hans Granlid. FLICKAN KRAFT. 260 s. Rabén & Sjögren. Stockholm, 1975.
Pris 53:-

Den bokligt högt bildade Granlid kan sin litteraturhistoria och historia och har sinne för kuriosas. Vigt klänger han mellan stilar och vismaktier och hastar vidare, driven av enorm skrivklåda. Flickan Karin Kraft (f. 1844) är prostituerad i Sverige och Finland och ger Granlid tillfälle att beskriva samlag med tidens kändisar, med adel, präster, borgare och bönder. Allt är parodi, pastisch och till intet förpliktande men väl skrivet och lättflytande. Romanen kan rekommenderas till litteraturstuderande för klassificering av stilnivåer och aspekter i mängd och för en diskussion av vilken betydelse den lystet brutala erotiken har för Granlid och den annars osammanhängande flickan Kraft.

Stefan Hjertén

M. Sarri »Ta dej en slav». 164 s. Bonniers, Stockholm, 1975.
Pris

ISBN 91-0-040233-8

Roman om Lisa, som skiljer sej efter fem års äktenskap. Men hon och mannen träffas igen, blir med barn och flyttar ihop på nytt. Boken handlar om kvinnoförtrycket, och om hur svårt det är att leva ensam. Den är skriven i våldsam ilska, och verkar alltför inpå de upplevelser den skildrar. Språket är irriterande slapp, överdrivet formulerade självklarheter. Den som just börjar komma till insikt i kvinnofrågan kan nog stötats bort. Skrivsättet slår omkul läsaren i sitt förakt, istället för att slå mot de förhållanden som förtrycker kvinnorna.

Ulla Wennberg

H. Ylitalo, HEMMA BÄST. Övers. Jens Hildén. 181 s. Gidlunds. Stockholm 1975.
Pris 26:-

ISBN 91-7021-114-0

I tre böcker har Ylitalo skildrat finska arbetare i dagens Sverige: »Finnjavel», »Svenskarnas land» och »Hemma bäst». I dessa romaner griper den kapitalistiska utslagningen som en grå hand kring människornas liv. Den tar inte bara deras arbetskraft utan också deras livsaptit och deras ork till djupare relationer. Invandrarna är desutom kulturellt och språkligt hemlösa, stumma utåt mot svenskarna, inåt mellan generationerna.

Man provar flyktvägar: fylleslaget som en vilt humoristisk protest; den svartbyggda bastun i skogen.

Men det nya i »Hemma bäst» är att Raimo, huvudpersonen, blir politiskt medveten, tar grupp om sitt liv. Han återvänder till hemlandet.

Boken är lättillgänglig, men inte osammanfatt.

Gunnar Elvesson

Harry Ahlberg, **DEN GALNE EUROPEAN**. Reportage, svarta humoresker, dagboksblad. Tidens förlag. Stockholm 1975. ISBN 91-550-1888-2

Harry Ahlberg var den kände författaren, som gick till Bonnier, blev refuserad, men när han skickade in manus under ett obekant namn blev han genast väl omhändertagen. Denna bittra solskenshistoria om 40-talsnovellisten, som skrev novellsamlingen »Söndag med hög hatt på» är så mycket mer förvånande som Ahlberg har ett omiskänligt levande och fräsch språk. Boken kan kanske karakteriseras som ett anteckningsblock på prosa från resor i bl.a. Danmark och Italien. Det är en inträngande inblick i danskt EG-liv, Ahlberg refererar bl.a. en rolig diskussion på en folkhögskola under EG-valet. Ett styvt arbetsplatsreportage om bogserarnas liv och hamnkrogsnostalgi är också pärlor bland dessa friska, finstämda berättelser.

Ola Palmaer

T. Zetterholm, **TURISTERNA**. 168 s. Norstedts. Stockholm 1975. ISBN 91-1-751102-X. Pris: 56:-

En roman om motiv för och dimensioner av politiskt engagemang. Platsen är juntans Grekland. Två svenskar, ett gift par, kommer genom kvinnans förhållande med en grekisk man i kontakt med den politiska verkligheten och tvingas ta ställning genom eget agerande.

Vad som händer när en representant för opportunist, politisk älskturism, blandar sig i verkligheten visar författaren effektivt. När han rådrökar motiv hos delar av den svenska väpnern, känns det mera som en personlig uppgörelse med konkurrenter inom kuturlivet, än som väsentlig allmängiltig analys.

Som debattroman, fungerar »Turisterna»: Den är lättillgänglig utan att bli menlös, dessutom bitvis spännande. Men problematiken har tillätits kväva personerna: Utanför den aktuella situationen känns de historielösa, skissartade.

Bengt E Eriksson

76

Yasar Kemal, **GRÄSET SOM ALDRIG DÖR**. 343 s. Övers. Tora Palm. Gidlunds. Östervåla 1975. ISBN 91-7021-112-4. Pris: 52:-

Nånstans har Kemal blivit kallad en Turkiets Vilhelm Moberg, och det ligger nåt i jämförelsen, bägge är ju folkliga epiker, även om skillnaderna naturligtvis också är märkbara.

»Gräset...» är den tredje boken i Kemals serie om de fattiga människorna i byn Yalak, vilka tack vare bomullslockning lyckas hålla huvudet ovan ytan och betala av på sin »skuld» till godsägaren. Folkets öden, och de svåra förhållanden de lever under, tecknas stundom med en realism som inte väjer för det groteska – Kemals realism ligger här inte fjärran från en annan folklig epiker, Homer.

Med bokens titel förstås de fattiga människornas segnet och styrka. Och Kemal ger dem röst: med sin kraftiga trollstavspenna, som frikostigt öser ur sig sagor, myter, legender, drömmar och verklighet, trollbinde han helt läsaren. Man kan bara andäktigt lyssna.

Rune Ellehammar

C. Hylinger, **DAGAR OCH NÄTTER I PARIS OCH GÖTEBORG**. 161 s. Bonniers. Stockholm 1975. ISBN 91-0-039-747-4. Pris 39:-

Patafysikern Claes Hylinger är fascinerad av det banala och vardagliga.

Han är också fascinerad av Proust och av minnets funktioner. Spänningen mellan dessa skilda världar gör denna samling dagboksnoteringar till en inbjudande läsning. Stort och smått blandas i en stund möter vi Lasse Dahlquist, i nästa stund är det dags för Stendahl. Noteringar om måltider och karaktärisering blandas med anteckningar om böcker. Mellan dagboksbladen interfolierar Hylinger prosakisser och härliga pastischdikter, i Birger Sjöbergs och Alf-r-d V-st-l-nds efterföljd.

Boken speglar en vilsen, alienerad akademikers upplevelser, vilken tycks befinna sig i ett konstant tillstånd mellan sömn och vaka.

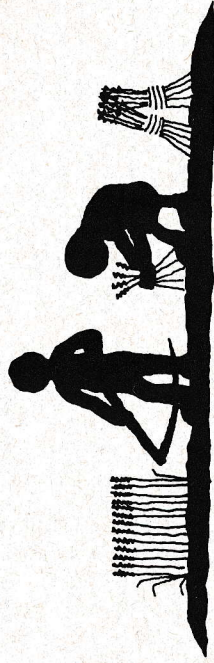
Detta är en bok som känns uppfriskande när man tycker att kulturgiganterna gör luften för tung att andas.

Rune Ellehammar

Jan Myrdal, **KARRIÄR**, 221 s. Norstedts förlag, Stockholm 1975. ISBN 91-1-751432-0. Pris: 61:-

»Romanen är inte en form som tjänar till att fylla x eller y sidor. Den är en form som gör verkligheten tydligare genom att vrida upp den i fiktion». Så står det på försätsbladet till *Karriär*. Den verklighet som Myrdal tar fram och förtydligar gäller den begränsade krets toppolitiker som styr Sverige i dag – deras tankar och attityder, deras språk och deras avsikter. Hela romanen är uppbyggd av olika monologer, riktade åt olika håll, inåt och utåt, och i olika syften. Det är en effektiv bok – tydligare kan det inte sägas. Men den ställer krav på läsaren: det känns litet grand som att bestiga ett fjäll: när man kommer till det man trodde var toppen, så ligger den en god bit bort ändå. Och när man läst färdigt boken är det dags att börja om från början – kanhända får man se något nytt.

Mona Larsson

Eva Runefelt, **ISVACKAN**. 133 s. Bonniers. Stockholm, 1975. ISBN 91-0-039927-2. Pris: 37:-

Boken handlar om en kort period i en flicka, Kerstins liv. Hon slutar gymnasiet och ger sig ut i livet. Skildringen från skolan ger en loj och ganska introvert bild av henne. Föräldrarnas universitetskrav flyr hon genom att börja som vårdbiträde på en långvårdsavdelning samt flytta hemifrån. Sjukhusklidningen är bokens starka sida där monotonin och hopplösheten lyser igenom. Patientarbetet beskrivs mycket levande och visar att Eva Runefelt hämtat mycket ur sin egen erfarenhet som sjukvårdsbiträde. Kerstin har ett löst förhållande med klasskamraten Gunnar, det svalnar men förstärks igen i slutet av boken då Kerstin kommit ur svackan.

Jerker Glassel

A. Viksten, **STORM ÖVER NIPORNA**, 247 s. Tiden. Kristianstad 1975. ISBN: 91-550-1892-0. Pris: 34:-

Denna Vikstens roman från 1935 är den elfte utgåvan i Tidens utmärkta serie Arbetarberättare. Den handlar om utblottade, svältande arbetarmassor i nedre Ådalen, vilka vid tiden för ryska revolutionen slöt sig samman i stora demonstrationer för sina rättigheter. Ohyggligheterna på Europas slagfält gav eko i Sverige: livsmedelsbristen var akut, spanska sjuka grasserade, gulascher utnyttjade läget.

Kampen kom att stå mellan reformism och revolution: i boken vinner reformisten folkets förtroende och revolutionären sätts på ett tag f v Canada.

En lärorik bok om ett historiskt skede. Inslagen av bitterljuv kärlek mellan änglik sjuksjöterska och gudomlig läkare känns föråldrat. Resten: vitalt och intresseväckande.

Rune Ellehammar

Linnéa Fjällstedt, **HUNGERPESTEN**, 176 s. LTS förlag. Borås 1975. ISBN 91-36-00651-3. Pris: 48:-

En rakordad, sakkunnig, dokumentärt underbyggd roman om de svåra nödåren i Lappmarkerna på 1890-talet. Författarinnans mormor är bokens huvudperson. Här skildras en fattig nybyggarfamiljs stora och svåra kamp mot svältdöden.

»En del hade redan dött av svält. Någon hade berättat att en liten pojke i Blåkallanden svultit ihjäl. De sista ord han yttrat innan han drog det sista andetagat var: – Fo jä lite sapa! Barå på tummen!»

Sedan sades det att Gud tagit honom hem till sig för att ge honom mat i överflöd uppe i himlen.»

(Sapa: skummet av nymjölkat mjölk)

77

Men det är också under denna tid, under denna epok, som herrarna Dickson o. Co håller huggsexa i skogsbygderna, skogsbolagen grundlägger sin maktställning och lysande banketter går av stapeln på hotell Knaust i Sundsvall. Det är speciellt viktigt att nämna dessa större perspektiv. Fienden kommer nämligen alltid sträva efter att sådana »företeelser» som 90-talets svält ses isolerade, som kuriosa – en tavla, visserligen skrämmande, men väl avramad från övriga tavlor på den officiella historievägg.

För- och efterord av Sune Jonsson.

Håkan Ågren

Leif Esper Andersen. HÄXFEBER. Ill. Mads Stage. 90 s. Tidens förlag. Kristianstad 1975. Pris: 16:-
ISBN 91-550-1896-3

Handlingen utspelar sig under medeltiden. Huvudpersonen, Erik, har flytt från byn där han bodde – hans mamma har blivit tillfångatagen och bränd som häxa. Enslingen Stor-Hans tar hand om pojken och låter honom bo hos sig. Han är en vis man och han förklarar för pojken hur det kan komma sig att människorna är så som de är. De samtal om rätt och fel, om ont och gott, offret och bödlarna. Och samtidigt sköter de sina dagliga sysslor för livets uppehålle. Häxfeber handlar egentligen om människors förföljelse av dem som är annorlunda. Och de lärdomar som Stor-Hans ger Erik är lika giltiga i dag som på den medeltid boken beskriver. Den här boken är en av de allra bästa barnböcker jag har läst. Den är inte pekpinneaktigt pedagogisk utan bara fullständigt klar – ger en upplevelse av tiden och människorna. Illustrationerna är få men mycket suggestiva.

Mona Larsson

Arvid Rundberg, EN RYSK ARBETARES MEMOARER. 161 sid. Pan/Norstedt. Stockholm 1975. Pris 25:-
ISBN 91-1-751511-4

Arvid Rundberg fortsätter sin serie med arbetarmemoarer och låter en rysk arbetare, Vladimir Arbatskij berätta. Vi får följa honom som liten grabb i en by utanför Moskva och när han flyttar in till stan. Det är en personlig och medryckande berättelse om det socialistiska uppbygget på 30-talet och om hans upplevelser som flottist under kriget. Arbatskij ger också en väl avvägd bild av Stalin att ställa mot den bild vi får av de borgerliga historikerna.

Men historien tar slut någon gång på femtiotalet. Just när det börjar bli intressant går det hela över i en allmän betraktelse över sovjetsamhället. Det beskrivs som klasslöst och utan konflikter. Objektiva företedelser som avancerade ackordssystem, strejker och politiskt förtryck förnekas och döljs.

Det krävs kunskap om historien för att läsa Arbatskijns minnen. De har många vita fläckar som t ex nittonde och tjugonde partikongresserna och den inre partikampen i slutet av femtiotalet. Det krävs också kunskap om revisionismen. Bokens slutkapitel ger otaliga exempel på den moderna revisionismens grundläggande drag, förnekandet av klasskampen under socialismen.

»En rysk arbetares memoarer» är en bok som alla som sysslar med Sovjet bör läsa. Men mycket kritiskt.

Gunnar Nygren

Barnböcker

Cajs och Lennart Righard, NÄR TORBJÖRN LÅG PÅ SJUKHUS. 30 s. Ill. Bonniers. Aarhuus 1975. Pris: 17:50
ISBN 91-0-040743-7.

Författarnas intentioner med denna bok är att upplysa för barn om sjukhusmiljön. De framhåller vikten av att förbereda barnet så mycket som möjligt inför en sjukhusinläggning.

Sjukhusupplevelsen kan för många barn bli en mycket otäck erfarenhet. Den sterila och oftast kalla atmosfären – en mardröm. Därför är det viktigt att barnet får information om sjukhuset, så det i alla fall lite grann lär känna miljön. Detta kan säkert göra en eventuell sjukhusvistelse mindre hemsk.

Den här boken är bara en del av denna angelägna information. Som förälder gäller det naturligtvis att förklara vidare.

Det är bra att föräldrarna också betonar betydelsen av föräldrarkontakten under barnets sjukhusvistelse.

Många bra och roliga fotografier.

Mats Hansson

Werkmäster, Sjödal. KRASCH! 92 s. Verandis barnböcker. Södertälje 1975. Pris: 12:-
ISBN 91-29-45235-X

Boken berättar om en helt vanlig familj med fyra barn. Pappa jobbar borta och mamma är hemma med minsta barnet, Kalleknopp, 1 1/2 år. Innan han föddes hade mamma arbetat borta. Och i själva verket trivs hon inte med att gå hemma. Hon skäller och gråter och tål ingenting, tycker Malin, som är bokens huvudperson, 9 år. Ibland tänker Malin att det är Kalleknops fel alltihop.

Plötsligt en dag går mamma sin väg. Malin står där med Kalleknopp och är tvungen att ta hand om honom. Mamma kommer inte hem igen förrän alla har somnat. Och nästa dag har man familjeråd – det kan inte fortsätta så här längre. Man pratar om det som är jobbigt och svårt, och det blir en början till att lösa problemen. Jättebra bok, tycker 9-årig recensent; den är rolig och så handlar den om verkliga saker. Så det så!

Mona Larsson

Pieter Bruegel, Giovanni Gandini, SAGAN OM PEDERS PANNAKAKOR. Carlsen/if, Italien 1974. Pris: 24:50
ISBN 91-51006-057

Vincent van Gogh, Pimin Carpi, SAGAN OM ANNAS UNDERBARA RESA, Carlsen/if, Italien 1974. ISBN 91-510-0603

Att göra bilderböcker för barn med konstnärers bilder är en bra idé. Böckerna håller en tillräckligt hög kvalitet, när det gäller bildåtergivning och är i ett stort och tydligt format. Färg och utförande är lockande. Det två barn – 11 resp. 5 år gamla – som jag visade böckerna blev intresserade av bilderna. Framför allt Bruegels bilder innehåller massor av detaljer. Barnen konstaterade förjust att det fanns spelkort för 400 år sedan och att barnen då lekte nästan samma lekar som de själva. Dom fick en inblick i människors liv på 1500-talet som var spännande.

Men tyvärr har man inte nöjt sig med att presentera bilderna för barnen. Alltså hittar man på en saga till bilderna som i fallet »Peders pannkakor» blir otroligt krystad. Dessutom lögnaktig och obegriplig eftersom bilderna inte är avsedda som serier med återkommande figurer osv. Texten i van Gogh boken är naturligtvis också en konstruktiv även om den inte är lika halsbrytande.

Det är en grov underskattning att tro att barn till varje pris måste ha en SAGA för att kunna se och uppleva bilder. Om man vill ha text borde den vara ett försök till en ärlig beskrivning av tid, plats och rum. Det finns en eller flera sagor i varje bild om man tar sig tid att titta på dom. Böckerna rekommenderas som BILDER-böcker.

Marija Ruta

Axel och Roslyn Poignant. **KALEKU** – en pojke på Nya Guinea. Tidens förlag. Tryckt i Storbritannien 1974.
Pris: 24:-
ISBN 91-550-1705-3

Kaleku, huvudpersonen, bor i en by på Nya Guinea. Han är i 10-årsåldern. Boken berättar om vardagen i byn: vad man äter och odlar, om husdjuren, om hur barnen leker, om marknaden. Kalekus farfar berättar om hur det var förr: hur man kunde göra upp eld utan tändstickor, t ex. I slutet av boken får Kaleku åka iväg till en skola långt borta med flygplan.

Avsikten med boken har tydligen varit att visa Kaleku som en förbindelselänk mellan det gamla och det nya levnadssättet på Nya Guinea. Men man får en stark känsla av, att beskrivningen är idealiserad – det tycks inte finnas några problem över huvud taget. Att ungdomen får lov att åka till städerna och söka arbete och att t ex. all undervisning sker på engelska språket tycks vara fullt i sin ordning och utan komplikationer.

Men boken är väl illustrerad med många fotografier och den ger en avdramatiserad bild av vardagslivet i byn just nu, och kan säkert vara läsvärd för barn på lågstadiet. Helst bör nog boken läsas tillsammans med någon vuxen, som kan förklara.

Mona Larsson

Konst

Gert Ljungberg, Inger A:son-Ljungberg. **HANTVERKSPÖRTRÄTT**. 179 s. LTs förlag. Stockholm 1975.
Pris: 78:-
ISBN 91-36-00549-5.

De hantverk som bokens titel syftar på är på utdöende eller på väg att bli konsthantverk eller hobbypyssel. 52 hantverkare besöks i sina verkstäder på olika orter i Sverige, deras tradition och dagliga arbete beskrivs kortfattat. I intervjuerna berättas att hantverket en gång uppstod i trakter där det fanns gott om material och ont om annat arbete t ex. slipstenstillverkning i Älvdalen, rotkorgflätning i fjäll- och myrtrakter, kopparslageri i Falun och krukmakeri i Höganäs. Under 1900-talet har de olika hantverken fördelats jämnare över landet men fortfarande har många fått arbeta i olika hantverk när övriga jobb försvunnit från hemorten. De konstlade bilderna och översikten av många olika sorters hantverk är det finaste i boken tycker jag.

Kalle Faringer

R. Broby-Johansen. **MÄNNISKOR I ARBETE**. 100 arbetsbilder från forntid till nutid. 80 s. Tiden. Stockholm 1975.
Pris: 48:-
ISBN 91-550-1966-8.

Det här är en bilderbok i A4-format som innehåller 100 arbetsbilder, konstbilder, med kommentarer. Den beskriver det arbetande folkets ställning från stenåldern till nutiden och visar samtidigt på överheten och dess metoder att hålla de arbetande nere. I denna bok ger texten bilderna nytt liv, den får mig att syna detaljer och uttryck hos de arbetande på bilderna som jag kan känna igen på min egen arbetsplats.

Boken är mycket bra men speciellt läsvärd för alla som tycker att konsthistoria är svårt. Här finns alla sorters bilder och stilar förklarade på ett vettigt och naturligt sätt. Köp och läs den!

Kalle Faringer

Gunnar Hedberg/Ingemar Svensson. **HUS I TRA**. 152 s. LTs förlag. Stockholm 1975.
Pris: 58:-
ISBN 91-36-00609-2.

Boken handlar om Hälsinglands och Gästriklands trähus. Den innehåller bilder och beskrivningar på alla byggnadstyper från dass och kolonistugor till frikyrkor och herrgårdar. Här förklaras husens funktion och den ändring i bebyggelsen som skett från 1700-talet till 1940-talet. Boken söker förklara varför det ser ut som det gör på landet och i städerna och vilken användning alla dessa hus hade när de byggdes. Se er omkring, det finns många märkliga och vanliga hus överallt! Den här boken har hjälpt mig att förstå hur livet har levt förr kring dessa hus och jag tror den kan ge de flesta en klarare historiepuppfattning.

Kalle Faringer

Samhälle

Jan Guillou – **DET STORA AVSLÖJANDET**. Pocketutgåva 1975. OKTOBERFÖRLAGET.
Pris: 25:-
ISBN 91-7242-025-1

»Det stora avslöjandet« kom i fjol ut på Nordstedts förlag i en upplaga av 3 000 ex. Oktoberförlaget ansåg den värd en större spridning och ger därför redan i år ut den som pocketbok till halva priset. Och visst håller man med dem: Guillous bok är välvärd sina läsare. Boken handlar om en småradikal journalist, Erik Ponti, som via herridningarna vill nå ut med sina väsentliga reportage till arbetarna. Varje gång han lyckats få ett jobb som verkade seriöst, blir dock hans manus stoppat i någon byråläda eftersom förlagschefen anser det alltför tendensöst.

Men det handlar inte bara om Ponti förhållande till sin chef »Slagbjörnen». Det är i ett stort perspektiv en svidande uppgörelse med hela den borgerliga och förljugna veckopressen, där ärliga smått naiva journalister som Ponti inom en kort tid slukas av »sprit-kön-bil-reportagen». Ty det ska ni veta, säger Slagbjörnen, arton sidor närbilder av en fitta är tio gånger lönsammare än nåt snyftraportage från Vietnam eller Palestina.

Inbland känns Guillos språk felriktat, det blir för mycket av knytnävar och råspår. Hans syften är vällovliga, budskapet går fram. Men man kunde ändå önska ett renare språk. Författaren är ung och lovande, så det kring dessa hus och jag tror den kan ge de flesta en klarare historiepuppfattning.

Thomas Nydahl

Elisabet Hermodsson. **SYNVÄNDA**, essayer och polemik. Trend Pocket. Rabén och Sjögren 1975.
Pris: 24:- ISBN 91-29456-95-7.

Boken innehåller resonemang om existens- och livsåskådningsfrågor, marxismen och kristendomen, forskningsprinciper, konst och samhälle, kvinnodebatt och mera privata meditationer och dagboksanteckningar. Allt som allt 20 artiklar som är både läsvärda och läsbara för den som vill. Elisabet Hermodsson resonerar befriende självständigt och fördomsfritt om vår europeiska självgodhet och om vår förslavande tro på naturvetenskapens neutrala objektivitet. Hon vågar, till skillnad från många andra socialister, se vårt kristna kulturarv i ögonen och skapar härigenom möjligheter för en allmänare förståelse för den socialistiska tanken.

Berit Holmqvist

Kerstin Abukhanfusa. **Beredskapsfamiljernas försörjning**. Krigsfamiljebidragen i teori och praktik. 263 s. Liber förlag, Stockholm, 1975.
ISBN 91-38-02053-X

Detta är en avhandling från historiska institutionen vid stockholms universitet; forskningsprojektet heter Sverige under andra världskriget. Angår beredskapsfamiljernas bidrag oss? De problem som samlingsregeringen och näringslivets makthavare stod inför var, att försvarsviljan måste stärkas, att konsumtionen måste hållas igång, att samhällsekonomin måste klara utgifterna och att beredskapsmännens hustrur måste förmås ta arbete utom hemmet. Resultatet blev ett bidragssystem som är ikraft ännu 35 år efteråt och som med en blandning av morot och piska blivit ett mönster för efterkrigstidens sociala bidrag och därför angår oss idag. Boken visar drömmarna om välfärdssamhället i kontrast mot några arkivurdrag över ekonomi och inkallelseperioder hos familjer av olika klasser. Men hela avhandlingen är tungläst och torr. Detta rör en viktig tid i vår historia, så låt därför journalister förbättra läsbarheten i avhandlingsserien och ge ut Sverige under andra världskriget som billig pocket.

Kalle Faringer

H. Granlid, **FÖR EN NY GEMENSKAP**. Bekännelse och framtidssyn. 158 s. Rabén & Sjögren. Uddevalla 1975.
Pris: 34:- ISBN 91-29-44495-0.

En debattbok, präglad av intensitet och djupt personligt engagemang. Granlid formulerar och diskuterar en kristen och agrar socialism. Utifrån en skarp kritik av ofrihetens teknokratiska och kapitalistiska samhälle propagerar han för en ny gemenskap i en utopisk vision. Teknokratis samhälle är en mordarnas gemenskap. Mot detta ställs ett mänskligt samhälle, där arbetet skall organiseras i fria associationer och egendomen göras gemensam. En ny etik behövs: osjälviskhetens, kärlekens och andlighetens. Människan måste befrias från fångenskapen i det egna jaget, i dogmatiska trosatser, i staten, i penningen.

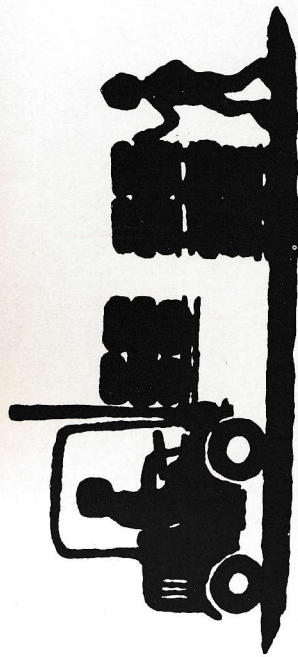
Åtskilliga invändningar kan resas mot Granlids idéer. Framför allt saknar man vägvisare till det nya samhället – det konkreta politiska arbetet för att nå målen. Men det är en stimulerande och idérisk vision. En bok att arbeta med.

Bo Andér

Edith Morris, **SVÄLT**. Gidlunds, Östervåla 1974.
Pris: 20:- ISBN 7021-09-42R

Verkligheten bakom framtidsforskarnas rapporter och diagram måste förstås med maten. Siffror och kalkyler har en förmåga att avskärma oss från sanningen. Författarens uppgift i vår historiska epok är att avslöja och misskreditera de strukturer som tillåter människor att långsamt och stilla förintas på de brända kontinenternas bakgårdar i tal som räknas i miljoner. Mycket snart blir detta en påträngande del av vår verklighet. Edith Morris bok som till formatet knappast är mer än en pamflett är en ny slags litteratur som förhoppningsvis kan addera en dimension av känsla till den s.k. objektiva kunskap vi äger om den möjliga och sannolika framtiden.

Jonas Blomdahl

STEG FÖR STEG, Om stuvearbetarnas fackliga kamp. (Text: P. Bratt) 200 s. Sv. Hamnarbetarförbundet & Ordfront. Stockholm 1974.
Pris: 18:- ISBN 91-7324-013-3

Varför uteslöts stuvearbetarna ur Transport? Varför bildades Hamnarbetarförbundet? Varför strejkade de 1974? Vad skall hända nu?

Dessa frågor besvaras i Steg för steg; en historik över Sv. Hamnarbetarförbundet och stuvearbetarnas kamp, som ytterst gäller den fackliga demokratin, fackets taktik, strategi och karaktär, samt den »solidariska» lönepolitiken.

Boken inleds med en allmän facklig historik, där klasslagarna ägnas stor uppmärksamhet, liksom centraliseringen inom LO och den »solidariska» lönepolitikens effekter. Därefter följer en utmärkt redogörelse för stuvearbetarnas kamp inom Transport, utslutningarna, hamnarbetarstrejken 1974 och slutligen perspektivet för deras fortsatta kamp.

Steg för steg är en nödvändig bok för alla arbetare och fackligt intresserade.

Charlie Nordblom

VÄRDAD OCH FIN/SJUTTON RÖSTER FRÅN KAKEN. Förord av Jörgen Eriksson. Illustrerad av Alf Arvidsson och Bosse Kärne. 167 s. Prisma Lund 1974. Originalbok i Prismaserien.
Pris: 25:- ISBN 91-518-0886-2

Antologin presenterar – i såväl prosa som lyrikform – ett urval av deltagarna i Författarcentrums litterära pristävling för landets fångar.

Resultatet har blivit sjutton röster som bryter sig ur den påtvingade kollektiva tystnaden.

Inget av bidragen känns onödigt, eftersom författarna genomgående skildrar en väsentlig, ofta dold, verklighet. Men litterärt sett, är antologin ytterst ojämn och rymmer jämsides, både personliga, analyserande bidrag och rapsodiska, skoluppsatstillnande stycken.

Berättelser och dikter behandlar den stora ensamheten på båda sidor om fängelsegrindarna, tjuvstämpeln oändligt förlängda straff, den intellektuella utarmningen bakom murarna, polisövergreppen, de byråkratiska labyrintherna, den ihåliga barndomen och »livet som aldrig började».

Antologin är ett angeläget sociologiskt dokument – dessutom ett viktigt kompletment och lättläst inkörsport till övrig fängelteratur.

Bengt E. Eriksson